

#9(61), 2020 część 3

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#9(61), 2020 part 3

East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Reprezentacja czasopisma naukowego
w krajach afrykańskich.**

Republika Angoli.

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
N°23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw,
Poland**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Representation of a scientific journal in
African countries:**

Republic of Angola

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
N°23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Агау Омар ISLAMIC ELEMENTS IN KAZAKH GRAVE STONE INSCRIPTIONS	4
Кудрицька Т.Л. СПРОБИ РАДЯНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ШВЕДСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ УСРР (1921 – 1929 рр.)	9
Попко С. ВЕРИФІКАЦІЯ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМ В УКРАЇНІ	15

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Бурик М.М. ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО СЕКТОРУ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ..	21
Грищенко Г.А., Лукіна Т.О. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	27
Жураева К.С. ГОСУДАРСТВЕННАЯ МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА <i>или ИДЕИ МОЛОДЫХ,</i> <i>КОТОРЫЕ СЛУЖАТ РАЗВИТИЮ СТРАНЫ.</i>	36
Ergasheva Z.L. SPEECHWRITER AND ITS ROLE IN POLITICAL MANAGEMENT	39

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Imomnazarova Sh. TYPOLOGY OF GENRE ULAN IN THE FOLKLORE OF TURKIC PEOPLES OF CENTRAL ASIA	42
Mammadova A.J. TEACHING TURKISH GRAMMAR AND LEXICOLOGY TO RUSSIAN SPEAKERS	45
Калинина Е.Э. БИЛИНГВАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ЧАСТЬ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	49
Темирболат А.Б. ТВОРЧЕСТВО ЖАМБЫЛА ЖАБАЕВА В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА КАЗАХСТАНА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКОВ	53

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Aray Omar

M.A. of social science,

Kazakhstan, Almaty, Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

ISLAMIC ELEMENTS IN KAZAKH GRAVE STONE INSCRIPTIONS

Abstract. This article examines the epigraphic monuments of Western Kazakhstan as part of Islamic culture. The author tries to describe the Arabic epigraphic texts of gravestones and memorial constructions on the basis of expedition materials. The author shows the most frequent Quranic texts and Arabic words in the memorial epigraphy in the monuments of Western Kazakhstan. And also epigraphic materials of grave stones show ethno cultural features of Kazakhs.

Key words: kazakh gravestone, qulpitas, epitaph, arabic graphics, islam, quran, West Kazakhstan epigraphic monuments.

INTRODUCTION

Islam is known us a religion which has made a huge contribution to the history and culture of the peoples of the world. With spreading religion of Islam in the Kazakh steppe has come and Islamic civilization. Arabic, the language of the Quran, the laws and customs of Islam became wide spread in the daily life of the people.

At the present time to study the history of Islam and its spreading in the Kazakh steppe academic M.H. Abuseitova offers to the researcher approached versatile and turn a variety of sources and monuments of special importance.¹

Also, observing scientific articles neighboring republics in the study of epigraphic monuments, such as the history of Nogai: "Methodology of our research (or rather the first approaches to the study of epigraphy Nogai) is based on the formation and implementation of an interdisciplinary approach to learning. They are interested in us as a historical record as the most important sources of information on the history of the spread of Islam in the Nogai steppe .."²

Scientists spreading historians of Islam in the Kazakh steppe consider divided into three stages. Religion Islam first started spread in the VIII century and the wave second for the account has found scope in XIV a century at board of the Golden Orda. In the XIX century the Russian Empire used religion as a tool in its imperialist policies. Special Russia's effort to spreading of Islam in Central Asia and Kazakhstan facilitated to achieve their purposes.³

And in 1787, by order of Ekaterina II for the first time in Russia the Quran published in printing.⁴ Tatar mullas came Kazakh villages and began teach in medreses (schools), the Arabic language and the laws of Islam. Sat down to quickly embrace Muslim laws and traditions of the Kazakh population. Among the many such traditions, and prayers were verses from the Quran carved in Arabic script with special ornaments

in memorial monuments. Especially it is a tradition commonly seen thousands of memorial monuments XVIII-XX centuries. on the territory of western Kazakhstan. Wonderful tradition of stone carved Arts and calligraphic inscriptions in the monuments of Western it has been noted by outstanding scientists of the country and considered one of a direction of a science of demanding research.⁵

Comprehensively studying the historian-scholar, ethnoarchaeologist S.E. Azhigali⁶ considers the multithousand kept in given territory memorial and national-traditional architectural monuments having divided into three stages: early medieval, late medieval and monuments new time.⁷

RESULTS OF RESEARCH

Various gravestones monuments said: qulpitas, kok tas, qoytas, qoshqar tas, etc. . In the majority listed monuments available arabographic an epitaphs. The text of the epitaphs requires multifaceted study. S.E. Azhigali epitaphs considering the monuments separated into three groups: the Quran, household and complex (the religious and household).⁸

In my study of religious epitaphs tombstones in is based on field studies and on the materials of the previous expeditions department of Ethnology Institute of History and Ethnology by name of CH.CH. Valikhanov (2003-2009 years) under the leadership of dr, professor S.E. Azhigali in the region. In most of the gravestones stella (qulpitas) Inscription on the west side begins with the traditional Islamic formula.⁹ Qulpitas placed on the west side of the grave and she it is main party representing information about the deceased, which offers a race, tribe, father's name, age, year of death, the name of the installer, his relation to the deceased and in most the patrimonial sign (tangba) was below cut. As well as the top stellas cut Islamic symbols - the crescent and later in most of cases deposited Islamic formula – shahada, or excerpts from the Quran and Hadis.

¹ Abuseitova 2001:22

² Чervонная & Керейтов. 2003.

³ Ландо 2000: 27

⁴ Ibid p. 27

⁵ Арғынбаев. 1987, Маргулан 1983, Айдаров 1971.

⁶ Әжіғали 2002., Аджіғалиев 1983.

⁷ Аджіғалиев. 1994:45

⁸ Ibid p. 48

⁹ Ibid p. 49 , Омарова 2004:51–52.

Frequent Islamic inscriptions to the tombstones, below the following:

1) *Lā illāha illā Allāh wa Muḥammad rasūl Allāh* (There is no god but Allah, Muhammad is Allah's Messenger) not only in the beginning, but the second line, south, north side of the stele; *Shahada* (The *shahadah* is the Muslim declaration of belief in the oneness of God and in Muhammad as his final prophet).

2) *Kullu man 'aleyhi fān* (each him death) – at the beginning and the other parties; *Quran 55:26*

3) *Kullu nafs ḍā'iqat almawt* (Every soul shall taste death) is always in the beginning, it is very rare in others; *Quran 3:185*

4) *Qālu innā Allāh wa inna ileyhi rāgi'gūn* (Said that God and to Him we shall return) is often written, and at the beginning and end; *Quran 2:156*

5) *Huwa ḥallāq albāqī* (he is the creator of the afterlife) in the first row in the main part found an epitaph on Stella and tombstones (kok tas) Aiteke Bi district of Aktobe's area;

Not often found, but available in many Islamic monuments epitaph:

1) *'Iḡ'al Allāh qabrahū (ha) min riād aldjanna* (O Allah! Make his(her) grave from the gardens of paradise) *Du'a*

2) *Rahm Allāhu ta'ala 'aleyhi (ha)* (Let it be for him (her) the mercy of Almighty Allah) *Du'a*

3) *Lā illāha illa huwa alhay alqayyūm* (There Is No God Save Allah The Ever living, The Everlasting) *Quran 3:2*

4) *Almawt kās kullu nās yashrabuhu, alqabr bāb kullu nās dahilu fihi* (Death is a cup all people will be drinking from it tomb door to all the people enter into it)

5) *Lā hawla wa lā quwat illā billāh* (no power and strength, no one but Allah) *Hadis*

Very rare epitaphs:

1) *Bi-ismi Allāhi ār-rahmāni ār-rahīm* (In the name of Allah) *Basmalla* (This phrase is recited before each sura except for the ninth sura);

2) *ḥukm Allāh al'alī alkabīr* (the power of Almighty Allah)

3) *Allāhuma i'fir wa irham 'ala sahib ḥaḥa alqabr* (O Allah, forgive him and have mercy) *Du'a*

4) *Allāhu Akbar* (God is great.) *Takbir*

5) *Muḥammad rasūl Allāh sallī Allāh 'aleyhi wa assalām* (Muhammad is Allah's Messenger Allah bless him and peace). *Ṣalawāt* is a phrase that practising Muslims often say after saying (or hearing) the name of a prophet of Islam.

Some of above epitaphs found in the text of the following items tombstones: (Western Kazakhstan Expedition 2003. Khan Ziraty, № 11 object)

West side

1. *Lā illāha illā Allāh Muḥammad rasūl Allāh* (There is no god but Allah, Muhammad is Allah's Messenger) *Shahada*

2. *Kullu man 'aleyhi fān wa yabqā waḡh rabbuk* (each him death and remain face your Lord) *Quran 55:26*

3. *zu-alḡalāl wa alakram yam <....>* (Mojesty and benerosity <...>) *Quran 55:27*

4. *decht qibchaq hani Bukey hanning* (son Khan's Deshtikipshak Bukeihan)

5. *u'li Jahankir ḥanning nurdide farza* (Zhahangir han's child glowing face)

6. *ndesi zahir sheyh alislam mufti Muḥammad* (great sheikh of Islam Mufti Muhammedzhan)

7. *ḡan nebiresi dār fānadan dār baqāye riḥlat* (grandson departed this life to eternal)

8. *ildi 16 yashinde 1844 ilde* (at age 16 in 1844 y.)

9. *qālu innā Allāh wa inna ileyhi raja'una bilmawt kafi* (all of us at the mercy of Almighty God and to Him we return the dead) *Quran 2:156*

10. *sarir wa rafa'at sa'adat sultanat Jahankir ḥan* (joy, dignity, and happiness in the power Zhahangirhan)

East side

1. *inna Allāh guḡūr rahīm* (As the truth of Allah Forgiving and Merciful) *Quran 16:18*

2. *rabbana amanna <... ...> wa atba'na* (The Lord is our faith in you <....> and follow)

3. *arrasūl faaktubā ma'a alsh <....>* (the messenger <.....>)

4. *buni qil magfurāt rabbī <.....>* (Forgive him, my Lord <.....>)

5. *<.....> 'Arsh a'zam <.....> ay (<.....> Almighty and the great <.....>)*

6. *idib riḥlat kuralmay kull mā 'asharat* (without seeing life than a dozen years)

7. *itūb bulbul <.....> dāwldati <.....> (<.....> wealth <.....>)*

8. *Allāhuma taqbal minnā ḥaḥa du'a'ī* (O, Allah accept this our prayer)

South side

1. *Allāhuma iḡfir lahā* (O, Allah forgive him) *Du'a*

2. *wa aḡhammiha <.....>* (and

3. *'An mamih si'atha* (cleanse him from sin)

4. *wa iḡ'al hati'ātha* (and errors)

5. *rūdat qabruhu min* (make his grave)

6. *riād alḡannāt wa innā* (from the gardens of paradise)

7. *tag'al ḥafarat min* (make his grave)

8. *ḥafarat annīrān* (light)

North side

1. *Allāhuma min* (O, Allah)

2. *as'ilak naḡatī* (I beg salvation from you)

3. *bilmagfurat wa 'ilh īmān* (forgiveness and faith)

4. *ḥaṣṣa <....> wa almaīt* (each destined to die and be buried)

5. *birrūh wa arr* (with the soul and the rest)

6. *āhat wa almagfur walidat zbun* (and the forgiveness of his mother)

7. *Allāhuma inna kāna muḡsinān* (he was of good)

8. *fr (z) d <.....> ḡsan (<.....>)*

Ethnoarchaeological expedition to the region Aktobe 2009. Khan Molasi, № 7 object:

1281 nshilinde ar<...>ut ru't Brdan Bayshuaq u'li 62 yashnde ufat buldi (1281 a genus..... Birdan son Bayshuaq 62 years has died)

Qālū inna Allāh wa inna ileyhi rağigūn (Said that God and to Him we shall return) *Quran 2:156*

The second party:

Bi-Allāh lā illāha illā huwa alhayy alquyyūm
(With the Allah There Is No God Save Allah The Ever living, The Everlasting)

The third party:

Lā illāha illā Allāh Muḥammad rasūl Allāh (There is no god but Allah, Muhammad is Allah's Messenger)
Shahada

Ethnoarchaeological expedition to the region Aktope 2009. Torgay's district. Grave "Qumkol-1" № 12

1. *Huwa ḥallāq albāqī* he is the creator of the afterlife
2. 1913 nshi yl 15 nshi in 1913 year on 15
3. dikabrde tabun December Tabyn
4. ru'i tiki tayfasi genus Teke tribe
5. ung tangbali Ongtangbaly
6. aythuğja aymagining Aythoja region
7. bharbay ayğarqun Buharbay Ayjarqin
8. 76 yashnde ufatat age 76 died
9. Allah rahmat ilkay Allah be merciful (to him)

Ethnoarchaeological expedition to the region Aktope 2010. «Oysil Qara» № 128 object:

1. Jagalbayli Jagalbaili
2. rui Malataw genus Malataw
3. tayfasi ba tribe ba
4. y aq aymagi y..aq region
5. Juma jamagati Juma spouse
6. yafi aw... arui Japi belle
7. Urkinbay Urkinbay
8. qizi Ağar u qizi Ağar d
9. fat 6 jaied at age 6
10. snnda 1925 in 1925
11. nshi jilda 1 nshi sumblde year on 1 August

North Side

*Kullu man 'aleyhi fān wa yabqā wağh rabbuk zu-
alğalāl wa alakram Lā illāha illā Allāh wa Muḥammad
rasūl Allāh* (each him death and remain face your Lord
majesty and benerosity. There is no god but Allah,
Muhammad is Allah's Messenger)

South side

Anasina qulfitas quygan Ayten Juma u'li (Put a
monument to his mother Ayten son Juma)

In addition to the verses, prayers of Quran and the
names of the 4 caliphs often Arabic words: *almarhūm
almagfūr, ḥaḥa almarqad, ḥaḥa alqabr, wafat, sana,
rihlat, bāqī, zawğa, masihīa, muḥammedīa*, etc., which
are the basic terms of the Kazakh tombstones.

FINDINGS

And there is no dispute that these epitaphs are
Muslim epitaphs.¹⁰

Epigraphic monuments of western Kazakhstan
may well be viewed holistically with the monuments of
Islamic culture.

And not only the monuments of western
Kazakhstan, as well as numerous monuments of the
vast territory of Kazakhstan requires study, careful
research, comparative analysis that are important goal
for researchers. Hopefully, epigraphic monuments,
which are undoubtedly contributing an enormous
contribution to the Kazakh spiritual and material
culture will find diversified study in the future.

References:

Абусейтова, М.Х. 2001. К проблеме изучения
истории Ислама в Казахстане [Ислам: история и
современность. Материалы Международной
конференции]. Алматы: Дайк-пресс.

Аджигалиев, С.И. 1994. Особенности
мемориальной эпиграфики Западного Казахстана
[Изв. НАН РК. сер. Филол.]

Аджигалиев, С. 1983. Абат-Байтак -
выдающийся комплекс памятников народного
зодчества [Известия АН КазССР серия филолог].

Әжіғали, С.Е. 2002. Халықтық архитектура
ескертіктері [Батыс Қазақстан облысы.
Энциклопедия]. Алматы: Арыс.

Әжіғали, С.Е. 2002. Хан зираты [Батыс
Қазақстан облысы. Энциклопедия]. Алматы: Арыс.

Айдаров, Ф. 1971. Маңқыстау
материалдарынан. Қазақстан эпиграфикасы. I
шығуы. Алматы.

Аминов, Бобир Бомуродович 1998. Памятники
эпиграфики Узбекистана как исторический
источник (XV-XX вв.). [Автореф. дисс. канд. истор.
наук.]. Ташкент.

Аргынбаев, Х. 1987. Қазақ халқының колөнері.
Алматы: Өнер.

Drozd, Andrzej & Marek M.Dziekan & Tadeusz
Majda 1999. Meczety i cmentarze Tatarow polsko-
litewskich. Warszawa [Katalog Zabytkow Tatarskich.
Tom II].

¹⁰ Аминов 1998, А. Мухтаров 1978, А.Р. Шихсаидов
1984, Andrzej Drozd Marek M.Dziekan Tadeusz
Majda 1999.

Ландо, Р.Г. 2000. Россия и Ислам: взаимодействие культур. [Журнал «Восток-Oriens»]

Маргулан, А.Х. 1983. О значении эпиграфических памятников Казахстана [Известия АН КазССР серия филолог.].

Мухтаров, А.М. 1978. Эпиграфические памятники Кухистана (XI-XIX вв.) Душанбе: Дониш.

Омарова, А.К. 2004. К характеристике эпиграфических памятников некрополя Хан зираты

[Мат-лы Междунар. научно-практич. конф. «Взаимодействие Казахстана с сопредельными странами в XVIII – начале XX вв.: современный взгляд на проблему»]. Актобе.

Червонная, С.М. & Р.Х.Керейтов. 2003. Ногайская эпиграфика археологических, этнографических и искусствоведческих исследований [Сборник научных трудов]. Омск: Наука-Омск.

Шихсаидов, А.Р. 1984. Эпиграфические памятники Дагестана. Москва.

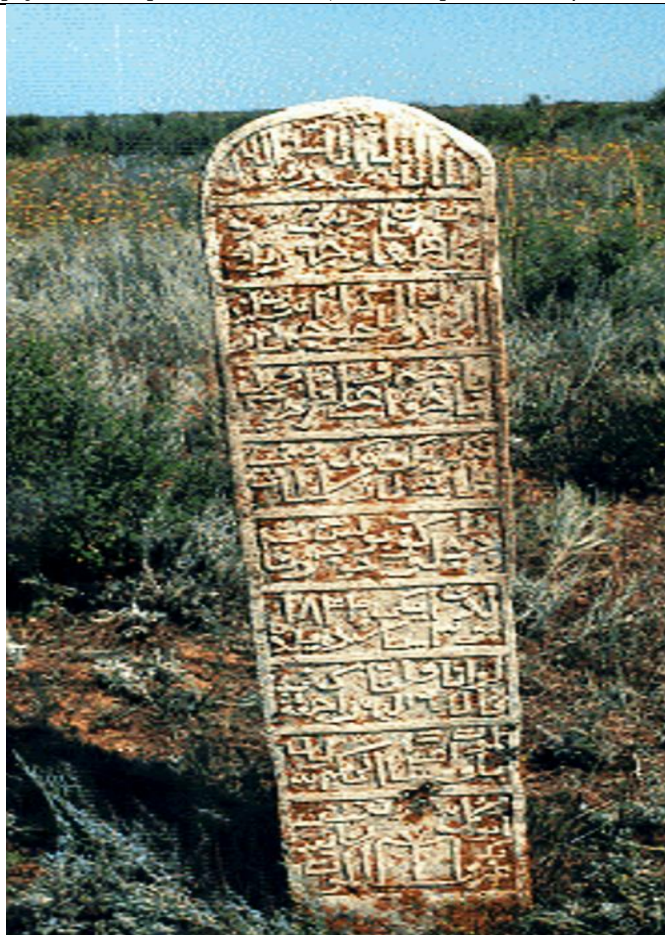
APPLICATION

Expedition to Aktobe region. 2009. Khan Molasy, object 7

Expedition to Aktobe region. 2009. Torgay's district. Grave "Qumkol-1" № 12

Western Kazakhstan Expedition 2003. Khan Ziraty, object 11

Expedition to Aktobe region. 2010. Khan Molasi, object 128 "b", west side.

Expedition to region Aktobe. 2010. Khan Molasy, objects 128 "b", North side.

УДК 325.15+94(477)''1921/1939''

Kudritska T.L.

*Master of History, Senior Researcher in Dmytro Yavornytsky
National Historical Museum of Dnipro*

ATTEMPTS OF SOVIETIZATION OF THE ECONOMY OF THE SWEDISH SETTLEMENTS OF THE USSR (1921 - 1929)

Кудрицька Т.Л.

*магістр історії, ст. наук. с. Дніпропетровського національного
історичного музею імені Д. І. Яворницького*

СПРОБИ РАДЯНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ШВЕДСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ УСРР (1921 – 1929 РР.)

Abstract. The article analyzes the state of the economy of the Swedish national minority during the NEP period and the initial stage of industrialization and collectivization. The reaction of the Swedish national minority to the land policy of the Bolsheviks and its influence on the further economic activity and initiative of the peasants is described. It has been proven that the equal distribution of land, high taxes and coercion to collective forms of farming have become a catalyst for the emigration processes of the Swedish national minority.

Анотація. У статті проаналізовано стан господарства шведської національної меншини періоду НЕПу та початкового етапу індустріалізації й колективізації. Охарактеризована реакція шведського населення на

земельну політику більшовиків та її вплив на подальшу господарську активність та ініціативність селян. Доведено, що зрівняльний розподіл землі, високі податки та примус до колективних форм ведення господарства стали каталізатором еміграційних процесів шведської національної меншини.

Key words: Swedish national minority, NEP, cooperation, crop rotation, land management, single agricultural tax, government loan, emigration.

Ключові слова: шведська національна меншина, НЕП, кооперація, сівозміна, землеустрій, єдиний сільськогосподарський податок, держпозика, еміграція.

Шведська національна меншина УСРР (яка з 1782 р. компактно проживала у с. Старошведське на Херсонщині) – об'єкт незначної кількості наукових розвідок, які демонструють інтерес дослідників до питань зміни колективної ідентичності шведів під впливом соціальних експериментів радянської влади, перебігу еміграційних процесів шведського населення у 1929–1931 рр., долі шведського населення у роки політичних репресій, під час Другої світової війни та у повоєнний період [1; 19; 20; 22; 26; 28]. Поза увагою істориків залишилась тема, пов'язана із розвитком господарства шведських поселень у період НЕПу та початкового етапу колективізації й індустріалізації. Досліджуючи останню, ми маємо на меті прослідкувати спроби радянської економіки шведського населення, що дозволить реконструювати сприйняття шведами радянських перетворень у сфері господарства та зрозуміти наскільки вони були ефективними/неефективними і який вплив справили на появу еміграційних настроїв у шведському суспільстві. У статті ми свідомо не торкаємось подій Голоду 1921–1923 рр. у шведському поселенні, що заслуговує на окрему наукову розвідку.

Під час написання статті були використані документи Державного архіву Херсонської області, вперше введені до наукового обігу.

Відомо, що звістку про падіння монархії частина шведів зустріла без ентузіазму, вважаючи, що зміни не завжди ведуть до покращення [25, с. 9]. Однак, деякі малоземельні та безземельні шведи схвально сприйняли гасла більшовиків про рівний розподіл землі. Пояснення цій ситуації слід вбачати у демографічному зростанні населення, яке на 1917 р. становило 718 осіб, зрісши більш ніж у 5 разів порівняно із 1783 р. (на той час число шведських колоністів через високий рівень смертності становило лише 135 осіб). Розмір земельного наділу, який обробляло шведське населення, був незмінний впродовж цього періоду і становив 2710 дес. орної землі і 545 дес. для пасовища [23, с. 126; 27, с. 24]. Обезземелення шведів призвело до соціального розшарування у суспільстві. Із 148 родин шведів більшовики визнали куркулями 40 родин [27, с. 53].

Встановлення більшовицької влади означувало нову сторінку історії шведського населення, яке повинно було виконувати всі розпорядження радянської влади. Не зважаючи на те, що більшовики проголосили перехід до Нової економічної політики (далі – НЕП), яка створила умови для відбудови економіки населення, перерозподіл земельних володінь став болісною

подією для заможних шведів. Після встановлення норми землекористування на їдока (у с. Старошведському вона становила 2–4 дес.) постало питання відчуження надлишків землі у селян. Деякі з шведів спочатку намагались приховати реальні розміри свого землеволодіння: земельна комісія Старошведського ревкому виявила 926, 77 дес. землі про які населення не повідомило владу під час ревізії [3, арк. 3, 6]. Якщо брати до уваги той факт, що шведське населення загалом володіло 2700 дес. землі, розмір прихованої землі складав майже третину від загальної площі. У цьому вбачаємо пасивний спротив заможних шведів земельній політиці більшовиків, що у подальшому позначилось на їх господарській ініціативності та активності. Земельна секція Старошведського ревкому час від часу звітувала про виявлення таємної оренди землі, яка, незважаючи на заборону, мала місце серед шведів [8, арк. 36; 6, арк. 49].

Відповідно до положень Земельного кодексу УСРР (29 листопада 1922 р.), шведське населення із пропонованого порядку трудового землекористування: общинного, дільничного, колективного, одностайно обрало дільничний. Останній передбачав, що кожен двір мав право на користування незмінним розміром землі у вигляді черезсмужних, відрубних або хутирських ділянок [18]. Цей вибір показав відсутність підтримки серед шведів (навіть тих, які завдяки більшовикам отримали земельну ділянку) колективних форм господарювання запропонованих радянською владою.

Шведське населення пасивно сприйняло заклик до розвитку кооперації, яка стала можливою у рамках НЕПу. Кооперація сприймалась радянським керівництвом як форма державного капіталізму, яка, об'єднуючи селян у процесі виробництва, збуту та розподілу, полегшує перехід до соціалістичних форм виробництва. Новий Кооперативний закон дозволив створювати добровільні кооперативні об'єднання по виробничій і територіальній ознаці [21, с. 84]. Через невелику кількість потенційних членів шведи створили кооператив збуту спільно із німцями сусіднього с. Костирка (колишньої німецької колонії Клостендорф). Для популяризації кооперації Старошведська сільська рада на сільських сходах проводила агітацію нових членів [6, арк. 52]. Однак, на 23 березня 1926 р. І. Мальмас зазначав пасивність населення у діяльності кооперативу (із позитивних змін був лише перехід організації на споживацький устав). Причиною цього називалась відсутність необхідних товарів та

поведінка членів кооперативу, які здійснювали торгові операції на некооперативних ринках та ігнорували сплату пайових внесків. Кооператив охоплював лише 5 % районного ринку. Серед заходів з налагодження роботи кооперації було зниження цін на товари та введення режиму економії для скорочення накладних видатків [17, арк. 19]. Це не мало суттєвого результату: на кінець 1926 р. споживання задовольнялось лише на 10 % [17, арк. 29; 9, арк. 93].

Згідно звітам адміністративної секції сільради, кредитна кооперація теж не мала попиту серед шведів. Створене кредитне товариство (також спільно із німцями із с. Костирка) було не чисельним – 74 особи. Існувало воно у вигляді уставу споживачів для яких працював спеціальний магазин із закупленими на 300 руб. товарами [2, арк. 4].

Для регулювання сільського господарства населення округу Херсонське Окружне земельне управління видало земельним комітетам сільських рад письмову інструкцію. У ній передбачалась низка заходів для покращення урожайності: пропонували сіяти конкретні види урожайних сортів пшениці, був встановлений порядок посадки культур та означені заходи боротьби зі шкідниками, пояснювалась користь введення 6-типільної сівозміни з 3-пільним чергуванням [8, арк. 75a].

У звітах агрономів, яких радянське керівництво командувало у с. Старошведське з метою ознайомлення шведів із інструкцією, йде мова про відсутність серед шведів тяги до землеробства та про їх пасивність й байдужість у відповідь на спроби ввести покращені способи обробки землі [8, арк. 26, 122]. Шведське населення «пасло задніх» у проведенні землеустрою. Це виражалось у ігноруванні закликів по збору коштів для укладення договорів із землемірами, а також відсутністю людей, які б бажали утворити нове поселення [6, арк. 50; 8, арк. 26, 62, 75a; 9, арк. 8]. Проігнорували шведи і заклик окружної влади щодо відновлення виноградників, які проголошувались додатковим джерелом прибутку. На той час площа виноградників у с. Старошведському зменшилась з 26 дес. до 4 дес. [12, арк. 4; 14, арк. 3]. Лише два шведи – І. Бер та Г. Утас проявили інтерес до насадження кенафу – промислової прядильної культури, яка за властивостями була схожа на коноплю і через посухостійкі властивості рекомендувалась владою до посадки [14, арк. 4, 7].

Господарська пасивність шведів спонукала владу на наступні дії. 13 серпня 1926 р. була проведена агроконференція Зміївської (колишня німецька колонія Шлангендорф), Старошведської та Костирської сільських рад. На ній виступили представники окружної адміністрації, які вказали на недоліки роботи Старошведської сільради та її відсталість порівняно із сусідніми сільрадами. Доповідачі зазначали головне гальмо темпів урожаю: відсутність землеустрою та сівозміни, а

також одноманітність посівів пшениці у с. Старошведському [9, арк. 72]. Наголошували на необхідності переходу до парового обробітку землі, а для отримання доброго урожаю шведам пропонували сіяти озимі види пшениці – земку та кооператорку. В черговий раз шведському населенню пояснили необхідність застосування лущівки – головного способу боротьби з гессенською та шведською мухами й совкою, які завдавали шкоди яровій та озимій пшениці. Один із доповідачів вказав на прибутковість виноградників та зазначив доцільність їх відновлення. Як альтернативу на випадок неврожаю, він поставив у приклад господарство Костирки, Зміївки та Михайлівки [9, арк. 73].

Конференція мала результат. Восени 1926 р. шведи уклали договір з Окружним земельним управлінням і підписали проект розбивки землі, постановивши зберегти ділянковий порядок землекористування. Кожному домогосподарству виділялося по одній полосі у кожному клині сівозміни. Тоді ж у рамках землеустрою частина шведів заснувала с. Ново-Шведське [7, арк. 8; 12, арк. 1].

Одночасно з цими подіями земельна секція Старошведської сільради доповідала про виявлення 16 випадків таємної оренди землі загальною площею 40 дес. та констатувала відсутність ініціативи шведів у проведенні робіт по відновленню виноградників [9, арк. 75, 93]. Отже, деякі шведи були зацікавлені у обробці землі більшої площі, аніж була встановлено нормою, а решта, отримавши наділ, не змогла обробити і його.

З другої половини 1927 р. у економіці шведського населення відбувся певний перелом. На 80% зріс особовий склад кооперативу [6, арк. 50]. Шведи ухвалили перехід до 6-типільної сівозміни, закінчили проведення землеустрою сформували списки виселенців [13, арк. 2]. Відбулося розселення багатодвірних селян з метою зменшення далекоземелля. На початку 1928 р. шведами-виселенцями було засноване с. Шведська Поляна [17, арк. 37].

На 1928 р. під час економічного обстеження господарства шведів було виявлено наступне. У с. Старошведському проживало 461 осіб, які утворили 122 господарства та обробляли 2635 дес. земельних угідь [13, арк. 50-55]. Ново-Шведське нараховувало 278 осіб, 63 господарств та 976 дес. земельних угідь [11, арк. 1; 13, арк. 67-69]. У с. Шведська Поляна кількість населення складала 185 осіб, які сформували 57 господарств та обробляли 763 дес. землі [11, арк. 1; 13, арк. 63].

В межах плану з механізації сільського господарства розпочалась організація МТС. Для забезпечення населення технікою місцева база «Плугатарня» придбала сівалки в кредит на 2 роки. Щоб донести до шведів доцільність механізації сільського господарства була прочитана лекція про перевагу сівалки над букером, основний зміст якої полягав у економії посівного матеріалу. Не зважаючи на організацію МТС, кількість

агротехніки у Старошведському не збільшилася. Поля обробляли присланими тракторами, які населення мало забезпечувати паливом, а їх водіїв – житлом та харчами. Через значні видатки шведи надавали перевагу обробітку землі традиційним способом – за допомогою худоби. Однак, тягловою силою були забезпечені не всі. Так, у Старошведському було 94 голови робочих коней (на 122 господарства), у Шведській Полянці – 27 голів (на 63 господарства), у Ново-Шведському – 57 голів (на 57 господарств) [14, арк. 172, 210].

Модернізаційні тенденції, які намітились у радянській економіці у др. пол. 1920-х рр. (початок індустріалізації) спровокували загострення двох проблем: перша проявилась у бажанні центру сконцентрувати більшу частину місцевих доходів. З іншого боку, збільшувались потреби у бюджетних видатках на економічний та соціальний розвиток округ та районів, що призвело до необхідності збільшення оподаткування населення. Селянське самооподаткування, яке базувалось на добровільних основах, з 1927 р. стало обов'язковим для усіх і становило 35 % від єдиного сільськогосподарського податку.

На засіданні Старошведської сільради 27 червня 1926 р. представник Бериславського райвиконкому (РВК) Мазуренко познайомив шведів із особливостями єдиного сільськогосподарського податку на 1927 р. Був введений прибутковий податок із землеробського і неземлеробського джерела прибутку, оподаткування проводилось по окремих сільрадам та населеним пунктам в залежності від забезпечення землею, худобою, урожаєм [9, арк. 64; 17, арк. 17]. Шведи, у яких на той час був неврожай, на зібранні сільради виказували невдоволення новими правилами, однак змінити ситуацію не змогли. Така ж ситуація повторилась і на наступний рік. Хід самооподаткування контролював шведський КНС. Згідно рапорту сільради, члени КНС настільки пройнялись даною проблемою, що провели агітацію у с. Старошведському та у сусідніх селах [16, арк. 26]. На 23 червня 1928 р. із встановленої суми самооподаткування 1021 руб. 73 коп., було зібрано 1007 руб. 98 коп. [15, арк. 16].

Селяни були не лише джерелом наповнення місцевого бюджету, але й мали сприяти фінансуванню індустріалізації. Курс на форсований розвиток державної великої промисловості справив суттєвий вплив на внутрішній кредит уряду, змінивши характер і методи його поширення. Державна позика стала обов'язковою для всього населення СРСР і поширювалася серед населення за підпискою. Пропаганда державної позики мала політичне забарвлення. На відміну від попередніх, які обґрунтовували економічну доцільність та вигідність вкладень грошових коштів в урядові цінні папери, з 1927 р. акцент переносився на політичне значення успішного розповсюдження позики серед населення для проведення індустріалізації та укріплення обороноздатності СРСР [24].

Для пояснення шведам мети випуску урядом позики, її «вигідності» та цільового призначення був скликаний загальний схід виборців. На території сільської ради була розгорнута агітація (розвішені плакати та заклики про сприяння її поширення), а також обрані агенти, які здійснювали продаж облігацій відповідно до розподілених серед них дільниць. До 1 березня 1928 р. було постановлено реалізувати продаж облігацій селянської позики на 2000 карб. Втім, на означену дату облігації були продані всього на суму 268 руб., що робило Старошведську сільраду найвідсталішою по Бериславському району [15, арк. 2]. У деяких випадках селяни купували лише четверть облігації [16, арк. 6-7]. У невдачі влада звинуватила агентів, які мали поширювати позичку, та деяких шведів (прізвища не називались), які, нібито, намагались підірвати авторитет радянської влади [15, арк. 1; 16, арк. 7, 11-12]. Щоб позбавитися від «пятна позора» сільську раду змусили розподілити держпозичку між заможними господарствами і вести контроль за її збором (у них «позичили» 1790 руб. із потрібної суми 2000 руб., а в рамках другої позички державної індустріалізації – 150 руб. із планових 200 руб.) [16, арк. 9, 11, 27].

Отже, заможні шведи, благополуччя яких було результатом їх важкої праці, в черговий раз стали об'єктом, за рахунок якого радянська держава досягла своєї мети. Це, у свою чергу, позначилось на їх господарській ініціативності та незацікавленості у кінцевих результатах господарства, які робили їх об'єктом для грошових вилучень. Щоб уникнути подальшого податкового навантаження шведи розпочали продавати рогату худобу (яка була одним із показників заможності) [15, арк. 7-8].

Колективізація, яка почала набирати обороти в СРСР, зачепила і шведів, які завжди тяжіли до індивідуального ведення господарства. У відповідь на тиск держави вони мусили створити товариство спільної обробки землі (ТСОЗ), яке, втім, було не чисельним [10, арк. 22].

Податковий тиск, примусові державні позички та нав'язування колективного ведення землеробства остаточно позбавили шведів господарської ініціативності, що знайшло вираження у посівній кампанії 1928 р. Остання була проведена виключно на дотації держави. Обсяг розподіленого посівного матеріалу сягнув 765 пуд. жита та 2545 пуд. озимої пшениці, а також 330 руб. кредиту на обробку полів та 202 руб. на купівлю посівного зерна [14, арк. 69, 276; 15, арк. 23]. Навіть за такої допомоги була засіяно менша половина земельних володінь у шведських поселеннях (1378 $\frac{1}{4}$ дес. із наявних 3094 дес.), припинилась оренда землі [16, арк. 18]. Хоча останнє у звітах сільради пояснювалось відсутністю посівного матеріалу, у основі цього лежала зневіра шведських господарів у економічних заходах радянської влади та втрата ними тяги до землеробства, адже землеробські успіхи гарантували не економічне благополуччя, а, навпаки, більший тягар податків.

Надана державою допомога не повернула довіри шведських селян. Так, гибель посівів у шведських поселеннях (із посіяних 1378 $\frac{1}{4}$ дес. ярових та озимих через загинуло 882 дес.) актуалізувала необхідність надання пільг платникам сільськогосподарського податку. Постанова Херсонського Окрвиконкому хоч і передбачала пільги усім громадянам незалежно від їх економічного положення, проте оговорювала їх обсяг: біднякам – максимальний, заможним – пропорційно втраті урожаю. У разі відсутності збитків населення мало платити звичний розмір податків [4, арк. 42; 14, арк. 133, 137]. Незважаючи на катастрофічний неврожай, під тиском окружної влади шведська сільрада мусила прийняти рішення про проведення роботи серед населення на предмет здачі надлишків хліба в кооперацію (за планом потрібно було здати 200 пуд.), що було нереальним [15, арк. 23].

Недоїдання, зумовлене неврожаєм, на 11 році радянської влади спричинило у червні 1928 р. спалах цинги серед населення, про що шведи проінформували голів райвиконкомів. Однак, влада піддала сумнівам цю інформацію: «Основание не доверять... в данных сообщениях много наносных моментов, в первую очередь элементов паники на почве недостатка хлеба и кулацкой агитации в связи с этим» [4, арк. 30]. Місцевим органам було видане розпорядження слідкувати за роботою лікарів, хворих відправити у лікарні, а решту, в першу чергу бідняків, забезпечити хлібом, щоб усунути елементи паніки [4, арк. 31]. Отже, шведське населення, яке заходами радянської влади було поставлене на межу голоду, обвинувачувалось нею ж у штучному роздмухуванні паніки.

30 червня 1928 р. на спільному зібранні жителів Старошведського, Ново-Шведського та Шведської Поляни (у якому взяло участь усе населення із правом голосу – 492 особи) обговорювалось питання загрози продовольчої кризи. Голова сільради І. Хр. Кнутас констатував неминучий голод: «Мы стоим перед голодовкой по размерам не отступающей от стихийного голода 1921–1922 гг.» [4, арк. 58; 17, арк. 92]. Щоб уникнути жертв було вирішено командирувати делегатів Хр. Гоаса, та І. Ю. Бускаса у Швецію для збору добровільної продовольчої допомоги голодуючим. Окрім цього, було обрано уповноважених Г. Гоаса, А. Сігалета та І. Бускаса для порушення клопотання перед керівництвом УСРР про переселення шведів у Швецію.

Отримавши звернення шведів, Народний комісаріат земельних справ УСРР визнав необхідним «поставити господарство шведів в такі умови, які б вплинули на ліквідацію еміграційних настроїв». Планувалось організувати обслуговування господарств кредитами та насінневою позику. Херсонський окрвиконком наказав забезпечити посівним матеріалом бідноту та середняків, надати їм максимальну харчову допомогу [4, арк. 60, 61, 64]. Місцева влада

розподілила серед потребуємого населення 200 пуд. корму для худоби. На засів озимого клину для населення Старошведського та Шведської Поляни був наданий кредит у розмірі 928 руб., на зяблеву оранку – 600 руб. Не зважаючи на проголошене кредитування, від шведів, які бажали отримати насінневу позику, було подано лише 4 заяви. Зяблева оранка не була реалізована [14, арк. 286; 15, арк. 26, 31, 35]. Очевидно, шведи взагалі перестали вірити намірам радянської влади і пов'язували свою подальшу долю із праатьківщиною Швецією.

У лютому 1929 р. більшість шведів відмовилися від отримання посівного матеріалу та від виконання інструкції щодо проведення весняної посівної, а також поставили до відома владу про відмову від посадки присадних ділянок [5, арк. 21]. Згодом, у заяві до Бериславського райземуправління шведи відмовились від ідоцької норми землі та виразили надію на відшкодування посіяного озимого посіву [18, арк. 108]. З урахуванням того, що дата їх виїзду була невизначеною, цей крок був ризикований і демонстрував рішучість намірів шведського населення. Управління справами РНК УСРР таємним наказом голові Херсонського Окрвиконкому наказало прискорити вирішення питання щодо дозволу виїзду шведам, забезпечивши нерозголошення цієї справи [5, арк. 22]. 22 липня 1929 р. все шведське населення УСРР виїхало у Швецію, залишивши позаду господарські експерименти радянської влади.

Отже, НЕП створив більш сприятливі умови для покращення економіки шведського населення. Однак, більшовицька землевпорядкувальна політика задовольнила лише безземельних шведів, негативно позначившись на господарській діяльності більш активної, колись заможної частини шведського населення, яке позбавили частки земельних володінь. Це вплинуло на появу пасивного спротиву: випадків таємної оренди землі, затягування землеустрою та відсутність введення практики сівозміни, пасивність шведів у розвитку додаткових галузей сільського господарства й кооперації. З другої половини 1920-х рр. намітілись позитивні зрушення у господарстві шведських поселень, які, втім, не вплинули на покращення добробуту шведів через високі податки та примусове поширення державної позики на індустріалізацію, які лягли на плечі заможного населення. Це, у свою чергу, виключило їх зацікавленість у кінцевих результатах господарств. Неврожаї та загроза голоду наприкінці 1920-х рр., які не вплинули на зменшення податкового тиску, актуалізували звернення шведів за продовольчою допомогою до метрополії. Останнє переросло у еміграційні настрої, які радянська влада не зуміла зупинити. Шведи одностайно відмовились від ведення будь-яких землеробських робіт до часу свого виїзду з СРСР, що свідчило про певну поразку влади в її

завданні радянської шведської національної меншини.

Список використаної літератури.

1. Данильченко О. Змійка. Нариси з історії Бериславщини. Вип. 4. Херсон–Берислав, 2005. С.129–131

2. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф. Р-142. Оп. 2. Спр. 9. Доклади о работе Старошведского сельского КНС. 2.02.1925 – 5.12.1925. 62 арк.

3. ДАХО. Ф. Р-1887. Оп. 3. Спр. 327. Протоколы заседания президиума общих собраний граждан Старошведского волысполкома. Отчеты о работе Старошведского волысполкома. 4.08.1922–11.11.1922. 31 арк.

4. ДАХО. Ф. Р-2. Оп. 1. Спр. 102. Информационные письма и переписка с районными исполкомами о ходе хлебозаготовительной кампании, налогах. 1928. 72 арк.

5. ДАХО. Ф. Р-2. Оп. 4. Спр. 109. Протоколы заседаний райэкспертной комиссии Старошведской земельной секции о состоянии урожая, площади погибшей кукурузы, списки недоимщиков, посевсуде по району. 10.01.1925–25.08.1925. 67 арк.

6. ДАХО. Ф. Р-2. Оп.1. Спр. 1446. Отчетные доклады и акты обследования работы сельсоветов национальных меньшинств. Январь 1927–19.04.1927. 67 арк.

7. ДАХО. Ф. Р-306. Оп. 4. Спр. 2. Приговоры Старо-Шведского и Бериславского земельного общества об установлении формы землепользования. Уставы земельных обществ. Подворные списки членов обществ. 25.03.1926–12.09.1926. 63 арк.

8. ДАХО. Ф. Р-306. Оп. 1. Спр. 13. Протоколы общих собраний Старошведского сельсовета о работе секций сельсовета, сельского комитета помощи детям. 4.01.1925–5.01.1926. 132 арк.

9. ДАХО. Ф. Р-306. Оп. 1. Спр. 226. Протоколы заседания Старошведского сельсовета о ликвидации недоимок по сельхозналогу, госстраху, о работе хаты-читальни, заготовке топлива. 18.12.1925–22.12.1926. 120 арк.

10. ДАХО. Ф. Р-306. Оп. 4. Спр. 6. Протоколы заседаний Старошведского сельсовета, общих собраний избирателей. Списки лишенных избирательных прав по сельсовету. 6.01.1929–20.02.1930. 74 арк.

11. ДАХО. Ф. Р-306. Оп. 1. Спр. 341. Ведомости о населении и экономическом состоянии района. 1928. 54 арк.

12. ДАХО. Ф. Р-311. Оп. 1. Спр. 16. Отчетный доклад сельсовета за 1926 г. Книга протоколов заседаний сельсовета. 1926–30.10.1927. 28 арк.

13. ДАХО. Ф. Р-311. Оп. 1. Спр. 22. Циркуляры, распоряжения, выписки из протоколов заседаний райисполкома о работе сельсовета, планы работы,

ведомости экономического состояния хозяйств по сельсовету. Октябрь 1927–22.10.1928. 76 арк.

14. ДАХО. Ф. Р-311. Оп. 1. Спр. 30. Циркуляр, распоряжения и выписки из протоколов заседаний райисполкома о пропаганде культуры «кенаф», о порядке и количестве полученной семсуды районом, о заседе бедняцких хозяйств, ведомости о ходе посевной кампании. Списки граждан сельсовета. 9.01–21.12.1928. 320 арк.

15. ДАХО. Ф. Р-311. Оп. 1. Спр. 36. Книга протоколов заседаний сельсовета. 18.02.1928–13.12.1928. 41 арк.

16. ДАХО. Ф. Р-311. Оп. 1. Спр. 31. Протоколы заседаний Старошведского сельсовета. 24.01.1928–14.12.1928. 31 арк.

17. ДАХО. Ф. Р-311. Оп. 1. Спр. 5. Книги протоколов заседаний и общих собраний граждан сельсовета. 8.01.1926–7.06.1929. 109 арк.

18. Земельный кодекс УССР. Основные положения. Постановление ВЦИК от 29 ноября 1922 г. Харьков. [Электронный ресурс] URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP220002.html

19. Котлярчук А. «В кузнице Сталина»: шведские колонисты Украины в тоталитарных экспериментах XX века. М., 2012. 221 с.

20. Кудрицька Т. Українські шведи в роки сталінських репресій (1933 – 1937). Вопросы германской истории. Д., 2013. С. 178–190

21. Осташева Н. На переломе эпох... Меннонитское сообщество Украины в 1914–1931 гг. М., 1998. 256 с.

22. Сергійчук В. Земля, яка стала рідною. Нариси з історії Бериславщини. Вип. 3. Херсон–Берислав, 2001. С.124–128

23. Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г.). Издание Херсонской земской управы. Александрия. 1917.

24. Страхов В. Внутренние государственные займы в СССР конца 1920-х – 1930-е годы. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/vnutrennie-gosudarstvennye-zaymy-v-sssr-kontsa-1920-h-1930-e-gody>

25. Annas A. 1781-1929. 171 years in a foreign land. Life in the Gammalsvenskby. [Электронный ресурс] URL: http://www.svenskbyborna.se/Canadian%20site-filer/Andreas%20Annas%20translation_dec2008.pdf

26. Gaunt D. Swedes of Ukraina as “Volksdeutsche” – the Experience of World War II. Вопросы германской истории. Д., 2007. С. 239–250

27. Hedman J. Gammalsvenskby. The true story of the Swedish settlement in Ukraine. Stockholm, 2005. 77 p.

28. Rudling A. Ukrainian Swedes in Canada: Gammalsvenskby in the Swedish-Canadian press 1929–1931. Scandinavian-Canadian studies. Vol.15 (2005). Pp. 62–91. [Электронный ресурс] URL: https://scancan.net/rudling_1_15.htm

Popko Serhiy

Ph.D., Colonel-General

Chief Inspector of the Ministry of Defense of Ukraine

VERIFICATION OF ARMS CONTROL TREATIES IN UKRAINE

Попко Сергій

К.і.н., генерал-полковник

головний інспектор Міністерства оборони України

ВЕРИФІКАЦІЯ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ КОНТРОЛЮ НАД ОЗБРОЄННЯМ В УКРАЇНІ

Abstract. This scientific article reveals the issue of verification activities of state authorities of Ukraine on agreements in the field of arms control in Ukraine. The example of the Verification Department of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine shows the existing organizational and legal framework for the implementation of a set of measures related to the verification of the architecture of European and national security in the Ukrainian reality. Attention is paid to the specific nature of arms control and it is proposed to increase the efficiency of their functioning in the current conditions of state management of national security. It is concluded that the appropriate regulatory framework in the field of security and arms control, established within domestic legislation, the system of organizational structures of Ukraine, designed for the practical implementation of measures to control arms, both in Ukraine and abroad, as well as the established procedure for interaction of state bodies of central executive power, form the basis of verification activities in Ukraine and in general are able to ensure control over the Ministry of Defense of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine provisions of international treaties and agreements in the field of arms control.

Анотація. У даній науковій статті розкрито питання верифікаційної діяльності державних органів влади України щодо договорів у сфері контролю над озброєнням в Україні. На прикладі Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України показано наявні організаційно-правові засади для виконання комплексу заходів, пов'язаних з верифікацією архітектури європейської та національної безпеки в українських реаліях. Звернена увага на специфічний характер контролю над озброєнням та запропоновано підвищення ефективності їх функціонування в сучасних умовах державного управління національною безпекою. Зроблено висновки про те, що належна нормативно-правова основа у сфері безпеки та контролю над озброєннями, наладжена в рамках вітчизняного законодавства система організаційних структур України, призначених для практичної реалізації заходів з контролю над озброєнням, як на території України, так і поза її межами, а також встановлений порядок взаємодії державних органів центральної виконавчої влади, складають основу верифікаційної діяльності в Україні та в цілому здатні забезпечити контроль над Міноборони України та ЗС України положень міжнародних договорів та домовленостей у сфері контролю над озброєнням.

Keywords: *Armed Forces of Ukraine, army, security system, geopolitics*

Ключові слова: *ЗС України, армія, система безпеки, геополітика*

Історично перебуваючи у центрі міжнародних процесів і трансформацій проголосивши державний суверенітет, а згодом і державну незалежність у серпні 1991 року Україна стала активною учасницею становлення і розвитку світової системи безпеки. Наша держава неодноразово доводила свою вірність демократичним принципам та нормам міжнародних договорів, а її активна участь в роботі міжнародних організацій, зокрема у сфері контролю над озброєнням, вказують на значний її внесок в зміцнення світової безпеки. Україна є часткою структур міжнародної безпеки, що об'єднують організації, інститути, форуми, рухи, правові принципи і норми, механізми контролю над озброєнням (верифікації), створені міжнародним співтовариством з метою підтримання миру та забезпечення глобальної і регіональної безпеки у різних сферах – воєнній, політичній, економічній, фінансовій, гуманітарній, екологічній та ін.

[17]. Станом на сьогоднішній день контроль за дотриманням положень договорів та угод у галузі контролю над озброєнням є одним із основних складових системи міжнародної безпеки.

З огляду на кризу системи міжнародної безпеки, яку, у тому числі, спровокувало російське вторгнення на територію України, питання верифікаційної діяльності державних органів влади України щодо договорів у сфері контролю над озброєнням в Україні набуває особливого значення. Це пов'язане з тим, що лише в умовах дотримання узятих на себе зобов'язань в рамках міжнародних угод Україна може вкотре підкреслити свою принциповість в дотриманні норм міжнародного права, а також заручитися підтримкою міжнародного співтовариства у протистоянні агресору. Зауважимо, що аналіз вітчизняної історіографії засвідчує, що проблема верифікаційної діяльності є недостатньо висвітленою. Нечисленні праці з цієї теми

авторства І. Фаніна, В. Горбуліна, О. Свергунова, А. Шевцова, Р. Бондарчука хоч і розкривають певні аспекти адаптації України до систем колективної безпеки євроатлантичного простору, проте не розкривають у повній мірі механізм здійснення верифікаційної діяльності «на місцях». Саме тому, метою даної статті є дослідження верифікаційної діяльності державних органів влади щодо договорів у сфері контролю над озброєнням в Україні.

У галузі контролю за дотриманням Міністерством оборони України та Збройними Силами України (далі – ЗС України) положень договорів та угод щодо контролю над озброєнням найбільшого поширення термін «верифікація», яка є специфічним видом міжнародного співробітництва, що спрямований на використання міждержавних систем та механізмів міжнародної безпеки шляхом дотримання договірних зобов'язань у сфері роззброєння та контролю над озброєнням, моніторингу виконання зобов'язань зарубіжними державами-учасниками міжнародних договорів [11].

Основу верифікаційної діяльності становлять нормативно-правова база у сфері безпеки та контролю над озброєннями, «вертикаль» організаційних структур України, призначених для практичної реалізації заходів з контролю над озброєнням, як на території України, так і поза її межами, а також встановлений порядок взаємодії державних органів центральної виконавчої влади під час зазначених заходів. Визначальною передумовою ефективного функціонування державно-управлінської системи у сфері контролю над озброєнням є організаційна структура державного управління, зорієнтована на забезпечення належної реалізації цілей і завдань. Цілі та функції як держави, так і державного управління впливають з її Конституції. Якщо державу можна інтерпретувати як певну сукупність взаємопов'язаних управлінських структур, що дозволяють забезпечувати здійснення єдиної державної влади у всій повноті і різноманітності її функцій, то державне управління притаманне всім гілкам влади і певною мірою є субстанцією держави [6, с. 44.].

Передбачаючи обмежувальний, інформаційний, інспекційний та переговорний напрями, практичною компонентною складовою державних верифікаційних структур України є ЗС України, де координуючим органом з питань верифікаційної діяльності є Управління верифікації Генерального штабу ЗС України. Воно забезпечує інспекційну діяльність на території України та поза її межами, збирає, опрацьовує інформацію та повідомлення згідно з міжнародними договорами у галузі роззброєння та контролю над озброєннями незалежно від підлеглості об'єктів інспектування та має можливість залучати представників правоохоронних органів для забезпечення виконання міжнародних договорів та угод під час

проведення інспекційної діяльності на території України [15].

До основних завдань ЗС України, як головної державної структури у сфері верифікаційної діяльності, належать:

- дотримання встановлених обмежень для певних видів озброєнь та військової техніки у кількісному та якісному відношенні;
- підготовка та передача поточної та щорічної обмінної інформації, передбаченої міжнародними договорами та угодами;
- підготовка місць інспекцій на території України;
- забезпечення супроводжень іноземних інспекційних груп на території України;
- моніторинг виконання державами-учасниками зобов'язань, передбачених міжнародними договорами та угодами, шляхом проведення контрольних заходів;
- участь у переговорному процесі, робочих зустрічах та семінарах з питань міжнародної безпеки та контролю над озброєннями;
- розробка нормативно-правової бази щодо практичної реалізації міжнародних договорів та угод на території України [3].

Правові засади контролю над озброєнням з боку держави утворені з урахуванням основоположних нормативно-правових документів стратегічного планування для забезпечення національної безпеки: Конституції України, законів та указів Президента України з питань забезпечення національної безпеки та оборони, Стратегії національної безпеки та Воєнної доктрини України, Стратегії воєнної безпеки, Стратегічного оборонного бюлетеня, Державної програми розвитку озброєння та військової техніки, Державної програми реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу та інших. Головними суб'єктами стратегічного планування у сфері національної безпеки в межах наданих повноважень є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; урядові комісії, міжгалузеві та відомчі робочі групи тощо.

Значне коло питань слід розглядати для ефективності процесу верифікації. Зокрема, це: зобов'язання, питання національної безпеки, політичні умови, ступінь довіри між сторонами, попередній верифікаційний досвід, конфіденційні комерційні інтереси, ризик, пов'язаний з потенційним невиконанням зобов'язань, історичні особливості сторін, матеріальні ресурси, включаючи національну частку фінансового внеску, оборотність та взаємність, обтяженість для країни.

Річний План верифікаційної діяльності України за міжнародними договорами та угодами у галузі контролю над озброєннями розробляється на підставі та з урахуванням основоположних

нормативно-правових документів стратегічного планування для забезпечення національної безпеки та безпосередньо Положення про організацію та проведення міжнародного співробітництва у Міністерстві оборони та ЗС України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 24.08.06 № 502 [11], міжнародних зобов'язань України згідно з Договором про звичайні збройні сили в Європі [3], Віденським документом 2011 року переговорів щодо заходів зміцнення довіри та безпеки [1], Договором про відкрите небо [2], Договором про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь [4], угодами між Кабінетом Міністрів України та урядами інших держави щодо заходів у сфері розвитку двосторонніх військових зв'язків.

Для забезпечення формування і розробки спільних засад виконання завдань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки у сфері контролю над озброєнням, здійснення ефективної координації та взаємодії між центральними та місцевими органами виконавчої влади під час виконання цих завдань, Кабінетом Міністрів України можуть утворюватися відповідні урядові комісії, міжгалузеві та відомчі робочі групи. Міжвідомчим державним органом погодження і координації політики України в галузі роззброєння та контролю над озброєнням за Указом Президента України [13] був створений Національний комітет України з питань роззброєння (НКР).

Центр військового співробітництва і верифікації ГШ ЗС України був створений на підставі Директиви Міністерства оборони України (МОУ) від 25.04.2000 за рекомендацією Генеральної військової інспекції при Президентові України. Організаційні зміни 2002-2003 рр. проходили на фоні підвищеної уваги міжнародного співтовариства щодо дотримання Україною міжнародних зобов'язань у сфері контролю над озброєннями, зокрема після звинувачень України у продажу озброєння терористичним організаціям [9] чи диктаторським режимам [10] тощо.

В організаційних структурах, створених для верифікаційної діяльності, слід використовувати такі організаційні зв'язки, що формують відповідні типи лінійно-функціональної/штабної основи. При цьому слід забезпечувати поєднання переваг лінійної та функціональної засад, що сприяє структурі, в якій одні органи приймають рішення і владно проводять їх у життя, а інші забезпечують їх інформацією. Основними перевагами лінійно-функціональної верифікаційної структури є більш глибока підготовка рішень, що пов'язано зі спеціалізацією фахівців; звільнення головного лінійного управлінця від глибокого аналізу проблем; можливість залучення консультантів та експертів з метою проведення синергетичного аналізу тощо. Однак цей тип структури не позбавлений і певних недоліків, серед яких: відсутність тісних взаємозв'язків і взаємодії на горизонтальному рівні; недостатньо чітка відповідальність, адже той, хто готує рішення, в

його реалізації, як правило, участі не бере; надмірно розвинена система взаємодії по вертикалі, що породжує тенденцію до надмірної централізації [7, с. 71–78].

Мета Управління верифікації полягає у реалізації військово-політичних аспектів зовнішньополітичного курсу держави у сфері контролю над озброєнням. Крім того воно займається забезпеченням виконання міжнародних договорів у сфері контролю над озброєннями інспекційної діяльності на території України та поза її межами, збирання, опрацювання інформації та повідомлень відповідно до цих міжнародних договорів незалежно від підлеглості об'єктів інспектування. Управління верифікації також покликане здійснювати керівництво та координацію діяльності підпорядкованими регіональними центрами (групами) забезпечення реалізації договорів про скорочення озброєнь, контроль за їх діяльністю.

До основних завдань Управління верифікації відносяться:

- організація та координація діяльності щодо практичного виконання міжнародних договорів у сфері контролю над озброєннями у ЗС України та центральних органах виконавчої влади;
- координування верифікаційної діяльності на території України, організація взаємодії ГШ ЗУ України з центральними органами виконавчої влади, РНБО, постійними представниками України при міжнародних організаціях у Відні, Женеві та Вашингтоні, керівними органами міжнародних організацій з питань контролю над озброєнням.

Задля виконання покладених на себе завдань щороку розробляється низка плануючих документів: План верифікаційної діяльності України за міжнародними договорами та угодами у сфері контролю над озброєннями, погоджений Прем'єр-міністром України [8], Плани перевірки оголошених місць Збройних Сил, а також інші планувальні документи в межах своєї компетенції.

Ще однією важливою функцією, якою наділене Управління верифікації є законотворча діяльність. Вона полягає в експертній оцінці та розробці проектів законів України, розпоряджень Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів, наказів і директив Міністра оборони України, начальника ГШ ЗСУ України з питань, що належать до компетенції Управління верифікації, прогнозуванні перспектив та тенденцій розвитку, ефективності системи контролю над озброєнням; відпрацюванні пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у сфері контролю над озброєнням до проектів щорічних Указів Президента України щодо складу та вказівок делегаціям України на Віденських, Женевських та Вашингтонських переговорах у рамках Спеціальної контрольної комісії за Договором між СРСР та США про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності, Спільної консультативної групи за Договором про звичайні збройні сили в Європі,

Консультативної комісії з відкритого неба за Договором з відкритого неба, Форуму Організації з безпеки та співробітництва в Європі із співробітництва в галузі безпеки [12].

Переговорна складова діяльності Управління верифікації визначається участю у переговорах, конференціях, робочих зустрічах та інших заходах з питань, що належать до компетенції; зборі та узагальненні пропозицій міжнародних організацій з питань контролю над озброєннями, доведення їх до відповідних органів державного управління для подальшого опрацювання. Підготовка обмінної інформації за Україну, передбачену міжнародними договорами, та її передачу державам-учасникам відбувається офіційними каналами передачі інформації через міжурядову лінію зв'язку [5, с. 35–40]. Персонал Управління верифікації залучається до участі у плануванні використання літаків спостереження України, розробці двосторонніх та багатосторонніх міжнародних угод з їх застосування; участі у переговорах у складі державних делегацій України; взаємодії з верифікаційними структурами інших держав-учасниць з проведення взаєморозрахунків. Управління розробляє пропозиції до щорічного проекту Закону України «Про Державний бюджет України» за напрямом «Верифікаційна діяльність», формує та супроводжує бюджетний запит до моменту подання бюджетного запиту за Міністерство оборони України; надає засобом масової інформації (відповідно до визначеного порядку) об'єктивну інформацію щодо проведення Збройними Силами заходів верифікаційної діяльності для сприяння у формуванні позитивної громадської думки та зміцнення довіри суспільства.

Управління верифікації для виконання покладених на нього завдань має право в установленому порядку з питань, що належать до його компетенції: залучати установи та організації, які належать до сфери управління Міністерства оборони України та Генерального штабу, до діяльності, пов'язаної з практичною реалізацією міжнародних зобов'язань держави у сфері контролю над озброєннями; здійснювати свої повноваження безпосередньо та через підпорядковані верифікаційні підрозділи Збройних Сил; здійснювати погодження проектів нормативно-правових актів з питань верифікаційної діяльності; надавати пропозиції щодо визначення засад державної політики та реалізовувати військово-політичні аспекти зовнішньополітичного курсу держави у сфері контролю над озброєннями; за дорученням начальника Генерального штабу та його заступника скликати наради, створювати робочі групи, з включенням фахівців до їх складу, за погодженням з відповідними керівниками структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу та командувань видів Збройних Сил України для вирішення питань, пов'язаних з реалізацією міжнародних зобов'язань

держави у сфері контролю над озброєннями; представляти інтереси України, Міністерства оборони України та Генерального штабу в міжнародних організаціях та державних органах; у межах компетенції проводити експертну оцінку матеріальних носіїв інформації, які плануються для передачі іншим державам та міжнародним організаціям. Значна кількість структур, з якими здійснюється погодження, особливо на верхніх щаблях міністерської влади суттєво ускладнює процес прийняття рішень та їх безпосереднє виконання, оскільки збільшується зайва бюрократизація. Введення Національного центру з державного контролю над озброєнням дозволить мінімізувати часові показники, знизити трудовитрати, оптимізувати вирішення завдань у сфері державного контролю над озброєнням. Обґрунтування організаційно-правових засад у цьому контексті має здійснюватися крізь форму введення концепції державного контролю над озброєнням, закону України про державний контроль над озброєнням та створення комплексної структури у вигляді окремої державної одиниці зі статусом національної.

Ефективність функціонування системи органів виконавчої влади значною мірою визначається раціональністю управлінських зв'язків між органами різних організаційно-правових статусів як по вертикалі, так і горизонталі. В основу формування вертикальних управлінських зв'язків покладено повноваження вищого органу щодо спрямування, координації діяльності нижчих органів виконавчої влади та здійснення контролю за їх функціонуванням. Розглянемо структуру управлінських зв'язків верифікаційної діяльності Збройних Сил України на рівні Управління верифікації.

Положення міжнародних договорів розповсюджуються на всю територію держави, не обмежуючись об'єктами Збройних Сил України, що при наданні інформації та при інспекціях району потребує координації дій причетних міністерств та інших державних органів виконавчої влади України. Структурний підрозділ логістики є лише відділом, що вимагає організації взаємодії з причетними державними та місцевими структурами виконавчої влади України з питань прийому/відправки іноземних інспекційних (робочих) груп у пункті в'їзду/ виїзду згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про оголошення міст Києва, Львова, Одеси, Сімферополя, Дніпропетровська та Харкова пунктами в'їзду (виїзду) (ПВВ) для здійснення інспекційної діяльності за міжнародними угодами» [14].

З питань імплементації договорів та угод у сфері контролю над озброєннями з Управлінням верифікації співпрацюють представництва України при міжнародних організаціях та Департамент міжнародної безпеки Міністерства закордонних справ України, яким оперативно надається кваліфікована інформація для вироблення позиції

України за напрямками військово-політичних договірних зобов'язань. В рамках зазначеного дослідження пропозиції щодо трансформації організаційно-правових засад контролю над озброєнням на міжнародному рівні не розглядаються. Водночас, висновки роботи можуть бути застосовані при виробленні механізмів деескалації гібридного протистояння з урахуванням імплементації Віденського документу, як найбільш актуального на теперішній час. На основі останнього розробляються двосторонні угоди України, що є реальним внеском для попередження агресії. Порядок взаємодії з причетними структурними підрозділами Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України визначено у інструкціях, затверджених (введених в дію) відповідними наказами Міністра оборони України, більшість з яких, щоправда, потребує оновлення. Для вирішення проблемних питань реалізації договорів та угод у сфері контролю над озброєнням на постійній основі працюють: Форум з безпеки і співробітництва в Європі (Відень, Австрія); Спільна консультативна група за Договором про звичайні збройні сили в Європі (Відень, Австрія); Консультативна Комісія з відкритого неба (Відень, Австрія); Спільна Комісія по виконанню та інспекціях за Договором про СНО (Женева, Швейцарія); Верифікаційний координаційний комітет НАТО (Брюссель, Бельгія). Представники Управління у складі делегації України згідно з відповідними Указами Президента України [12] та за рішенням керівництва Генерального штабу Збройних Сил України беруть участь у засіданнях згаданих робочих органів ОБСЄ та інших міжнародних організацій.

Для дотримання вимог міжнародних договорів щодо часу доставки інспекційних груп до місць інспекцій у стислі строки постановами КМУ визначені пункти для в'їзду іноземних інспекторів, а при цих пунктах створені регіональні верифікаційні структури: Центри забезпечення реалізації договорів про скорочення озброєнь у мм. Львові та Одесі, група забезпечення реалізації договорів про скорочення озброєнь у Житомирі, регіональні представники у мм. Дніпро, Харків, Миколаїв, Вінниця, Чернігів тощо. Основними завданнями зазначених регіональних верифікаційних структур є: прийом та відправка іноземних інспекційних груп у визначених пунктах в'їзду/виїзду мм. Київ, Львів, Одеса, Харків, Дніпропетровськ, тимчасово окупований Сімферополь; організація та проведення супроводжень іноземних інспекційних груп у зонах відповідальності; збір, опрацювання та надання до Управління верифікації даних про наявність і переміщення військової техніки та озброєння, а також іншої інформації, передбаченої міжнародними договорами у сфері контролю над озброєннями; надання інформаційної та методичної допомоги командирам об'єднань, з'єднань та військових частин щодо підготовки

підпорядкованих їм оголошених місць та об'єктів контролю до проведення інспекцій; контроль готовності оголошених місць та об'єктів контролю до проведення інспекцій; взаємодія з регіональними структурами Державної митної служби, Державної прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ України. При цьому двосторонні угоди з суміжними країнами передбачають використання певної прикордонної смуги при проведенні інспекційних заходів на різних відстанях, в залежності від держави, з якою цю угоду укладено.

Стійка тенденція до поширення міжнародних договорів зазначеної сфери, відсутність чітко визначених виконавців, гібридна військова агресія Росії проти України та недостатнє фінансування ускладнюють діяльність Міноборони України у цій галузі, вимагають розробки концепції, законодавчого підґрунтя та створення нових організаційно-правових засад у вигляді Національного центру з державного контролю над озброєнням. Нові виклики та загрози національній безпеці держави, агресивна політика північного сусіда на тлі гібридного протистояння, впровадження нездійснюваних раніше форм імплементації міжнародних договорів та угод, що вперше застосовуються на території України з початком військової агресії, концентрують увагу на трансформації організаційно-правових засад державного контролю над озброєнням. Зокрема, імплементація Мінських домовленостей, пов'язаних з врегулюванням бойових дій на Сході України, які вважаються «дорожньою картою» та безпековим компонентом й одним із ключових складників втілення в умовах належного рівня безпеки політичного процесу [18] потребують окремого підходу та зусиль в організації верифікаційної діяльності та мають перспективи трансформації організаційно-правових засад як на відомчому рівні Міністерства оборони України, так і для організації міжвідомчої взаємодії. Заходи з технічного захисту інформації здійснюються відповідно до Указу Президента України від 06.10.2000 зі змінами «Про Положення про технічний захист інформації в Україні» [16].

Таким чином, в Україні впроваджені та існують повноцінно організаційно-правові засади у сфері контролю над озброєнням для підвищення ефективності їх функціонування в сучасних умовах державного управління національною безпекою. Виконання комплексу заходів, пов'язаних з верифікацією архітектури європейської та національної безпеки в українських реаліях покладені на Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України. Контроль над озброєнням є специфічним видом міжнародного співробітництва, що належить до воєнно-політичної сфери, що реалізується в рамках механізмів міжнародної безпеки шляхом дотримання міжнародних договірних зобов'язань у сфері роззброєння та контролю над озброєнням, моніторингу виконання зобов'язань зарубіжними

державами-учасниками міжнародних договорів. Міністерство оборони України, Збройні Сили України є практичною компонентною складовою державних верифікаційних структур України. Мета контролю над дотриманням Міноборони України та ЗСУ положень міжнародних договорів та домовленостей у сфері контролю над озброєнням полягає у повному та якісному виконанні покладених на них завдань щодо практичної реалізації міжнародних зобов'язань держави у сфері міжнародної безпеки та контролю над озброєннями. Належна нормативно-правова основів у сфері безпеки та контролю над озброєннями, налагоджена в рамках вітчизняного законодавства система організаційних структур України, призначених для практичної реалізації заходів з контролю над озброєнням, як на території України, так і поза її межами, а також встановлений порядок взаємодії державних органів центральної виконавчої влади в ході зазначених заходів, складають основу верифікаційної діяльності в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Венский документ 2011 года о мерах укрепления доверия и безопасности [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/>
2. Державна цільова програма реалізації Договору з відкритого неба. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2012 року № 867 Офіційний вісник України від 28.09.2012 – 2012 р., № 71, стор. 22, стаття 2869, код акту 63476/2012.
3. Договір про звичайні збройні сили в Європі [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_314
4. Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР – США. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_050#Text
5. Матвєєнко О.В. Організаційно-правові засади передачі обмінної інформації за договорами у сфері контролю над озброєнням. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. матеріалів наук.-практ. конф., 20 березня 2014 року, Київ: Наук.-вид. центр НА СБ України, 2014. Ч. 2. 260 с.
6. Мельник А.Ф. Державне управління [Текст] / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна. Київ: Знання, 2009. 584 с.
7. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в реалізації державного управління [Текст]: Навч. посіб. Київ: Вид-во УАДУ, 1998. 159 с.
8. План зовнішньої верифікаційної діяльності України за міжнародними договорами та угодами у галузі контролю над озброєнням у 2013 році, погоджений Прем'єр-Міністром України від 22.11.2012 № 46468/1/1-12.
9. Повідомлення деяких ЗМІ щодо причетності України до продажу афганським талибам танків Т-55. Департамент преси та зв'язків із засобами масової інформації МОУ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://old.mil.gov.ua/news/print_news.php?lang=ua&iid=593
10. Про забезпечення роботи міжнародних експертів з питань експорту станцій радіоелектронної розвідки «Кольчуга». Розпорядження Президента України від 09.10.2002 № 352/2002-рп. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/352/2002-%D1%80%D0%B>
11. Положення про організацію та проведення міжнародного співробітництва у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України [Текст]: Наказ Міністра оборони України від 23.08.06 №502 зі змінами.
12. Про делегацію України для участі в переговорах у рамках Форуму ОБСЄ із співробітництва в галузі безпеки, Спільної консультативної групи та Консультативної комісії з відкритого неба. Указ Президента України від 16.02.2016 №51/2016 Офіційний вісник Президента України від 03.03.2016 – 2016 р., № 7, стор. 14, стаття 146.
13. Про оборону України. Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/>
14. Про оголошення міст Києва, Львова, Одеси, Сімферополя, Дніпропетровська та Харкова пунктами в'їзду (виїзду) для здійснення інспекційної діяльності за міжнародними угодами. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 1992 р. № 596. Офіційний вісник України, 2005 р., № 37, ст. 2308.
15. Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України [Електронний ресурс]. Указ Президента України від 06.04.2011 № 406/2011 Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/406/2011/>
16. Про Положення про технічний захист інформації в Україні: указ Президента України від 06.10.2000 зі змінами. Офіційний вісник України від 15.10.1999 – 1999 р., № 39, стор. 28, код акту 11180/1999 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1229/99/print1481587544298883>
17. Торкунов А.В. Стратегічний паритет і контроль над озброєннями [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://crk-knteu.kiev.ua/52970-Strategicheskiiy_paritet_i_kontrol_nad_vooruzheniya_mi.html
18. Управління верифікації Генерального штабу Збройних Сил України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://archive.ec/oGAf/image>

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 351

Бурик М.М.
Здобувач

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО СЕКТОРУ ДО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Buryk M. M.
Candidate for a degree

INVOLVEMENT OF THE PUBLIC SECTOR IN THE MANAGEMENT OF TRANSPORT INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT

Бурик М.М.
Соискатель ученой степени
ORCID identifier: 0000-0001-8939-1324

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА К УПРАВЛЕНИЮ РАЗВИТИЕМ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Summary. The article examines and analyzes the organizational aspects and problems of involving the public sector in the management of transport infrastructure development. The need to increase the participation of citizens in the process of solving the issues of industry development has been clarified, as the transport infrastructure is one of the fundamental areas of Ukraine's economy, which forms GDP, and the final consumers of its services are residents and guests. The process of forming public participation in the management of transport infrastructure development is analyzed. The principles of activity of public organizations operating in Ukraine, which are designed to fulfill and encourage the right of citizens to manage the development of transport infrastructure, in particular, studied such positive practices that revealed existing problems in involving citizens and local authorities. In order to level and reduce the impact of negative factors in the management of transport infrastructure development with the involvement of the public sector, a number of measures on the vectors of industry development have been proposed.

Анотація. У статті досліджено й проаналізовано організаційні аспекти та проблеми залучення громадського сектору до управління розвитком транспортної інфраструктури. З'ясовано необхідність активізації участі громадян у процесах вирішення питань розвитку галузі, оскільки транспортна інфраструктура виступає однією з фундаментальних сфер економіки України, яка формує валовий внутрішній продукт (далі – ВВП), а кінцевими споживачами її послуг є мешканці та гості міста. Проаналізовано процес формування участі громадськості в управлінні розвитком транспортної інфраструктури. Визначено засади діяльності громадських організацій, що діють в Україні, та які покликані виконувати та заохочувати до реалізації права громадян з управління розвитком транспортної інфраструктури, зокрема вивчено таку позитивну практику, яка дозволила виявити існуючі проблеми і в залученні громадян, і в діях місцевих органів влади. З метою нівелювання та зниження впливу негативних чинників у питаннях управління розвитком транспортної інфраструктури при залученні громадського сектору, запропоновано низку заходів за векторами розвитку галузі.

Аннотация. В статье исследованы и проанализированы организационные аспекты и проблемы привлечения общественного сектора к управлению развитием транспортной инфраструктуры. Выяснено необходимость активизации участия граждан в процессах решения вопросов развития отрасли, поскольку транспортная инфраструктура выступает одним из фундаментальных сфер экономики Украины, которая формирует валовой внутренний продукт (далее - ВВП), а конечными потребителями ее услуг являются жители и гости города. Проанализирован процесс формирования участия общественности в управлении развитием транспортной инфраструктуры. Определены принципы деятельности общественных организаций, действующих в Украине, и которые призваны выполнять и поощрять реализации права граждан по управлению развитием транспортной инфраструктуры, в частности изучено такую положительную практику, которая позволила выявить существующие проблемы и в привлечении граждан, и в действиях местных органов власти. С целью нивелирования и снижения влияния негативных факторов в вопросах управления развитием транспортной инфраструктуры при привлечении общественного сектора, предложен ряд мер по векторам развития отрасли.

Keywords: public sector, constitutional right, association, development, transport infrastructure, management, state.

Ключові слова: громадський сектор, право, об'єднання, розвиток, транспортна інфраструктура, управління, держава.

Ключевые слова: общественный сектор, право, объединение, развитие, транспортная инфраструктура, управление, государство.

Постановка проблеми. Громадська участь у процесі прийняття рішень є одним із демократичних принципів, спільним для всіх держав-членів Ради Європи, членство в якій Україна набула у 1995 р. Так, можливість долучатись до управління державними справами є конституційним правом кожного громадянина України, що реалізується через низку нормативно-правових актів. Беручи до уваги конституційне право, наявність різноманітних інструментів та форм залучення громадського сектору до міського управління, сьогодні спостерігається високий рівень апатії у суспільстві щодо розв'язання проблем в управлінні соціально-економічним розвитком, зокрема транспортною інфраструктурою – стратегічною галуззю економіки країни. Тому актуалізується питання визначення організаційних аспектів та проблематики залучення громадського сектору до управління розвитком транспортної інфраструктури з метою розробки пропозицій щодо її вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми громадської участі у прийнятті рішень на рівні територіальних громад розглядали у своїх працях такі вчені: М. Бриль, Е. Вільямсон, О. Врублевський, О. Данчева, О.С. Коваленко, К. Олівер, А. Сеїтосманов, Е. Чубаров. Активні дослідження залучення громадського сектору до управління в умовах децентралізації проводяться в рамках міжнародних проектів, зокрема проекту Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні», швейцарсько-українській проекту «Підтримка децентралізації в Україні DESPRO». Одночасно із тим, бракує досліджень щодо залучення громадського сектору до управління розвитком транспортної інфраструктури, що є досить актуальною проблемою, оскільки кінцевими споживачами послуг цієї галузі є саме громадяни країни, мешканці та гості міст, потреби і думка яких має враховуватись під час формування тактичних і стратегічних планів розвитку транспортної інфраструктури.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У 2015 р. було схвалено Стратегію сталого розвитку України до 2020 р. [2], в рамках якої одним зі стратегічних індикаторів її реалізації значився глобальний індекс конкурентоспроможності, розрахований Всесвітнім Економічним Форумом (WEF). Так, відповідно до запланованого результату Україна мала увійти до 40 кращих держав світу. Однак, у

2019 р. наша країна зайняла лише 85 місце зі 140 у зазначеному рейтингу конкурентоспроможності економіки, при цьому втратила два пункти в порівнянні з 2018 р. [11], а відповідно до субіндексу «Транспортна інфраструктура» Україна посіла 59 місці, при цьому критично низьким є показник якості доріг, за яким наша країна лише на 114 місці [11].

Оскільки транспортна інфраструктура виступає однією з фундаментальних галузей економіки України, яка формує ВВП (частка транспорту становить 9% у І кварталі 2020 р.), актуальним є вивчення положень її розвитку та визначення проблемних аспектів за цим напрямом з метою розробки пропозицій щодо вдосконалення транспортної інфраструктури на засадах залучення громадського сектору до її управління в рамках реформування та політики децентралізації.

Мета статті. Головним завданням цієї роботи є визначення організаційних аспектів та проблематики залучення громадського сектору до управління розвитком транспортної інфраструктури з метою розробки пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У проекті Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. [9] актуалізовано пункти попередньої стратегії, та керівними принципами серед інших обрано належне врядування, яке визначає забезпечення результативності, ефективності, відкритості й інклюзивності управлінського процесу, підзвітності та відповідальності суб'єктів управління, та передбачено перехід до горизонтальної системи суспільної координації прийняття та реалізації управлінських рішень за участі всіх зацікавлених сторін на національному, регіональному та місцевому рівнях. Такий перехід є також результатом реформи децентралізації, що призвело до появи горизонтально організованого типу уряду, орієнтованого на проблеми місцевих громад. Дана новація у вітчизняній політичній культурі дозволяє залучити до процесів управління, зокрема транспортною інфраструктурою, громадські організації, бізнес-суб'єктів та безпосередньо мешканців міст. Це, також передбачено Стратегією і закріплено у принципі участі громадськості за яким має забезпечуватись участь громадян у процесі прийняття рішень.

Однак, варто зазначити, що в рамках програми «Долучайся» (USAID/ENGAGE) взимку 2020 р. компанією Info Sapiens проведено національне опитування щодо громадського залучення, яке засвідчило критично низький показник громадської активності українців [6] (рис 1.).

Рис. 1 Результати національного опитування щодо громадського залучення [6]

Так, відповідно до результатів опитування, лише 7% українців беруть участь у зборах громади та інших громадських заходах. При цьому, 64,6% громадян обізнані та зацікавлені щодо можливості повідомлення про інфраструктурні проблеми місцевим органам влади особисто або телефоном, а 20,1% респондентів зазначають важливість до повідомлення про інфраструктурні проблеми через онлайн-платформи.

Однак, на нашу думку, громадська участь у процесі прийняття рішень, що стосуються державного управління, зокрема, управління транспортною інфраструктурою, на сьогоднішній день є дієвим інструментом трансформаційних зрушень у суспільстві, оскільки через активізацію демократичного принципу, підвищується соціальна активність людей, яка призводить до росту ефективності процесів економічного розвитку як певної території, так і країни в цілому.

На сьогоднішній день в Україні чинним є Проект Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні» [8]. Цим проектом було підтримано цілі, що представлено в Плані дій Ради Європи для України на 2018-2021 рр., у т. ч. що стосуються пункту 3.2 Сприяння участі та різноманіття – участь громадськості. Так, «громадська участь – залучення окремих громадян, неурядові організації і громадянського суспільства в цілому у процес прийняття рішень органами публічної влади. Громадська участь у прийнятті політичних рішень відрізняється від політичної діяльності в розумінні

співпраці з політичними партіями, а від лобіювання – відношенням до ділових інтересів» [5, с. 5].

В рамках проекту було визначено механізми громадської участі, передбачених нормативно-правовими актами різних рівнів, які сформували типи громадської участі, зокрема, консультування, діалог, активна участь, та **керівні принципи щодо громадської участі у процесі прийняття політичних рішень**. Зазначені структурні елементи є основою для побудови структурно-логічної моделі формування участі громадськості в управлінні розвитком транспортної інфраструктури (рис. 2).

На сьогоднішній день питання залучення громадського сектору до управління розвитком транспортної інфраструктури є прогресивною імплементацією змін у транспортну інфраструктуру країни, фундаментом якої є забезпечення надійності й безпеки транспортних зв'язків, збільшення обсягів пасажирських та вантажних перевезень, зберігання екологічності навколишнього середовища. На засадах відкритості, гласності, прозорості й відповідальності громадським сектором повинен здійснюватися вплив на розробку заходів із формування та реалізації політики у галузях залізничного, автомобільного, водного, авіаційного транспорту, поштового зв'язку Локально можуть вирішуватись проблеми міського електричного транспорту, метрополітену, забезпечення безпеки руху, здійснення ефективної діяльності дорожнього господарства.

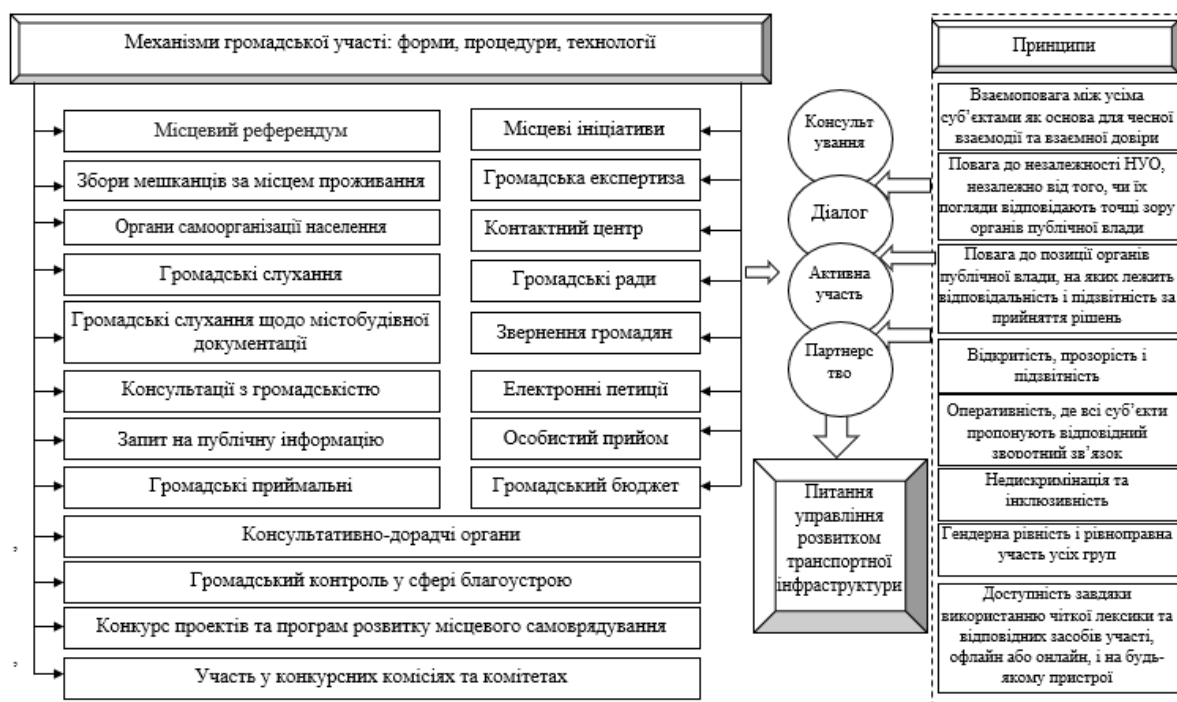

Рис. 2 Структурно-логічна модель формування участі громадськості в управлінні розвитком транспортної інфраструктури Сформовано автором на основі [3, 5]

Галузь транспортної інфраструктури на сьогодні перебуває у процесі реформування, оскільки має низку невирішених гострих проблемних питань соціально-економічного спрямування:

1. Недосконала транспортна інфраструктура відповідно до наявного і перспективного пасажиро- і вантажопотоку - нерозвинута вулично-дорожня мережа, що приводить до створення заторів та зниження середньої швидкості руху, це, в свою чергу, впливає на зростання часу доставки пасажирів; дефіцит простору для паркування; невідповідність параметрів зупиночних пунктів та їх розміщення у містах із щільним рухом громадського транспорту; брак велосипедних доріжок, а також зон для пішоходів у містах;

2. Низькі темпи оновлення основних фондів транспорту та транспортної інфраструктури;

3. Низький рівень доступності та якості транспортної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших мало мобільних груп населення;

4. Недостатній рівень доступності та якості транспортних послуг, у т. ч. в сільській місцевості – відсутність твердого дорожнього покриття;

5. Погіршення екологічного стану у містах;

6. Відсутність мультимодальних пасажирських транспортних мереж;

7. Слабкий розвиток мережі локальних авіаційних маршрутів, а також незадовільний стан аеропортів.

Так, зазначені проблеми безпосередньо стосуються якості життя населення, тому вимагають вирішення за участі громадськості. Позитивним зрушенням в управлінні транспортною інфраструктурою з залученням суспільства, на наш погляд, є формування громадських об'єднань, які покликані для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних інтересів – економічних, соціальних, культурних, екологічних.

Наразі в Україні серед інших інститутів громадянського суспільства діє громадська організація «Всеукраїнський центр реформ транспортної інфраструктури» (далі – ГО ВЦРТІ), основні напрямки діяльності та завдання якого наведено на рисунку 3.

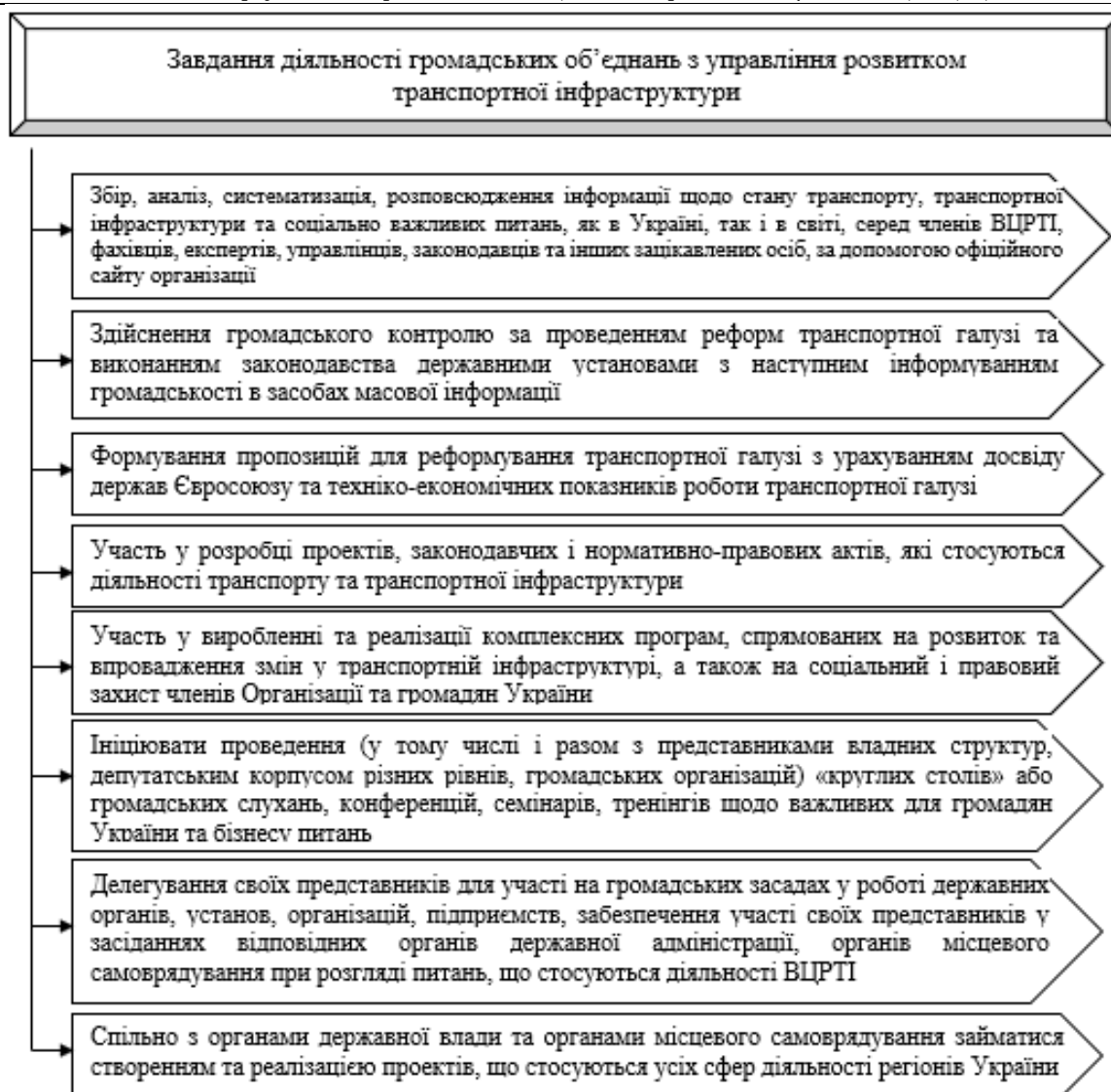

Рис. 3 Завдання діяльності громадських об'єднань з управління розвитком транспортної інфраструктури на прикладі ГО «ВЦРП»
Сформовано автором на основі [7]

Зокрема, актуальним порядком денним, ГО «ВЦРП» спільно з представниками інститутів громадянського суспільства, які опікуються проблемними питаннями транспортних галузей та інфраструктури, ініціюють створення громади при Міністерстві інфраструктури України, яка має слугувати як постійно діючий консультативно-дорадчий орган.

Передусім господарські об'єднання з управління розвитком транспортної інфраструктури, на нашу думку, повинні вести моніторинг ініціювання процесу розробки стратегії розвитку, започаткувати яку може кожен мешканець громади, представник громадськості, орган місцевого самоврядування або виконавчої влади. До процесу стратегічного планування розвитку транспортної інфраструктури важливо залучити якомога більше членів громади, оскільки такий підхід структурує і організовує територіальну громаду, адже під час спільного обговорення проблемних питань між громадянами

та організаціями виникає більше порозуміння через можливість порівняння та консолідації інтересів.

Позитивним прикладом сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні в розрізі управління розвитком транспортної інфраструктури стала практика «Асоціації велосипедистів Києва» [4], сфера діяльності якої зосереджена на розвитку та промоції велосипедного транспорту в Києві та інших містах України, зміну законодавства на більш дружнє до велосипедистів. Протягом 2016-2017 років команда Асоціації Велосипедистів Києва була залучена до процесу розробки Концепції розвитку велосипедної інфраструктури Києва. Вперше стратегічний документ, що регулює розвиток велосипедного транспорту, було замовлено міським коштом, а учасники організації були залучені містом саме як експерти. Необхідно зазначити, що ключовою проблемою роботи з міськими департаментами виявилось їх небажання

будувати горизонтальні зв'язки та синхронізувати дії [4].

Дійсно, й процес залучення громадян не є легким. «За даними опитування, проведеного проектом DESPRO, комітети зі стратегічного планування виокремили ряд труднощів, які виникали на тому чи іншому етапі розробки стратегії, а саме:

- недостатня кількість пропозицій від мешканців громади;
- низький рівень ініціативності громадян;
- відсутність компромісу між представниками органів місцевого самоврядування та місцевими мешканцями;
- різне бачення місії та стратегічних цілей розвитку громади;
- наявність конфліктів під час визначення пріоритетів розвитку громади;
- боязнь мешканців громади висловлювати свою думку» [1, с. 99].

Крім того актуальним наразі є високий рівень взаємної недовіри, що підтверджується показником Global Competitiveness Index «Соціальний капітал», за яким Україна посіла критичне 118 місце зі 140 можливих [11]. Однак, головною причиною такої недовіри вважаємо низьку обізнаність громадян у питанні міського управління, нерозуміння сфер відповідальності міських управлінців різного рівня, незнання своїх прав та обов'язків; отриманий негативний досвід участі та розчарованість в формалізмі залучення. Тому необхідно на державному рівні вживати заходи для покращення просвіти громадян, включати цілі підвищення рівня обізнаності щодо відповідальності громадянина в демократичному суспільстві, зокрема в межах їх місцевих громад до шкільних програм та програм підготовки майбутніх фахівців. І на сучасному етапі, і в майбутньому це трансформаційно вплине на соціально-економічне життя населення. Участь громадського сектору у питанні управління транспортною інфраструктурою наразі є стратегічною, тому вимагають спільного з громадою вирішення такі напрями розвитку галузі:

1. Удосконалення та розвиток системи доступу до публічної інформації, а також імплементація електронних платформ для онлайн надання адміністративних послуг та вирішення питань розвитку транспортної інфраструктури;

2. Гармонізація розвитку транспортної інфраструктури зі стандартами Європейського Союзу, зокрема імплементація інтермодальних, мультимодальних перевезень, технологій та інфраструктурних комплексів;

3. Інтеграція прямого, прозорого й конструктивного діалогу із залученням органів державної влади, органів місцевого самоврядування та, безпосередньо, громадського сектору, тобто споживачів послуг;

4. Удосконалення управління державними активами транспортної інфраструктури.

Отже, економічний та соціальний прогрес, зокрема в галузі транспортної інфраструктури,

знаходиться у площині консолідації зусиль влади та громадського сектору, враховуючи, що участь громадян лежить в основі ідеї демократії та відповідно громадяни віданні демократичним цінностям, а держава сприяє активній участі у публічному житті та заохочує до спільного діалогу з метою досягнення більшої єдності на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Висновки і пропозиції. Таким чином, вдосконалення транспортної інфраструктури на засадах залучення громадського сектору до її управління в рамках реформування та політики децентралізації є сучасною концепцією сталого розвитку в рамках євроінтеграційних процесів. Однак, засвідчується пасивність громадян до участі в публічному управлінні, зокрема транспортною інфраструктурою, одночасно із тим констатується важливість повідомлення про інфраструктурні проблеми.

Враховуючи низку проблем у транспортній інфраструктурі, громадська участь є дієвим інструментом трансформаційних зрушень у суспільстві, оскільки через активізацію демократичного принципу, підвищується соціальна активність людей, яка призводить до росту ефективності процесів економічного розвитку як певної території, так і країни в цілому. Позитивним моментом у вирішенні проблем транспортної інфраструктури через залучення громадського сектору є робота громадських організацій, які здійснюють різновекторну діяльність щодо розвитку зазначеної галузі. Враховуючи це, варто відзначити важкість процесу залучення громадян до публічного управління через низку проблемних питань, нівелювати які покликані запропоновані заходи: вдосконалення та розвиток системи доступу до публічної інформації, а також імплементація електронних платформ для онлайн надання адміністративних послуг та вирішення питань розвитку транспортної інфраструктури; гармонізація розвитку транспортної інфраструктури зі стандартами ЄС, зокрема імплементація інтермодальних, мультимодальних перевезень, а також технологій та інфраструктурних комплексів; інтеграція прямого, прозорого й конструктивного діалогу із залученням органів державної влади, органів місцевого самоврядування та, безпосередньо, громадського сектору, тобто споживачів послуг; удосконалення управління державними активами транспортної інфраструктури.

Список літератури

Брил' М., Врублевський О., Данчева О., Сейтосманов А., Чубаров Е. Успішна територіальна громада: будуюмо разом. Харків : Видавничий будинок Фактор, 2018. [Bryl' M., Vrublevskiy O., Dancheva O., Seitomanov A., Chubarov E. Uspishna terytorial'na hromada: buduiemo razom, Kharkiv, Vydavnychij budynok Faktor, 2018 (in Ukr)]

Закон України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020"» від 12.01.2015 № 5/2015

/ Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

Інструменти партисипативної демократії: європейські стандарти та практики / Офіційний сайт «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/44/Viisnovok.pdf>

Київ: кращі практики громадських ініціатив / Офіційний сайт офісу Ради Європи в Україні. URL: [https://www.coe.int/uk/web/kyiv/promoting-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine# {"47092042": \[5\]}](https://www.coe.int/uk/web/kyiv/promoting-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine#{)

Коваленко О.С., Вільямсон Е., Олівер К. та ін. Академія громадської участі. Київ, ТОВ «Центр поліграфії «КОМПРИНТ», 2019. [Kovalenko O.S., Vil'iamson E., Oliver K. et. al. Akademiia hromads'koi uchasti, Kyiv, TOV «Tsentr polihrafii «KOMPRYNТ», 2019. (in Ukr)]

Національне опитування щодо громадського залучення / Офіційний сайт Програми USAID «Долучайся!». URL: <https://engage.org.ua/ukraintsi-zalucheni-do-hromadskoi-diialnosti-ale-unykaiut-aktyvnoi-uchasti/>

Пріоритетні напрямки діяльності та завдання ВЦРТІ / Офіційний сайт громадської організації «Всеукраїнський центр реформ транспортної інфраструктури». URL: <https://vcrti.com.ua/pro-nas/priority>

Проект Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні» / Офіційний сайт офісу Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/promoting-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine>

Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. Проект-2017. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf

Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO/ Офіційний сайт. URL: <https://despro.org.ua>

The Global Competitiveness Report 2018–2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

УДК 351.37.09

ГРНТИ 10.91: 06.81.23

Грищенко Г.А.

аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президентові України (м. Київ, Україна),

Лукіна Т.О.

доктор наук з державного управління, професор, головний науковий співробітник відділу моніторингу та оцінювання якості загальної середньої освіти Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: ЗАРУБІЖНІ ПІДХОДИ ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Н.А. Hryshchenko

postgraduate student of the Department of Social and Humanitarian Policy of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (Kyiv, Ukraine),

T.O. Lukina

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Chief Researcher of the Department of Monitoring and Evaluation of the Quality of General Secondary Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

STATE POLICY ON INTRODUCTION OF INCLUSIVE EDUCATION: FOREIGN APPROACHES AND UKRAINIAN REALITIES

Анотація. В умовах реформування сфери освіти, а також соціально-економічних змін, що відбуваються у сучасному суспільстві, кожна держава стикається з необхідністю запровадження інклюзивної освіти, а отже й вироблення відповідної державної політики та формування адекватних механізмів державного управління нею. У статті представлено результати порівняльного аналітичного

дослідження підходів до формування державної політики щодо запровадження інклюзивної освіти в інших країнах та в Україні з метою вироблення рекомендації з вдосконалення існуючих та визначення нових механізмів державного управління зазначеною сферою. Виявлено, що зарубіжна практика підтримки з боку держави розвитку інклюзії є досить широкою, а законодавство закріплює чіткі механізми її регулювання у різних сферах життя, у тому числі в освіті. Особливу увагу приділено аналізу підходів до формування змісту політики впровадження інклюзивної освіти та механізмів її реалізації у Великій Британії, Сполучених Штатах Америки, Італії, Швеції та Японії. Проаналізовано міжнародно-правові акти, що мають суттєве значення для формування політики щодо запровадження інклюзивної освіти в Україні. У результаті проведеного дослідження зарубіжної практики запропоновано вжиття ряду заходів щодо організації та належного функціонування інклюзивної освіти в Україні.

Summary. In the context of reforming the education sector, as well as socio-economic changes taking place in modern society, each state is faced with the need to introduce inclusive education, and hence the development of appropriate public policy and the formation of adequate mechanisms for public administration. The article presents the results of a comparative analytical study of approaches to the formation of public policy on the introduction of inclusive education in other countries and in Ukraine in order to develop recommendations for improving existing and identifying new mechanisms of public administration in this area. It was found that the foreign practice of state support for the development of inclusion is quite wide, and the legislation establishes clear mechanisms for its regulation in various spheres of life, including education. Particular attention is paid to the analysis of approaches to shaping the content of inclusive education policy and mechanisms for its implementation in the United Kingdom, the United States, Italy, Sweden and Japan. The international legal acts that are essential for the formation of policy for the introduction of inclusive education in Ukraine are analyzed. As a result of the study of foreign practice, it is proposed to take a number of measures for the organization and proper functioning of inclusive education in Ukraine.

Аннотация. В условиях реформирования сферы образования, а также социально-экономических изменений, происходящих в современном обществе, каждое государство сталкивается с необходимостью внедрения инклюзивного образования, а следовательно и выработки соответствующей государственной политики и формирования адекватных механизмов государственного управления ею. В статье представлены результаты сравнительного аналитического исследования подходов к формированию государственной политики по внедрению инклюзивного образования в некоторых странах и в Украине с целью выработки рекомендаций по совершенствованию существующих и определения новых механизмов государственного управления в указанной сфере. Выявлено, что зарубежная практика поддержки со стороны государства развития инклюзии является достаточно широкой, а законодательство закрепляет четкие механизмы ее регулирования в различных сферах жизни, в том числе в образовании. Особое внимание уделено анализу подходов к формированию содержания политики внедрения инклюзивного образования и механизмов ее реализации в Великобритании, Соединенных Штатах Америки, Италии, Швеции и Японии. Проанализированы международно-правовые акты, имеющие существенное значение для формирования политики по внедрению инклюзивного образования в Украине. В результате проведенного исследования зарубежной практики предложено принятие ряда мер по организации и надлежащего функционирования инклюзивного образования в Украине.

Ключові слова: інклюзивна освіта, державна політика, міжнародні правові акти, політика «повної інклюзії», особи з особливими освітніми потребами.

Key words: inclusive education, public policy, international legal acts, policy of «full inclusion», people with special educational needs.

Ключевые слова: инклюзивное образование, государственная политика, международные правовые акты, политика «полной инклюзии», лица с особыми образовательными потребностями.

Постановка проблеми та актуальність.

Концепція інклюзії загалом та інклюзивної освіти зокрема є результатом розвитку і поширення гуманістичних ідей, усвідомлення унікальності кожної особистості, цінності відмінностей між людьми і людського розмаїття. Вона ґрунтується на визнанні освіти одним з основних прав людини, що забезпечує основу для подальшого життя й розвитку кожної особистості та створення більш справедливого суспільства.

Приблизно до 1965 року у світі панувала так звана «медична» модель ставлення до дітей з певними відхиленнями у фізичному і психічному здоров'ї. Вона передбачала ізолюване розміщення таких дітей у спеціальних школах і медичних закладах. Пізніше, як виклик «медичній» моделі

навчання, починає розвиватися концепція «нормалізації», яка передбачала поступове залучення дітей з особливими освітніми потребами (далі - ООП) у звичайний освітній процес, розробку програм спеціального навчання. У сучасних умовах розвитку та реформування сфери освіти, її орієнтації на забезпечення рівного доступу до освіти усіх громадян, різні моделі інклюзивної освіти впроваджується в усіх розвинених країнах світу. Незважаючи на наявний позитивний зарубіжний досвід, прийняття низки міжнародних документів, що визначають права і потреби людей з ООП, у кожній країні формується своя державна політика і національна модель реалізації інклюзивної освіти, які базуються на можливостях цих країн і орієнтуються на вирішення актуальних

завдань. Зміст державної політики щодо інклюзивної освіти та успішність її реалізації визначається впливом не лише економічних і соціальних факторів, а також і різноманітних чинників гуманістичного характеру, – безпосередньо тими, що пов'язані з рівнем розвитку загальної культури населення, сформованістю суспільних відносин та ціннісного ставлення до особистості людини загалом і людини з ООП зокрема, наявністю громадської підтримки, тощо. Це зумовлює необхідності комплексного вирішення проблеми організації інклюзивної освіти, зокрема дошкільної та загальної середньої, здолання економічних і соціальних бар'єрів.

Зарубіжний досвід формування інклюзивної освіти має набагато тривалішу історію свого становлення, ніж в Україні, де вона робить перші кроки. Відповідно, державна політика та система державного управління інклюзивною освітою, механізми його реалізації не сформувалися в Україні належним чином. Це зумовлює необхідність і актуальність проведення аналітичного порівняльного дослідження зарубіжного і вітчизняного досвіду формування державної політики щодо інклюзивної освіти, зокрема у дошкільній та загальній середній освіті з метою обґрунтування доцільності імплементації кращих світових здобутків у вітчизняну практику.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Різні питання державної політики та державного управління у сфері інклюзивної освіти досліджувалися науковцями у межах теорії державного управління, педагогіки, психології, теорії менеджменту освіти та інших наук. Зарубіжний досвід становлення інклюзивної освіти та державного управління нею, особливості формування та реалізації державної політики щодо запровадження інклюзії у сфері освіти аналізували вітчизняні (Т. Букшина, Г. Давиденко, М. Кабанець, Р. Козак, А. Лапіна, Т. Лукіна, О. Пономарьова, Н. Теплова, Л. Яценюк) та зарубіжні вчені (С. Альохіна, Джон Айткен, Джой Фаірлей, Джудіс Карсон та ін.). Дане питання є предметом вивчення різноманітних міжнародних національних громадських організацій, зокрема: National Council of Special Education в Ірландії [17], The Danish Council of Organisations of Disabled People у Данії [25], Directorate of Employment, Labour and Social Affairs при OECD [18] та інші.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, зміни соціально-економічного і політичного характеру, ухвалення нових законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування» та інших правових актів, що відбулося останніми роками, викликали необхідність перегляду деяких підходів до формування політики щодо інклюзії в освіті та віднайдення найбільш ефективних інструментів для її реалізації.

Отже, **метою статті** є здійснення аналізу зарубіжного та українського підходів в частині формування змісту політики щодо запровадження інклюзивної освіти та механізмів її реалізації.

Виклад основного матеріалу. Освіта є одним з найважливіших прав людини, дотримання якого, на думку філософів, дозволяє сформувати справедливе (якісне) суспільство. Ступінь сформованості так званого справедливого суспільства у тій чи іншій країні визначається тим, якою мірою гарантуються, реалізуються і дотримуються державою права людини, у тому числі, на освіту. Історично системи освіти у різних країнах світу орієнтувалися насамперед на певного усередненого учня, який здатен опанувати загальну для всіх освітню програму і досягти певних узагальнених результатів. У наслідок чого склалася практика, за якої діти з ООП не можуть брати участь у звичайному освітньому процесі і залишаються поза системою освіти, а часто – і поза суспільним життям.

Велике значення для формування сучасного уявлення щодо сутності особи з ООП, а також визначення основних принципів, згідно з якими має бути організовано процес надання освітніх послуг для них, мала Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з ООП, прийнята у 1994 році. У цьому документі зазначено, що керівний принцип освіти дітей з ООП, «полягає у тому, що школи повинні приймати всіх дітей, незважаючи на їх фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовленнєві або інші особливості». Термін «особливі освітні потреби» стосується усіх «дітей та молоді, потреби яких залежать від різних видів особливих освітніх потреб або труднощів, пов'язаних з навчанням... До такої категорії дітей належать діти з ООП, безпритульні та діти, які працюють, діти з віддалених районів або вихідців із кочового населення, діти, які належать до мовних, етнічних або культурних меншин та діти інших, менш сприятливих або маргіналізованих районів чи груп населення. У зв'язку з цими особливостями шкільні системи стикаються з цілою низкою різних проблем» [12]. Отже, завданням інклюзивної освіти стало включення усіх дітей до освітнього процесу, що мало не лише педагогічне, а й суспільне значення та державну вагу. Реалізація цього завдання потребує, в першу чергу, формування відповідного державного/публічного управління шляхом застосування відповідних механізмів для створення всіх необхідних умов.

У таких країнах як Канада, Кіпр, Данія, Бельгія, Іспанія, Швеція, Італія, Велика Британія, США, ПАР та деяких інших [1], [5] інклюзію розвивають вже протягом не одного десятиліття, тому на сьогодні там сформовано найбільш досконале законодавство, яке закріплює чіткі механізми державного регулювання у сфері інклюзивної освіти. Цей факт підтверджує необхідність вивчення і застосування перевірених часом зарубіжних моделей формування державної

політики та реалізації державного управління інклюзивної освіти в Україні.

Саме тому для вироблення національної моделі реалізації державної освітньої політики щодо дітей з ООП «надзвичайно важливим є визначення та узгодження з європейським законодавством основних дефініцій, аналіз зарубіжних підходів до вироблення освітньої політики щодо організації та управління інклюзивною освітою на предмет доцільності і можливості застосування найбільш ефективних її моделей у вітчизняній практиці як основної складової системи соціальної адаптації дітей з особливими потребами, їх інтеграції в суспільство» [6, с. 339].

Для багатьох передових країн світу стратегічним напрямом державної освітньої політики стало забезпечення умов для реалізації інклюзивного навчання дітей з ООП, зокрема спеціальне професійне навчання педагогів, розширення штатів шкільних фахівців шляхом доповнення їх складу психологом, реабілітологом, логопедом і методистом, дотримання архітектурної доступності закладу та інше (Польща); розвиток кооперативних форм організації освітньої діяльності у масових школах (Німеччина); відмова від спеціальних шкіл і створення ресурсних та реабілітаційних центрів, у яких фахівці допомагають розробляти індивідуальні освітні програми для таких дітей (Швеція) [15, с. 101]. Зарубіжний досвід організації психолого-педагогічного супроводу дітей в умовах інклюзивного навчання є визначальним для української системи інклюзивної освіти та становить вагомий науково-практичний інтерес.

Проведене дослідження виявило, що спонукаючою силою для розвитку національних освітніх політик щодо впровадження інклюзивних підходів в освіті є активна діяльність міжнародних організацій. Результатом її було прийняття низки важливих документів, зокрема Декларації ООН про права людини (далі – Декларація) 1948 року, що стосуються дотримання прав людини і визнають неприпустимість дискримінації за будь-якої причини. Декларація проголошувала, що кожна держава-учасниця повинна прагнути шляхом освіти сприяти повазі до прав і свобод та забезпеченню шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів ООН, так і серед народів тих територій, що перебувають під їх юрисдикцією [4].

Окрім зазначеної Декларації, з метою врегулювання на міжнародному рівні навчання дітей з альтернативним розвитком, визнання їх прав і свобод, що стало пріоритетною метою освіти в розвинених країнах світу було прийнято низку міжнародних актів: Всесвітню програму дій щодо інвалідів (1982); Талліннські керівні принципи (1989); Конвенцію ООН про права дитини (1989); Всесвітню декларацію про освіту для всіх (1990); «Рамки дій» (1990); Стандартні правила

забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993); Саламанську декларацію (1994) [9, с. 32].

Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) у сфері інклюзивної освіти для ліквідації розриву в освіті для дітей з особливими потребами підтримує зусилля урядів держав щодо розвитку і моніторингу систем інклюзивної освіти. Основні напрямки її роботи спрямовані на нарощування потенціалу систем освіти в країнах-партнерах шляхом навчання вчителів, адміністраторів і спільнот та сприяння технічної спроможності урядів; надання допомоги у проведенні моніторингу і оцінки в країнах-партнерах для усунення розриву між політикою і практикою її реалізації; сприяння інклюзивній освіті в заходах високого рівня та інших формах, орієнтованих як на політиків, так і широку громадськість [5].

Не менш важливими для розвитку інклюзивної освіти та удосконалення політики у цій сфері є зусилля Дитячого фонду ООН – ЮНІСЕФ (United Nations Children's Fund), який займається просуванням так званої соціальної інклюзії шляхом реалізації інтегрованої політики соціального захисту, заснованої на принципах рівного доступу та можливостей. Зазначене упроваджується через посилення впливу соціально-економічної політики на добробут дітей та захист їх прав, забезпечення рівності дітей, удосконалення системи надання інтегрованих послуг, зокрема, підвищення їх якості та доступності, у тому числі шляхом надання технічної підтримки Уряду України, запровадження сучасних міжвідомчих підходів та соціальної підтримки на місцевому рівні, проведення адвокаційних заходів, розширення доступу дітей до раннього навчання шляхом створення інклюзивного якісного середовища тощо [8], [21].

У документах ООН вперше в історії міжнародного права було визнано, що інвалідність є не медичною, а соціальною проблемою, проблемою прав людини. На підставі аналізу досвіду запровадження інклюзивної освіти та державного управління нею у Канаді, викладеного у статтях Дж. Лупарт і Ч. Веббера [7] Т.Ф. Букшина робить висновок, що реформа системи шкільної освіти Канади полягає у необхідності створення в шкільній спільноті відповідного розуміння та розвитку таких понять, як обов'язок, стимулювання, прагнення фундаментально переосмислити те, як може змінитися школа за умови запровадження систем роздільного навчання дітей. Відмінною ознакою сучасної системи шкільної освіти в цій країні є її функціонування на засадах децентралізації, застосування менш суворих вимог щодо визначення внутрішніх структур шкіл [2, с. 14].

Деякі країни світу мають багаторічну історію впровадження інклюзії в освіті. Зокрема, у США перші школи для людей з обмеженими можливостями («притулки») були створені в 1800-х роках і були приватними. Вони найчастіше

виконували благодійну місію, аніж освітню. Навіть, коли в 1852 році було введено обов'язкову освіту для школярів країни, діти з ООП залишались без освіти, так само як і діти іншої раси, з бідних сімей, діти іммігрантів, сільських жителів, представників певних релігійних груп [20].

Ключовою подією, яка проклала шлях для запровадження у національному масштабі на державному рівні інклюзивної освіти, було рішення Верховного Суду США 1954 року по справі «Brown v. Board of Education of Topeka». Суд постановив, що закони штатів США, які встановлюють расову дискримінацію в державних школах, є неконституційними, навіть якщо відокремлені школи (наприклад, для темношкірих дітей) мають такі ж самі умови як й для інших дітей. У рішенні Суду, яке було одностайно ухвалено, зазначалося, що «окремі навчальні заклади за своєю суттю нерівні», а отже, вони порушують положення про рівний захист чотирнадцятої поправки до Конституції США. Однак, на 14 сторінках рішення не було прописано жодного способу припинення расових обмежень в школах, що б стосувалось держави [16].

У США право дітей на інклюзивну освіту закріплено в Законі «Про освіту осіб з ООП» (IDEA) (Individuals with Disabilities Education Improvement Act 1990), у якому вперше було замінено поняття «дитина з інвалідністю» на «дитину з особливими освітніми потребами» і законодавчо визначено шість принципів надання інклюзивних послуг: безоплатне здобуття освіти відповідного рівня (здобуття освіти за рахунок держави згідно зі стандартами департаменту освіти штату, розробка індивідуальних освітніх планів, розробка освітніх програм, які відповідатимуть ООП кожної дитини), належне оцінювання можливостей і досягнень дитини (оцінка наявності в дитини особливих потреб, розробка стратегій оцінювання, проведення планового оцінювання досягнень такої дитини кожні три роки), розробка індивідуального навчального плану (залучення міждисциплінарної команди фахівців, залучення батьків і дитини з ООП, щорічний перегляд плану з метою його вдосконалення), створення сприятливого освітнього середовища (приспособлення шкільних приміщень до потреб дітей різних категорій, навчання дітей з ООП з однолітками в одному класі, створення особливих умов для лікування чи перебування, забезпечення спеціальними навчально-методичними засобами й обладнанням), участь батьків у прийнятті рішень (доступ до результатів оцінювань, зміна підходу до планування й обслуговування дитини з ООП з 14 років тощо), процесуальні гарантії (доступ до даних дитини з ООП, подання скарги батьками, коли вони не погоджуються із змінами в індивідуальному навчальному плані дитини, проведення процесуального слухання) тощо [5, с. 28-29]. На основі цього закону у 2004 році уряд США визначив широкий спектр категорій дітей з ООП, пов'язаними з фізичними, соціальними та

когнітивними навичками. Це гарантувало можливість кожній дитині з ООП отримати відповідні освітні послуги у звичайних загальноосвітніх класах. Політика уряду проголошувала пріоритетність забезпечення навчання всіх дітей з ООП і спрямовувалася на можливість отримання будь-якою дитиною академічного, соціального та життєвого розвитку шляхом реалізації співпраці між звичайними вчителями, спеціальними викладачами та органами державної влади. Така можливість отримання освіти в загальноосвітніх класах поширюється також і на учнів, які не мають інвалідності, але потребують додаткової підтримки [23]. В Україні право дітей з ООП на інклюзивну освіту також закріплено у законодавстві, але до сьогодні не розроблені остаточно чіткі механізми і норми реалізації цього права, що значною мірою пояснюється кадровими проблемами та архітектурною недоступністю більшості шкіл.

При цьому батьки дитини можуть вимагати від закладу освіти висновок про навчальні здібності дитини (обґрунтування наявності чи відсутності порушень розвитку дитини). Також особи з ООП можуть отримати й додаткові послуги, до прикладу, транспортні, послуги логопеда чи психолога чи аудіологічні обстеження. На кожную таку дитину складають висновок та індивідуальну освітню програму [1, с. 16-17].

Крім того, у США наразі працює національний освітній центр для дітей з ООП, що надає шкільну освіту для дітей з ООП та консультує педагогічних працівників і батьків таких дітей. Також існує Центр технічної допомоги і збору інформації про дітей з ООП, працівники якого збирають відомості про таку категорію дітей з кожного штату, відстежують відсоток її працевлаштування, аналізують інформацію про тих, хто продовжив навчання у коледжах та університетах. У зв'язку з тим, що учні з ООП за рідкісними виключеннями навчаються у звичайних освітніх закладах, у кожній інклюзивній школі передбачено ставку вчителя зі спеціальної освіти та, за потребою, помічника для дитини з ООП зі складними порушеннями [5, с. 29]. Така практика організації освітнього процесу для дітей з ООП наразі стала жваво обговорюватися в Україні [14], в результаті чого з'явився проект наказу Міністерства освіти і науки України «Умови допуску асистента учня до освітнього процесу та вимоги до нього» [10], який викликав широкі дискусії в професійній спільності та серед батьківської громадськості у червні поточного року.

У результаті порівняння американського підходу і вітчизняної моделі державної політики щодо запровадження інклюзивної освіти, можна зробити висновок, що провідну роль при організації інклюзивного навчання відіграє індивідуальний підхід. Однак механізми реалізації інклюзивної освіти у цих країнах істотно розрізняються: американська модель передбачає визначення і чіткий розподіл функцій при розробці плану дій

між усіма учасниками освітнього процесу: вчителями, допоміжними фахівцями, адміністрацією школи, батьками дитини, а також представниками влади. На нашу думку, практика США використовувати так звану «соціальну модель» є доречною для застосування у всіх країнах, оскільки дозволяє функціонально розподілити необхідні обов'язки між кожним учасником даної системи та скоординувати діяльність всіх учасників освітнього процесу для створення гнучкої моделі інклюзивної освіти та адаптивного управління нею.

В Україні через недосконалість правової бази такі обов'язки часто перекладають на вчителя, що призводить до створення неповноцінної індивідуальної навчальної програми, неможливості реалізації багатьох функцій, насамперед тих, що не забезпечені ресурсно і не входять до компетенції педагогів і батьків, а також викликає дисбаланс у системі інклюзивного навчання й виховання дітей у дошкільній і загальній середній освіті.

Державна політика Італії щодо впровадження моделі так званої «повної інклюзії» в освіті та здійснення державного управління нею реалізується вже понад 40 років і вважається провідною серед європейських країн та однією із кращих у світі. Як і у США, законом Італії «Про освіту» в шкільній системі не передбачено створення спеціальних шкіл або класів для навчання дітей з ООП. Незважаючи на відносну сформованість правової бази цієї політики, її реалізація не є такою прямолінійною і безпроблемною, що зумовлено недоліками у формуванні механізмів забезпечення ресурсами, якісної підготовки та розвитку вчителів, а також відсутністю беззаперечних досліджень, які доводили б наявність потенційних переваг (соціальних, навчальних) інклюзивного навчання. Зазначена ситуація стала причиною появи недовіри педагогів до дієвості політики інклюзивної освіти загалом.

З метою вирішення окреслених вище проблем, у 2003 році Міністерство освіти Італії запровадило механізм удосконалення кадрового забезпечення закладів загальної середньої освіти шляхом обов'язкового проходження тренінгу з питань провадження «національної політики включення» всіма директорами та курсів підвищення кваліфікації з проблем реалізації інклюзивного навчання всіх вчителів. Відтак специфіка італійського підходу в упровадженні інклюзії полягає в тісній співпраці шкіл із спеціалістами сфери охорони здоров'я, які забезпечують діагностику та терапію [1, с. 15-16]. Результатом цієї політики, спрямованої на соціалізацію та адаптацію дітей у шкільному співтоваристві, стало охоплення навчанням понад 99,6 % учнів з ООП у звичайних школах Італії.

На регіональному рівні, у департаментах провінцій Італії працюють консультативні служби, основними завданнями яких є: організація інклюзивного навчання, оцінка розвитку дітей з

ООП, консультативна та навчально-методична допомога вчителям та адміністрації шкіл. До складу цих служб входять працівники управлінь освіти, дирекції шкіл, спеціальні педагоги і фахівці, представники громадськості, медичні працівники [5, с. 30].

Не менш цікавим для вивчення є досвід Великої Британії та окремих її суб'єктів щодо реалізації політики інклюзивної освіти. Уряд Великої Британії визнає, що імплементація інклюзії є політичним процесом і розглядає проблему впровадження інклюзивної освіти як суто педагогічну, що має вирішуватися вчителями та адміністрацією школи [19; 22] у межах реалізації повноважень місцевих органів влади засобами освітнього менеджменту. Крім того, особливістю політики є те, що інклюзивна освіта розвивається в тісній взаємодії із спеціальною освітою як частина освітнього простору для тих дітей, чії батьки обрали для них такий шлях навчання [1, с. 16].

Застосування такого підходу на практиці не дає можливості цілком реалізувати «повну інклюзію», тому в Англії досить часто використовують термін «часткова інклюзія», а в урядових документах та Національному навчальному плані закріпилося поняття «вибіркова освіта» (*selective education*). Тобто, на практиці виникає суперечність, оскільки, з одного боку, уряд проголошує імплементацію інклюзивної освіти, а з іншого – заміняє повну інклюзію (*full inclusion*) вибірковою (*inclusion by choice*). Крім того, варто зазначити, що англійська модель розвитку інклюзивної освіти не демонструє ефективних результатів через наявну відмінність у принципах фінансування різних навчальних закладів та неадекватність фінансових засобів, доступних для осіб з ООП, а також незадоволеність кадрових та методичних потреб [15].

Досвід Ірландії щодо упровадження інклюзії розпочався із втілення принципу рівності всіх у правову основу державної політики країни. Оновлене відповідним чином освітнє законодавство стало підґрунтям для створення інклюзивної школи. Зокрема, заохочення рівності закладено в Законі «Про освіту», відповідно до якого школи мають використовувати свої ресурси для забезпечення освітніх потреб усіх здобувачів, у тому числі з інвалідністю або іншими освітніми потребами, а також забезпечувати максимальну доступність до школи. Однак, більшість шкіл Ірландії фінансуються державою, крім того держава може надавати гранти та інші ресурси для забезпечення необхідних послуг [27, с. 1-6].

Також цікавий досвід Ірландії в частині інформування населення щодо надання необхідних послуг особам з обмеженими можливостями. З цією метою розроблені окремі ресурси, де чітко визначено перелік послуг, які можуть надаватися цій категорії населення (основні та додаткові соціальні виплати, транспортні пільги, освітні та медичні послуги, а також податкові пільги тощо). Створено Національну службу адвокатури для людей

з обмеженими можливостями (NAS), яка забезпечує їм незалежний, конфіденціальний та безкоштовний захист [26]. Розроблені методичні рекомендації для шкіл та батьків щодо особливостей навчання осіб з ООП з переліком інституцій, куди можна звертатися по допомогу, що не лише підвищує поінформованість населення з питань надання додаткових послуг, а й дозволяє сформувати довіру громадян до державної політики, а також мінімізує негативне ставлення до повної та соціальної інклюзії та сприяє інтеграції осіб з ООП у соціум.

Зазначена ірландська практика державної підтримки та юридичного супроводу осіб з ООП виявляється надзвичайно актуальною для запровадження в Україні. Однак, згідно з українським законодавством запровадження цільової субвенції для надання державної підтримки особам з ООП (вперше спрямовані кошти лише у 2017 році) не спроможна вирішити всі актуальні проблеми реалізації їх права на освіту. Крім того, має місце щорічне зростання кількості здобувачів освіти, що навчаються інклюзивно, однак наданий державою обсяг коштів не завжди виділяється у достатній для них кількості та здатен покрити всі потреби, тому все ще існує необхідність спільного фінансування з державного та місцевих бюджетів, а також перегляду формули розподілу коштів (з урахуванням індивідуалізованого розрахунку потреби на відміну від уніфікованого, що використовується наразі).

Дослідження виявило, що Швеція, як і Італія, має одне з найбільш досконалих законодавств щодо інклюзивної освіти. З 1989 року у Швеції відповідно до «Закону про середню освіту» інклюзивна освіта стала основною формою здобуття освіти учнями з ООП. З того часу розпочалося повне розформування закладів спеціальної освіти та створення на їх базі ресурсних центрів з підтримки таких категорій дітей, включених до класів загальноосвітніх шкіл. Незважаючи на збереження поки що окремих спеціальних шкіл (для дітей і молоді з вираженими порушеннями зору, слуху чи інтелектуального характеру, а також з поєднаними порушеннями), спостерігається тенденція до запровадження моделі, яка передбачає інтеграцію класів для зазначених категорій дітей з інтелектуальними порушеннями у загальноосвітній заклад шляхом їх розміщення у приміщенні школи. Дана модель організації навчання осіб з ООП, за оцінками вчених, підтверджує свою ефективність та результативність [1, с. 15, 17]. Переважна більшість учнів з ООП здобувають освіту у звичайних класах за допомогою необхідної підтримки спеціального педагога та асистента вчителя, посада якого передбачена штатним розписом, а за потребою – проходять корекцію з використанням спеціальних засобів.

У країні функціонують різні форми допомоги дітям з ООП: *позашкільна* (служба психолого-педагогічної і медико-соціальної допомоги) та

шкільна (допомога спеціальних фахівців, які працюють за угодами освітніх закладів). Освітня система Швеції підсилена центрами дитячої реабілітації, фахівці яких долучаються до розробки індивідуальної програми розвитку, надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг і визначення освітнього маршруту учня. Також у країні діє Агентство спеціальної освіти, що відповідає за надання підтримки сім'ям дітей з ООП і школам, де вони навчаються. Радники агентств супроводжують дитину з ООП, люблять її інтереси в муніципальних органах влади для забезпечення необхідних умов надання освітніх послуг, контролюють процес підвищення кваліфікації педагогів і асистентів учителів, консультують батьків [5, с. 35].

Корисним у контексті нашого дослідження виявився досвід впровадження інклюзивної освіти у Японії. Законом про шкільну освіту (2007) було проголошено утворення в загальноосвітніх школах загальноосвітніх класів для людей з відхиленнями здоров'я («Special Needs Education» – SNE), у яких поряд із фізично і психологічно здоровими дітьми мали навчатися діти з ООП. Починаючи з 2013 року Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технологій Японії ініціювало проект під назвою «Розробка інклюзивної освітньої системи», у межах якого проводять підготовку до створення інклюзивного середовища, а також здійснюють сертифікацію вчителів відповідно до різних типів інвалідності здобувачів освіти або навчального предмета. Зважаючи на вітчизняну ситуацію із запровадження інклюзивної освіти, важливим для України є досвід Японії щодо сертифікації педагогів для роботи в інклюзивній освіті. У цілому, політика Японії направлена на створення так званого «дружнього суспільства», що означає суспільство, де люди з обмеженими можливостями можуть активно брати участь і сприяти розвитку суспільства [24].

Н. Теплова була однією з перших, хто обґрунтував доцільність впровадження інклюзії до організації освіти людей з інвалідністю в Україні. На думку вченої, диференційований підхід у системі надання послуг людям з ООП у сфері інклюзивної освіти, виступає основною передумовою ефективною зайнятості та важливим елементом їх соціалізації. Дослідниця запропонувала наступну послідовність дій щодо процесу стратегічного управління освітньою інклюзією: створення інклюзивної культури, розвиток інклюзивної політики, впровадження інклюзії [13, с. 11].

З метою підвищення ефективності державної політики забезпечення якості української освіти, вирішення нею проблеми адаптації дітей з ООП, а в подальшому – їх повної інклюзії у суспільство, ми вбачаємо за доцільне запровадити за прикладом інших країн спеціальне навчання (підвищення кваліфікації) педагогічних працівників, які упроваджують інклюзивну освіту, та їх сертифікацію за відповідним напрямком

діяльності. Зазначене покладає на органи державної влади обов'язок розробити спеціальні освітні програми для навчання педагогів: вчителів, вихователів, викладачів, а також закріпити на законодавчому рівні професійні вимоги до цих категорій працівників.

Не менш важливим завданням, на вирішення якого при запровадженні інклюзивної освіти в Україні має бути зорієнтована державна політика, є формування позитивного ставлення громадськості до інклюзії загалом та інклюзивної освіти зокрема. Проведені різноманітні соціологічні дослідження цього питання свідчать про те, що у суспільстві в цілому спостерігається підтримка ідеї інклюзивної освіти. Проте, значна частина респондентів змінює свою думку кардинальним чином за умови безпосереднього контакту з людьми з ООП, необхідності спільного навчання з ними їх власних дітей, що є свідченням низької суспільної відповідальності, відсутності толерантності, неготовності суспільства до визнання осіб з ООП рівноправними громадянами.

Зокрема, упродовж 2010 – 2014 років Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України було проведено «Моніторингове дослідження стану інклюзивної освіти в Україні», участь в якому взяли 24 тис. 535 респондентів з 14 областей України. Результати опитування показали, що у закладах освіти, де процес запровадження інклюзивного навчання відбувається системно, батьки дітей з ООП більше задоволені ставленням до їх дітей. Про це свідчать 96% позитивних відповідей на запитання анкети «*Чи надають Вашій дитині підтримку/допомогу однокласники?*». Серед батьків школярів, які навчаються у закладах освіти зі «стихійною інклюзією» таких респондентів значно менше – 69%. Переважна більшість учителів та батьків вважають, що присутність у класі «особливих дітей» позитивно впливає на розвиток усіх учасників навчального процесу. Приємно відзначити, що за результатами опитування виявилось, що переважна більшість батьків дітей, а саме 80%, відзначають, що їх дитина має дружні стосунки з однокласниками [3; с.18-23].

Аналогічне опитування було проведено у 2019 році UNICEF, в результаті якого виявилися доволі значні відмінності у ставленні респондентів залежно від їх соціальної ролі (статусу) до запровадження інклюзивної освіти у закладах дошкільної освіти в Україні. У такий спосіб серед батьків, які упереджено ставляться до відвідування закладів освіти різними категоріями дітей з ООП, було виявлено 2% – щодо дітей інших віросповідань/національностей, 10% – щодо дітей з фізичними порушеннями (зокрема, порушеннями опорно-рухового апарату), 11% – із сенсорними порушеннями, 19% – до дітей з неблагополучних сімей, 28% – до вихованців з порушеннями інтелектуального розвитку. З'ясувалося, що загалом 81% батьків вважають, що діти з інвалідністю мають виховуватись в спеціальних

закладах, підтримують ідею запровадження інклюзивної освіти 62 % батьків і лише 29% – хотіли б щоб їхня дитина відвідувала інклюзивну групу. Серед фахівців, зокрема вихователів, спостерігається більш позитивне ставлення до запровадження інклюзивної освіти: 75% респондентів її підтримують, 30% мають бажання працювати в інклюзивній групі та 32% брали участь у відповідних тренінгах. Опитування представників місцевих органів влади до інклюзивної освіти виявило цілком схвальне сприйняття ідеї запровадження інклюзивної освіти: 94% зазначеної категорії респондентів її підтримують, 94% планують у найближчі 2 роки запроваджувати таку форму навчання на відповідній території та 60% вважають, що діти з інвалідністю мають відвідувати лише спеціальні заклади [11].

1. Висновки, пропозиції та перспективи подальших досліджень. Останні десятиліття ознаменувалися значними змінами у державних освітніх політиках передових країн світу, що зумовлене впливом процесів гуманізації освіти і широким впровадженням інклюзії в усіх сферах життя, насамперед у сфері освіти. Сучасний досвід реалізації політики щодо запровадження інклюзивної освіти в інших країнах світу передбачає перебудову всієї системи освіти з метою якісного і рівноправного забезпечення освітніх потреб різних категорій здобувачів освіти, а не лише організацію так званого включеного навчання осіб з обмеженими можливостями поряд із звичайними дітьми. Орієнтована у такий спосіб державна освітня політика сприяє економічному розвитку країн, збереженню й примноженню кадрового потенціалу, забезпечує соціальну рівновагу та толерантне ставлення громадян до інших людей, формує громадянські цінності у суспільстві.

2. Результати вивчення зарубіжного досвіду формування державної політики щодо запровадження інклюзивної освіти свідчать про наявність ефективних моделей і підходів, імплементація яких дасть можливість Україні сформувати дієву політику, адаптовану до національних особливостей і потреб громадян, суспільства і держави.

Упровадження інклюзивної освіти вимагає змін на всіх рівнях суспільства. На національному рівні насамперед, це стосується необхідності гармонізації законодавчої бази з міжнародними документами про права осіб з інвалідністю, а також підходами до розуміння сутності інклюзії загалом та специфіки організації освітнього процесу осіб з особливими потребами.

Досить перспективними у контексті даної тематики, на нашу думку, можуть бути дослідження, спрямовані на перевірку ефективності різних моделей фінансового забезпечення доступу до освіти дітей з ООП з урахуванням оновленого законодавства і реформи децентралізації влади, а також механізмів

залучення батьків таких дітей до розробки політики і законодавства у сфері інклюзивної освіти.

Список використаних джерел:

1. Алехина С.В. Инклюзивное образование: история и современность. – Педагогический университет «Первое сентября», 2013. — 33 с. [Alekhina S.V. Inclusive education: history and modernity. – Pedagogical University «Pervoe sentyabrya», 2013. — 33 (In Russ.)]

2. Букшина Т.Ф. Інклюзивна освіта: методологічні та законодавчо-нормативні засади. Реферативний огляд. [Bukshyna T.F. Inkluzivna osvita: metodolohichni ta zakonodavcho-normatyvni zasady. Referatyvnyi ohliad. (In Ukr.)] URL: https://dnppb.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/ref_ogliad_2013_5_Inkluzivna_osvita.pdf (дата звернення: 12.09.2020)

3. Василяшко Ірина, Черноморець Валентина, Білик Тетяна. Проблеми інклюзивного навчання очима батьків // Управління освітою. Моніторинг в освіті. – 2014. - № 13 (337). – С. 18-23 [Vasylyashko Iryna, Chernomorets Valentyna, Bilyk Tetiana. Problemy inkluzivnoho navchannia ochyma batkiv // Upravlinnia osvitoiu. Monitorynh v osviti. 2014; 13 (337); 18-23 (In Ukr.)]

4. Всеобщая декларация прав человека: Генеральной Ассамблеи ООН от 10 дек. 1948 года // Организация Объединенных Наций. [Vseobshchaya deklaratsiya prav cheloveka: Generalnoy Assamblei OON ot 10 dek. 1948 goda // Organizatsiya Obyedinennykh Natsiy (In Russ.)] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. (дата звернення: 12.09.2020)

5. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. – Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. – 300 с. [Inkluzivna osvita: navchalnyi posibnyk. – Kyiv : TOV «Ahentstvo «Ukraina». (In Ukr.)] URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzivne-navchannya/posibniki/inkluziyavnz.pdf> (дата звернення: 12.09.2020)

6. Лукіна Т.О., Шошова А.Г. Реалізація державної освітньої політики щодо дітей з особливими потребами: зарубіжні підходи / Т.О. Лукіна, А.Г.Шошова // Університетські наукові записки / Часопис Хмельницького університету управління та права. – № 2 (50), 2014. – С. 338 – 347. [Lukina T.O., Shoshova A.H. Realizatsiia derzhavnoi osvitnoi polityky shchodo ditei z osoblyvymy potrebamy: zarubizhni pidkhody / T.O. Lukina, A.H.Shoshova // Universytetski naukovy zapysky / Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava 2014; 2(50); 338-347 (In Ukr.)]

7. Лупарт Джуді, Веббер Чарльз. Шкільна реформа в Канаді: перехід від роздільних систем освіти до інклюзивних шкіл // Дефектологія. – 2010. -№2 (56). – С. 6–19. [Lupart Dzhudi, Vebber Charlz. Shkilna reforma v Kanadi: perekhid vid rozdilnykh system osvity do inkluzivnykh shkil // Defektolohiia. 2010; 2(56); 6-19 (In Ukr.)]

8. Політика ЮНІСЕФ щодо освіти дітей. [Polityka UNICEF shchodo osvity ditei. (In Ukr.)]

URL:

<https://www.unicef.org/ukraine/%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0> (дата звернення: 12.09.2020)

9. Пономарьова О. П. Право інвалідів на освіту: міжнародно-правовий аспект. Право і Безпека. 2012. № 5. С. 29-33. [Ponomarova O. P. Pravo invalidiv na osvitu: mizhnarodno-pravovyi aspekt. Pravo i Bezpeka. 2012; 5; 29-33 (In Ukr.)]

10. Проект наказу Міністерства освіти і науки України «Про умови допуску асистента учня до освітнього процесу та вимоги до нього» [Proekt nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro umovy dopusku asystenta uchnia do osvitnoho protsesu ta vymohy do noho» (In Ukr.)] URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dogromadskogo-obgovorenniya-proyekt-nakazu-promovi-dopusku-asistenta-uchnya-do-osvitnogo-procesu> (дата звернення: 12.09.2020)

11. Ранній розвиток і дошкільна освіта дітей в Україні. Національне дослідження знань, ставлення і практик. Аналітичний звіт. Травень 2019. UNICEF [Rannii rozvytok i doshkilna osvita ditei v Ukraini. Natsionalne doslidzhennia znan, stavlennia i praktyk. Analitychnyi zvit. 2019. UNICEF (In Ukr.)] URL: <https://www.unicef.org/ukraine/reports> (дата звернення: 12.09.2020)

12. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість. Саламанка, Іспанія, 7–10 червня 1994 года. [Salamanska deklaratsiia ta ramky dii shchodo osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy, pryiniata Vsesvitnoiu konferentsiiei shchodo osvity osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: dostup i yakist.] URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (дата звернення: 12.09.2020)

13. Теплова Н. А. Державне управління процесом соціалізації людей з особливими потребами: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Н. А. Теплова ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Х., 2010. 20 с. [Teplova N. A. Derzhavne upravlinnia protsesom sotsializatsii liudei z osoblyvymy potrebamy: avtoref. dys. ... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.01 / N. A. Teplova ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy. Kh. 2010; 20]

14. Як організувати інклюзивне навчання в школі: покрокова інструкція. [Iak orhanizuvaty inkluzyvne navchannia v shkoli: pokroкова instrukttsiia. (In Ukr.)] URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-organizuvaty-inkluzyvne-navchannya-v-shkoli-pokroкова-instruktsiya/> (дата звернення: 12.09.2020)

15. Яценюк Л., Козак Р. Упровадження інклюзивної освіти: досвід зарубіжжя. Нова педагогічна думка. 2019. № 3 (99). С. 99-101 [Iatseniuk L., Kozak R. Uprovadzhennia inkluzivnoi osvity: dosvid zarubizhzhia. Nova pedahohichna dumka. 2019; 3(99); 99-101 (In Ukr.)]

16. Brown v. Board of Education of Topeka, 347 U.S. 483 (1954). URL:

<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/347/483/>
(Last accessed: 12.09.2020)

17. Children with Special Educational Needs Information Booklet for Parents. URL: <https://www.ncn.ie/images/childrenwithspecialeducationalneedsinformationbookletforparents.pdf> (Last accessed: 12.09.2020)

18. Directorate of Employment, Labour and Social Affairs OECD URL: <https://www.oecd.org/els/> (Last accessed: 12.09.2020)

19. Educational inclusion in England: origins, perspectives and current directions: Inclusive Education in England. Support for Learning. 30(1). February 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/274407807_Educational_inclusion_in_England_origins_perspectives_and_current_directions_Inclusive_Education_in_England (Last accessed: 12.09.2020)

20. How America Responds to Special Education Needs: Past, Present, and Future. URL: <http://nda.ie/Publications/Education/Education-Publications-/Student-Journeys-/2-How-America-Responds-to-Special-Education-Needs/> (Last accessed: 12.09.2020)

21. Inclusive education. 2019. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/education/inclusive-education> (Last accessed: 12.09.2020)

22. Inclusive education in the UK – no discrimination on grounds of disability and special educational needs. 2018. URL: <http://www.csie.org.uk/inclusion/education-disability.shtml> (Last accessed: 12.09.2020)

23. Joan E. Aitken, Joy Pedego Fairley and Judith K. Carlson. Communication technology for students in special education and gifted programs. 2012. URL: https://www.academia.edu/4116903/An_Overview_of_Inclusive_Education_in_the_United_States (Last accessed: 12.09.2020)

24. Taro Numano, Special Needs Education in Japan. URL: <https://www.nier.go.jp/English/educationjapan/pdf/201209SEN.pdf> (Last accessed: 12.09.2020)

25. The Involvement of The Danish Council of Organizations of Disabled People (DSI) in Development Cooperation. Karen Reiff. International Conference: „Development needs Participation – Nothing about us without us. People with Disability as Partners in Development Cooperation“, 14 th November 2003 in Berlin. URL: http://bezev.fastnetworx.de/fileadmin/Neuer_Ordner/Literatur/Bibliothek/Tagungsdokumentationen/Entwicklung_braucht_Beteiligung/The_20Involvement_20of_20The_20Danish_20Council_20of_20Organizations_20of_20Disabled_20People_20in_20Development_20Cooperation.PDF (Last accessed: 12.09.2020)

26. The Irish education system in the Constitution. URL: https://www.citizensinformation.ie/en/education/the_irish_education_system/constitution_and_education.html (Last accessed: 12.09.2020)

27. Schools and the Equal Status Acts. URL: https://www.education.ie/en/Publications/Education-Reports/ge_schools_and_equality.pdf (Last accessed: 12.09.2020)

Жураева Камола Сайфиддиновна
выпускница магистратуры

Ташкентского государственного университета Востоковедения

ГОСУДАРСТВЕННАЯ МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА ИЛИ ИДЕИ МОЛОДЫХ, КОТОРЫЕ СЛУЖАТ РАЗВИТИЮ СТРАНЫ.

«Сегодня в нашей стране формируется новое поколение, способное достойно продолжить начатую нами огромную работу по построению в родном Узбекистане свободной, благополучной жизни. Дорогие юноши и девушки, никогда не забывайте о том, что наш народ, наша Родина ждут от вас великих дел».

Шавкат Мирзиёев.

Аннотация. В статье рассматривается государственная молодежная политика современного Узбекистана. Автором изучены молодежная политика: а также, взаимодействие государства и гражданского общества. Значение созданного госоргана по делам молодежи.

Ключевые слова: молодежь, закон, право, образование, идея

В различных сферах социальной жизни в настоящее время формируются предпосылки будущей Узбекистана. В этом основным фундаментом является государственная молодежная политика. Суть и цель ее в конечном итоге сводится к созданию условия для социального становления молодого человека как гражданина демократического социального государства, воспитанию подрастающего поколения в духе общечеловеческих ценностей. Связи этим можно сказать, что государственная

молодежная политика современного Узбекистана, с одной стороны, имеет ярко выраженную демократическую направленность, будучи изначально ориентированной в направлении гражданского общества и правового государства. С другой стороны, осуществление ее в полной возможно лишь при условии последовательной демократизации всех общественных отношений, в том числе и тех, что складываются в политико-управленческой сфере. Вот почему сегодня проблема взаимодействия в ходе реализации

государственной молодежной политики институтов гражданского общества и государства становится все более актуальной. Молодежь сегодня составляет более 60 процентов населения Узбекистана. Закономерно, что ключевым приоритетом всех позитивных преобразований в стране стала забота о воспитании гармонично развитого подрастающего поколения - физически здорового и духовно зрелого, интеллектуально богатого, обладающего не только разносторонними знаниями и востребованными в современном мире профессиями, но и умеющего самостоятельно, творчески мыслить. Ведь, в последние годы были укреплены правовые основы государственной молодежной политики, образован Республиканский межведомственный совет по делам молодежи. Организован Союз молодежи Узбекистана, 30 июня объявлен Днем молодежи. В настоящее время объединение насчитывает 7 миллионов 690 тысяч членов. Из числа представителей младшего поколения назначены 8 заместителей хокимов на местах. На прошедших недавно выборах в Законодательную палату избраны 9 юношей и девушек, а почти 10 процентов новоизбранных депутатов местных кенгашей составила молодежь. Как помню Президент страны Шавкат Мирзиёев при встрече с представителями подрастающего поколения в школе имени Мухаммада аль-Хорезми говорил что, « Я верю, что среди подрастающего поколения есть образованные, отважные юноши и девушки с горящими глазами, готовые сказать: "Я буду Вам опорой!" Самый правильный путь лидерства, умения вести за собой – это личный пример. Мы построим новый Узбекистан вместе с молодежью. Вспомним, в Послании парламенту страны текущий 2020-й год был объявлен Годом развития науки, просвещения и цифровой экономики. Говоря о поставленной цели войти в ряд развитых государств, руководитель страны подчеркнул, что достичь ее возможно, только проводя ускоренные реформы, опираясь на науку, просвещение и инновации. Для этого прежде всего имеет важную роль воспитать кадров новой формации, выступающие инициаторами реформ, обладающие стратегическим видением, глубокими знаниями и высокой квалификацией. В связи чем было предусмотрено подготовить и реализовать программу "Молодежь Узбекистана-2025", которая подразумевает всестороннюю поддержку молодежи не только в сфере образования, культуры и спорта, но и в предпринимательской и общественной деятельности.

Действительно, 2020 год стал поворотным в государственной молодежной политике, так как в результате 30 июня текущего года был подписан указ о мерах по коренному реформированию и поднятию на новый уровень государственной молодежной политики в Узбекистане. Указом президента образовано Агентство по делам молодежи. В числе **основных** задач нового **молодежного** госоргана : это — защита прав

молодых людей, помощь в трудоустройстве, получении зарубежного образования и ведении бизнеса. **Ведь как нам известно, перспективы развития любого государства связаны с положением молодежи как особой социальнотемографической группы в обществе. Молодёжь во всех периодах истории развития государственности обладал и сегодня обладает значительным потенциалом как мобильностью, инициативностью, восприимчивостью к инновационным изменениям, новым технологиям, способностью противодействовать негативным вызовам, благодаря им, можно предусмотреть некоторые из черт будущей социальной действительности.** Таким образом, в настоящее время Агентством осуществляется активная деятельность в сфере молодёжной политики, совершенствуется законодательство, созданные **филиалы которого расположены во всех регионах страны, отвечает за разработку и реализацию единой государственной политики, стратегических направлений и госпрограмм во всех молодежных областях и направлениях.** На сегодняшний день Агентство по делам молодежи существует несколько форматов реализации молодежной политики: отдельные мероприятия; целевые программы; комплексные программы. Наиболее высокоорганизованным форматом признаются комплексные программы, очевидным преимуществом которых является целостность и системность. Комплексная программа, в отличие от целевой, охватывает сразу несколько приоритетных направлений молодежной политики, во многом определяя эффективность ее реализации. в Узбекистане 30 июня отмечая День молодежи, в своем поздравлении президент Шавкат Мирзиёев подчеркнул, что только в рамках программы "Молодежь — наше будущее" на реализацию 7 775 бизнес-проектов молодых предпринимателей выделены кредиты в объеме свыше 1 трлн 635 млрд сумов и создано около 40 тысяч рабочих мест.

Ну это созданные условия, доверия главы государства для молодежи думаю каждого из нас волнует, и дает нам импульс для новых реализации самого себя в обществе. И думаю сегодня молодежь страны выдвинет идею о молодежном проекте "30 идей 30-летие независимости Узбекистана" направленная на повышение общественной значимости молодежных научно-творческих инициатив. Его целью - создание благоприятных условий для реализации творческого и научного потенциала, стимулирование достижений молодежи страны, привлечение и предпринимательству, к молодежному бизнесу а также поддержка исследовательских и изобретательской деятельности.

Так как общество развивается благодаря креативным личностям, а таких молодых у нас в стране очень много, и они с этими условиями, могут реализовать себя. Узбекистан страна молодых, у которых имеется желание и стремление

к развитию. В этом все мероприятия, проводимые в рамках программы, будут финансироваться агентством напрямую или через распределение государственных грантов и субсидий в виде социальных заказов. Ну что Узбекистан имеет великую историю, археологических памятников, материальную и письменную источников, богатейшего наследия, где молодежь может реализовать себя в номинации «Гостеприимство: туризм и национальная культура, или «Электронный туризм в Узбекистане», «Экотуризм», «Новый Узбекистан: молодежи будущего», также информационные технологии, лучшие программисты страны (IT-сфера); молодежь и цифровая экономика, молодежная промышленная технология и производство;

- Геология и природные ресурсы;
- культура;
- образование;
- здравоохранение; медицина современные

ученики Ибн Сины против коронавируса», молодежь и современная медицинская техника, народная медицина, молодежный кластер и т. д. Страна которая уделяет столь большого внимания молодежи, соответственно, ждет от нас от молодых идеи, которые будут служить развитию нашей страны. Я в этом году окончила магистратуру Ташкентского государственного университета Востоковедения. Как каждого человека есть свой учитель и наставник, так и у меня есть мои любимые учителя которым я обязана многому, и хотела выразить благодарность преподавателям школ, лицей а также университета в их профессиональный праздник — День учителя и наставника, который отмечается у нас в стране 1 октября. Как нам известно, что в истории узбекской педагогики А.Авлоний впервые охарактеризовал педагогику как науку о воспитании. И вновь сегодня важна для просвещенцев мысль А.Авлоний: «Воспитание мысли – самая важная, священная задача, с давних времен возлагавшаяся на учителей и наставников».

В своих трудах он говорит, что воспитание надо начинать с рождения ребенка и в нем должны быть заинтересованы не только родители, но и учителя, правительство и общество в целом. Высказывание просветителя «Воспитание для нас - вопрос жизни или смерти, спасения или гибели, счастья или беды» актуально и сегодня в нашем обществе. Насколько важны для нашей нации были эти слова в начале XX века, настолько же, а может быть, даже и больше, они важны и актуальны для нас сегодня.

Ведь молодёжь – будущее государства, а значит нужно создать ей все условия для реализации своего потенциала, что сегодня является актуальной для Узбекистана, и целью молодежной политики страны. Сегодня, мы молодежь Узбекистана гордимся тем что, в нашей стране создана правовая и институциональная база, гарантирующая защиту прав молодежи, где

закреплены действующие меры защиты и поддержки молодежи: как

— правовые и социальные гарантии — обеспечение прав и свобод, бесплатные медицинское обслуживание и общее образование, условия и гарантии получения высшего образования в пределах госгрантов, занятости, предоставление льгот в сфере труда, выделение льготных кредитов на строительство и приобретение жилья, материальная поддержка малообеспеченных молодых семей, развитие системы досуга и отдыха и другие;

— господдержка талантливой молодежи — предоставление премий, стипендий, образовательных грантов, организация спортивных школ, конкурсов, соревнований, выставок, конференций, семинаров, обеспечение доступа одаренной молодежи к программам обучения, создание условий молодым ученым и специалистам и другие.

А вот в ходе видеовыступления президент нашей страны Шавкат Мирзиёев на 75-й сессии Генассамблеи ООН озвучил несколько важных предложений как проведение ряда международных форумов и конференций, принятие конвенций и резолюций ООН и др. выдвинул ряд важных инициатив, направленных на укрепление мира и стабильности, обеспечение устойчивого развития, углубление конструктивного диалога в регионе и на глобальном уровне, продвижение прав и свобод человека, а также по поддержки молодежи, как принять Конвенцию ООН о правах молодежи, а также специальную резолюцию Генеральной Ассамблеи ООН о повышении роли парламентов в достижении Целей устойчивого развития и обеспечении прав человека. На основе этой Конвенции ООН о правах молодежи и других соответствующих нормативно-правовых актов в нашей стране совершенствуется и в дальнейшем система воспитания гармонично развитого молодого поколения, получения им современных знаний и профессий в никому и ни в чем не уступающих условиях. Действительно, эта благородная цель лежит в основе проводимой под руководством Президента страны. Ведь молодежь всегда живет с большой заботой о будущем. В то время как во многих странах мира проблема молодежи в сфере образования, жилищный вопрос является одним из острых проблем в период пандемии образования и резко сокращается строительство жилья вследствие глобального финансово-экономического кризиса, а в Узбекистане непрерывно продолжаются дистанционное обучение а также масштабы созидательной работы расширяются.

Такая забота и молодежная политика позволит определить основные принципы и направления государственной молодежной политики в Республике Узбекистан, которые станут ориентиром и основой для ее реализации, принятия комплекса организационно-правовых и институциональных мер.

Референсиз:

1. Конституция Республики Узбекистан 2019.с.40
2. Закон Республики Узбекистан «О государственной молодежной политике»
3. Постановления Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева от 30 июня 2020 года № ПП-4768 ОБ ОРГАНИЗАЦИИ

ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АГЕНТСТВА ПО ДЕЛАМ МОЛОДЕЖИ РЕСПУБЛИК УЗБЕКИСТАН

4. Указ Президента Республики Узбекистан от 30 июня 2020 года № УП-6017 «О мерах по коренному реформированию и поднятию на новый уровень государственной молодежной политики в Республике Узбекистан

Ergasheva Zuhra Lutfillakhanovna

2st year Master's Degree Student of Journalism and Mass Communications University of Uzbekistan

SPEECHWRITER AND ITS ROLE IN POLITICAL MANAGEMENT

Abstract. The ability of politicians to communicate is important for establishing relations between the state and society. Especially in today's developed media world, the extreme speed of information exchange poses many challenges for politicians. The article deals with speechwriters in the field of speech policy, the emergence, formation and development of this activity. This article can also provide information on the importance of speechwriters in the political arena around the world.

Keywords: political leader, speechwriter, logographer, public speaking, visuals, communication, politician image, management, democracy.

We live at a time when the exchange of information between people is accelerating day by day. While today's fast-paced workflows create several conveniences for mutual communication and information retrieval, it is impossible not to admit that the same progress also raises the problem of information management complexity. Scientists have found that in the current context, the power and influence of any state is measured by its place in the information space¹¹. Ultimately, managing the flow of information affects the orderly existence of society. In the context of civil society, the integral interaction between the state and the people creates opportunities for the state to perform its functions. The principle of "the interests of the people above all else" in Uzbekistan reveals the democratic nature of state policy.

The relationship between the state and society occurs mainly through words, as well as through speech. This is why interpersonal discourse and leaders' speeches differ depending on the diversity of people's interests and moods.

The word has great strength and power as a means of expressing human nature. Since time immemorial, it has been considered a great art to understand the meaning of a word and use it in the proper place, correctly expressing an idea. Language is a key element not only of society, but also of public policy, and there is a common internal relationship between language and politics. Language plays a key role in informing the public about various information and shaping public opinion.

It is natural for linguists to be interested in the political aspects of the language, because these are an important and fundamental factor in the coordination of human relations. Every word of a political leader represents the interests, needs and inner experience of the country's citizens. Thus, political relations are influenced by the ideas expressed in language, which feed on the linguistic wealth of humanity.¹²

Russian scientist L.V. Minaeva commenting on the politician's image: "A political leader's life is very busy and in some cases he is not ready to speak, so he needs to have his speech prepared by others. In such a situation, he needs a lot of experts and speechwriters, that is, specialists who prepare social speeches. It is the speechwriters who create the verbal image of a political leader in the first place".¹³

An important process is the preparation of the text of the speaker's written speech for public speaking in front of an audience. Political speechwriting is a profession in which a politician or civil servant prepares and writes texts for an audience. Russian philologist A.D.Krivososov argues that speechwriting is the activity of creating a public speech and providing consulting services on its implementation. According to another Russian researcher, Fedorchenko, the main goal of a political speechwriter is to convey the ideas and goals that a politician wants to convey in a way that is very interesting to the electorate.¹⁴ The speech of a political leader should be remembered by people for a long time and should leave a deep impression on them. People are often preoccupied with their own thoughts and concerns. Therefore, they may perceive

¹¹ Alimov B.S. National interests in the media space. - T.: Education media, 2019. P.28

¹² Chilton P., Schaffner C.(eds.). Politics as Text and Talk- Analytical Approaches to Political Discourse. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2002. P.3-4.

¹³ Minaeva L.V. Rech in the world of politics. - M.: Aspect Press, 2019. P. 4.

¹⁴ Fedorchenko L.V. Speechwriting as a form of political consulting in modern Russia. MGOU Bulletin. Series "History and Political Science". No. 2/2012.

uninteresting speeches simply as noise coming from the outside. A politician can be known among the people for his ability to engage the audience in his speech.

According to researchers, political speechwriting has risen to the level of art since antiquity, and the traditions of this period are still alive, and manifesting themselves. In fact, a speechwriter who prepares speeches that perform functions such as directing, persuading, explaining to the public creates while feeding on the legacy of the past. However, there has been another type of activity in history that performs similar functions to the present-day speechwriters.

Not all of the ancient Greek citizens had sufficient knowledge and skills to make a good speech. A prototype profession for such modern speechwriting activities is the profession of logography (Greek. Logos-word, grapho-writing). Representatives of these professions are engaged in the preparation of special speeches for speakers in court proceedings. The logographer, who faced the problem of "client", was engaged in writing speeches for money, based on the individual characteristics of the client-speaker. The "client" recalled the speech he had written and commented on it during the trial.¹⁵

It is obvious that speech, as a social and natural product of human potential, creates the image of its owner, attaches importance to it. It has also become one of the most important means of political communication because the political process takes place in a particular information space. In particular, the role of speech in creating a positive visual image of a political leader is enormous. All political leaders will interact with thousands of people in order to carry out their mission and activities. Whether it is a meeting or an interview on television, it is a manifestation of human interaction in society.

Russian scholar Andrey Kolesnikov describes their speechwriting activities as "fighters of the invisible front". Indeed, writers of political discourse are great people behind the scenes, and they are also world-changing professionals. Also, raising public speaking to the level of art requires constant development and improvement. The American politician Thomas Dunn was right a thousand times when he said, "The country is ruled by a man who writes speeches for the President". Apparently, the narrators have always manifested themselves as important individuals.

A political leader not only shapes his image with his influential and knowledge-based speech, but he serves his party, fans, contributes to raising the image of his country. Hence, the main task of a speechwriter is to ensure that the text of the speech in the listener does not arouse suspicion in the listener.¹⁶ The ability to adapt speech to the language of political leadership is a testament to the importance of the speechwriting

profession. Before a speechwriter writes a speech to a leader, it is required that the leader thoroughly study the way he or she thinks and speaks, and the characteristics of the language. Not even the smallest details of this process should be overlooked.

Former US President Ronald Reagan's speechwriter Peggy Nunan said that speechwriting is hard work: "Speakers need to be observed what words they use the most and how they express them. At the same time, it is important to know what these speakers think: is it open or thoughtful, is it general, or is it negotiated? Some people's thinking is based on logical coherence, while others prefer to think through the intuitions that no one expected, as well as vitally interesting millennials. Some intellectuals give joy to the audience, while others like to be serious. There are also "speakers" who can constantly talk about a particular idea or problem, engage the audience, be interactive, and easily convey the relevance and importance of the topic to the audience, while others are short. It is limited to providing information, which leads to silence in the audience".¹⁷

A political speechwriter should pay attention to three important aspects in shaping the image of speech:

1. Helping to preserve the political and individual aspects of the speaker. We also need to keep in mind that today's audiences also like different, pre-molded words. That is why it is important that the speaker's individuality reflects his or her unique interests. The main task of the speechwriter is to take into account the specific human and individual characteristics and qualities of the leader who wants to speak, to express them in the text of the speech as much as possible.

2. Improving the speech of the speaker by means of "processing" the text and its influence. No human being is endowed with the ability to speak fluently. Such a quality is a gift of nature to some, and a good speech is the result of many years of practice. Again, physiological factors, such as emotion, may be interfering with someone's beautiful speech. Therefore, the speechwriter should take into account the unique and distinctive features of the speaker, pronunciation, tone of voice, virtuoso behavior, which he uses in his speech, and try to express them in the text. What the speaker pronounces is also important so that the audience feels at ease during the reception of the speech. The speaker said, "Even the rhythm of the speaker's breath must be taken into account. After all, the text should be smooth and flat, in accordance with the pronunciation of the speaker, that is, there should be no tension in it, it should not be difficult to breathe during the speech. The rhythm of breathing should be in harmony with the essence of the speech, as well as emphasizing its most important aspects."¹⁸ Let's say that if any word construction uses long words, there will be a lot of difficulty in the execution process. Shortening

¹⁵ Minaeva L.V. Speech in the world of politics. - M.: Aspect Press, 2019. P. 41.

¹⁶ Minaeva L.V. Speech in the world of politics. - M.: Aspect Press, 2019. P.41.

¹⁷ Noonan P. On Speaking Well: How to Give a Speech with Style, Substance, and Clarity. N.Y.: Harper Collins Publisher/Regan Books, 1998. P.101-102.

¹⁸ Ilyin A.L., Kadatsky V.F., Nikiforov K.V., Pikhoya L.G. Decree. Op. P. 130

sentences as long as possible in a speech, or increasing the number of pauses, creates a bit of a slope for the speaker.

3. Identifying the strengths of a political speaker and further exaggerating his strengths, being able to show the speaker's behavior and other positive aspects, further developing vocabulary, enriching the text with new ideas and words is a prerequisite for creative growth in the field.

3. In short, in order to rise to the level of a strong and potential speechwriter, it is necessary to improve socio-political consciousness and worldview. This means that the speechwriter must master such subjects as political science, history, literature, psychology, and develop his political skills in his research.

4. Political or social speeches are divided into introductory, main part and concluding parts depending on their structure. In the introductory part, a bridge-interaction is established between the speaker and the audience, by means of which a mutually beneficial mood is formed. It is well known that in the minds of most people there is a strong sense of interdependence with others, and the analysis is effective and intense when there is a common connection between them on the topic under discussion.

5. Speakers should make effective use of this relationship to engage their audiences. The first greeting to the audience, the etiquette that consists of short phrases when addressing them, is recognized. They usually begins with references such as "Dear friends!", "Dear compatriots!", in Russian "Дамы и господа!", "Уважаемые коллеги!", in English "Ladies and Gentlemen" Words like this can be repeated exactly or slightly altered throughout the speech. This situation further enhances the effectiveness of the text.

6. For example, the New Year greetings of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the people of Uzbekistan.

"Dear compatriots!"

In these joyful moments, I sincerely congratulate you, dear people, all our multinational people on the New Year! I wish you all good health and family happiness!

... In 2019, thousands of our compatriots, including low-income families, received comfortable housing. The principles of democracy, openness and freedom are deeply rooted in our society. Yesterday's elections to the Oliy Majlis and local councils clearly confirmed this. The elections have once again proved

that Uzbekistan will not back down from the path of democratic development. The combat potential of our Armed Forces, which is a guarantee of our independence and peaceful life, is strengthening ...

Dear compatriots! We are entering an important stage of national upsurge. In 2020, we will continue our active reforms in the economic and social spheres.

Dear compatriots! May 2020 bring blessings, happiness and good luck to every family, every home!

May all our noble goals come true!

May our dear Uzbekistan prosper!

Happy New Year to all of us!¹⁹

An important aspect of the President's address is that the appeals in his speech, imbued with a distinctive populist and humanitarian spirit, are impossible without affecting the human psyche. At the same time, Shavkat Mirziyoyev's lively and attractive greetings have a strong impact on the psyche of the people. Nowadays, it has become natural for people to wait for the President's congratulations on the eve of the holidays. This, of course, has shaped the spirit and confidence of the Uzbek people in the President. The strength and power of the speech can be seen in the congratulations of the President.

References:

1. Alimov B.S. National interests in the media space. - T.: Education media, 2019. P.28
2. Chilton P., Schaffner C. (eds.). Politics as Text and Talk- Analytical Approaches to Political Discourse. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2002. P. 3-4.
3. Minaeva L.V. Rech in the world of politics. - M.: Aspect Press, 2019. P. 4.
4. Fedorchenko L.V. Speechwriting as a form of political consulting in modern Russia. MGOU Bulletin. Series "History and Political Science". No. 2/2012.
5. Noonan P. On Speaking Well: How to Give a Speech with Style, Substance, and Clarity. N.Y.: Harper Collins Publisher/Regan Books, 1998. P.101-102.
6. Ilyin A.L., Kadatsky V.F., Nikiforov K.V., Pikhoya L.G. Decree. Op. P. 130
7. Shavkat Mirziyoyev's congratulations to the people of Uzbekistan on the New Year 2020. 01.01.2020. <https://daryo.uz/k/2019/12/31/shavkat-mirziyoyev-yangi-2020-yil-munosabati-ozbekiston-xalqiga-tabrik-yolladi/>

¹⁹ Shavkat Mirziyoyev's congratulations to the people of Uzbekistan on the occasion of the New Year 2020. 01.01.2020. [https://daryo.uz/k/2019/12/31/shavkat-](https://daryo.uz/k/2019/12/31/shavkat-mirziyoyev-yangi-2020-yil-munosabati-ozbekiston-xalqiga-tabrik-yolladi/)

[mirziyoyev-yangi-2020-yil-munosabati-ozbekiston-xalqiga-tabrik-yolladi/](https://daryo.uz/k/2019/12/31/shavkat-mirziyoyev-yangi-2020-yil-munosabati-ozbekiston-xalqiga-tabrik-yolladi/)

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Imomnazarova Shahodatbonu

*Institute of Uzbek Language, Literature and
Folklore of the Academy of Sciences
of the Republic of Uzbekistan (PhD)*

TYPOLOGY OF GENRE ULAN IN THE FOLKLORE OF TURKIC PEOPLES OF CENTRAL ASIA

Имомназарова Шаходатбону

*Институт узбекского языка,
литературы и фольклор
Академии наук Республики Узбекистан
(кандидат наук)*

ТИПОЛОГИЯ ЖАНРА УЛАН В ФОЛЬКЛОРЕ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ

Resume. The article describes the typological features of "Ulan" songs, which are one of the common genres of folklore of the Turkic peoples of Central Asia. The historical and genetic basis of the genres of "Ulan" in Uzbek folklore and "kara öleñ" in Kazakh folklore is revealed.

Аннотация. В статье описаны типологические особенности традиционных народных песен «улан», являющихся самым распространенным жанром фольклора тюркоязычных народов Средней Азии. На основе историко-сравнительного анализа раскрыта генетическая истоки жанров «улан» в узбекском фольклоре и «кара өлең» в казахском фольклоре.

Keywords: Folklore, typology, lyrical genres, song, literary text, poetic cliché, ceremonial song, folk lyrics.

Ключевые слова: Фольклор, типология, лирические жанры, песня, художественный контекст, поэтическое клише, народная песня, обрядовая лирика.

Ulan, one of the oldest genres of Uzbek folk poetry, has common features with the genres of Turkic lyric poetry, such as "ölen" (Turkmen), "өлең" (Kazakh), "ylän" (Uyghur). Therefore, in the coverage of the historical basis and peculiarities of the Uzbek Ulan, its comparative analysis with the above-mentioned genres of ceremonial lyricism of the Turkic peoples is of great scientific importance.

Although the term "poem" is used in the Kazakh language as a generic name for the genres of folk poetry, it is used in «salt öleñder», «uylenü öleñder», «muñsher öleñder», «qara öleñ», «tarixi öleñ», «aytıs öleñder», «пауғыз öleñder». According to V.V. Radlov, the word "olon" means "quartet with rhyming first, second and fourth verses". It had such forms as "toi olonu" (wedding Ulangi), "burungu olon" (ancient Ulang), "qara olon" (folk song), "kytap olonu" (book Ulang), "kayim Ulang" (saying Ulang). In Kazakh, the word "ölöndo", in Altai and Teleut, the word "ölönlo" is used to mean "sing"[1]. In terms of its style of performance, composition, life function, structure and content of the poem, the genres of "kara öleñ" and "Kayim ölon" are similar to "Ulan" in Uzbek folklore in terms of their narrative character and the number of syllables in the verses. In the Karakalpak language, "öleñ" means a song, "öleñshi" means a poet, a folk poet.

In Uyghur, "Ulan" means "a song sung while accompanying the bride to the groom's house"[2]. According to O. Bakiev, the song sung when the girl was led became very popular among the songs, "yor-yor", "hoi-hoi Ulan", which are sung by many people when they go to the bride's house. The "hoy-hoy Ulan"

sung when the bridegroom is brought into the house is a lyrical song of joy, celebration, and the happiness of two lovers who love each other with all their hearts. Ulans are widespread in East Turkestan. When a group of young men bring a new bride (to move a girl) or take her to a wedding, they are told by skilled young men, most of them sing in choir with a young man[3]. Apparently, in Uyghur folklore, "Ulan" (more precisely, "hoi-hoi Ulan") is used as the name of a traditional folk song of the "yor-yor" genre, which is sung during the wedding ceremony. The Uzbeks also have a tradition of playing the genre "yor-yor" under the name "Ulang" or "Ulan" in the Fergana Valley, Bukhara and Kashkadarya regions.

In 1971, the Tatar folklorist FV Akhmetova recorded a folk song called "Ulang Dash" in the village of Tamak, near Tobolsk. This song, which ends with the repetition of "yor-yor", was performed at the wedding, when the bride's hair was waved before being sent to the groom [4].

Thus, in Turkish folklore, the term "Ulan" // "Ulang" has three meanings, i.e. a general term for all genres of folk poetry, i.e. folk lyrics (e.g. as in Kazakh folklore), weddings, partying and merrymaking (regular gathering held by a group of friends), celebrations and is used as a separate genre of folk song with a poetic form consisting of eleven syllable four-line verses performed side by side in festivals, and as a name for songs belonging to the genre of "yor-yor" sung at weddings.

The Ulan-like genres of the folklore of the Turkic peoples have in common only because of the similarity of their terms, that is, in addition to the connection of

the etymological point of view with the only linguistic basis, the method of performance has a pronounced character, is said by the side by the boys and girls, the poetic construction is also popular.

It is known that in Kazakh folklore the term "өлең" is used as a general term denoting all kinds of songs. According to the classification of V.V.Radlov, who collected a large amount of material on the folklore of the Turkic peoples, although Kazakh folk poetry is called "poem" as a whole, it is divided into the following genres: "söz ul", "batan söz", "Ұzatқан қыздің өлеңі", "joqtag'an jir", "My өлең", "baqsiniñ sözi", "kara өлең"[5]. According to the classification of folklorist B. Uakhatov, poetic texts in Kazakh folklore are divided into several types, depending on their genre, more precisely, poems related to customs and rituals, associated with professionalism and hard work and divided into lyrical poems. There are also two types of lyrical poems: a) "kara өлең"; b) "historical өлең"[6].

Among the Kazakhs, there was also a situation when the young men and girls at the wedding called the "kayim өлең", which they performed with each other in a conversational manner. Therefore, some scholars distinguish between "kara өлең" and "kayim өлең". In particular, Chingiz Valikhanov, who collected materials on the ethnography and folklore of the Kazakh people, included "jir", "joqtau өлең", "kayim өлең", "kara өлең" as separate genres in the most popular genres of folk songs[7]. According to M. Avezov, these two types of poems do not differ from each other in terms of poetic structure, that is, they both consist of eleven syllables. However, in the case of "kayim өлең" - when young men and women argue with each other, in "kara өлең" such a situation is not observed[8]. This type of Ulan is also called "kaym aitys" among the Kazakhs.

It is known that in Kazakh folklore, "kayim өлең" is a folk song performed by a girl and a boy, who sing one or two songs side by side. As B. Uakhatov rightly points out, if a girl and a boy ask each other questions one by one, the "kara өлең" does not have such a method of performance. "Both "kayim өлең" and "kara өлең" have the same structure - in the form of a poem with eleven syllables and four lines. In both of them, the first two verses are rhyming with each other, while the third verse is separate, and the rhyme of the fourth verse is the same as the first and second verses" [9]. Therefore, if we do not take into account the method of performance, depending on the structure of the band, the scope of the subject and the rhythms, the "kayim өлең" and "kara өлең" will be two versions of the same event. That is why Kazakh folklorists, while preparing for publication the 70-71st volume of the 100th volume of Kazakh folklore, published under the name "Words of the ancestors", summarized research on the genres of folk lyric poetry, calling it "kayim өлең" and "kara өлең", came to the conclusion that it is an example of a genre, based on its character and characteristics[10].

Despite some terminological confusion in Kazakh folklore, based on the classifications of such great folklorists as B.Uakhatov, N.Turakulov, A.K.Baybek, A.Seydimbek, we we concluded that an alternative

example of the Ulan genre in Uzbek folklore, "kara өлең" in Kazakh folklore is a genre. Due to its place of performance and scope of life, the genre of "kara өлең" in the oral tradition of the Kazakh people has common features with the genre of poetry in Uzbek folklore.

In Kazakh folklore, the genre of "kara өлең" has been scientifically studied by such scientists as Ch. Valikhanov, M. Gabdullin, Z. Akhmetov, B. Uakhatov, N. Turakulov[11]. For example, according to Chingiz Valikhanov, the "kara өлең" is one of the ancient four-line poems. Each of its paragraphs represents a different content and idea. These songs are usually sung in a unique tone[12].

The genre of "kara өлең" in Kazakh folklore is one of the lyrical genres that expresses the essence of life, dreams and experiences related to love through poetic words. The semantic scope of the "kara" lexeme in the name of this type of song was derived from the lexical-semantic features of the Kazakh language and the term "kara jer", "kara shaңıraq", "kara söz", "kara dombira" and many other concepts are widely used in the Kazakh language. Given that the word "kara" in the term "kara өлең" means "sacredness", "greatness", the term means "sacred song created in ancient times." In the words of folklorist A. Baybek, "kara өлең is a living ancient song[13]".

A.Seydimbek, a folklorist, who wrote the foreword to the 70th volume of the 100-volume "Words of the ancestors", described the peculiarities of the genre of "kara өлең" as follows: "First, the construction of the 'black poem' is in the form of a four-line poem with eleven verses; second, its verses 1,2,4 are rhyming with each other, and verse 3 is inconsistent; third, each paragraph represents a separate content; fourthly, while the first two verses of each verse are traditional or stagnant, the following verses are updated on the basis of rhetoric; fifthly, the "kara өлең" often describes the reality of acquaintance with the people, which is directly connected with their daily life; sixthly, the "kara өлең" is usually imbued with a humorous spirit that lifts the mood of the audience as it is performed at various ceremonies and festivals; seventh, the historical basis of the "kara өлең" is connected with the way of life and customs of the people [14]".

Much has been done to collect and publish "kara өлең" of the Kazakh people. In 1989, samples of "kara өлең" written by folklorist A. Seidimbekov were published under the title "A Thousand and One Pearls"[15]. In 1997, he published "kara өлең" performed by the famous Kazakh singer Urozkul Askar [16]. As mentioned above, the most perfect examples of artistic mantles belonging to this genre are included in volumes 70-71 of the 100 volumes of "The Word of the Ancestors". The role and popularity of the genres "Ulan" and "kara өлең" are obvious. In particular, although the songs are now performed at festivals, various cultural and educational events, in the past they were performed mainly at certain parts of the wedding ceremony. For example, in the mountainous areas of Tashkent region, especially in the villages of Ahangaron district, the common Ulan is performed

mainly in the rituals of the wedding ceremony, as well as at various festivals and celebrations [17].

Among the Kazakhs, the "kara öleñ" is performed by boys and girls during the wedding ceremony, during the conduction of such parts as "toy bastar, auyldyñ alty auyzy, qonaq kəde, bastanğ'ı" [18].

The direct connection of the place of performance with the wedding ceremony is also one of the leading features of the genre of "yölən" in Uyghur folklore. These songs are associated with tradition and are sung by young men and women during the bride's arrival at the groom's house and around the bonfire [19].

The "kara öleñ" in Kazakh folklore has a lot in common with the genre of Ulan in Uzbek folklore due to its poetic structure. As in the Uzbek folk poems, "kara öleñ ölsheñi", ie the poetic dimension of each verse is traditionalized in the form of an 11-syllable poetic text, the rhythmic-syntactic structure of the verses is the same as in the poem 4 + 3 + 4 or 3 + 4 + 4. A unique method of rhyming of the Uzbek people, that is, the rhyme system in the form of AABA, also forms a rhyme system of "kara öleñ" in Kazakh folklore.

According to the Uzbek tradition, the genre of Ulan is performed to the accompaniment of musical instruments, mainly when the traditional text of the Ulan is accompanied by the word "yor-yor". Because when it is sung "yor-yor", most people perform it with a drum or a flute. When you sing "yor-yor", they perform the Ulan without the instrument. People's poets also play the drums, and if it is sung side by side, it will be without instruments [20]. The "kara öleñ" in Kazakh folklore is also characterized by the fact that the song is sung side by side, without the accompaniment of a musical instrument, or with the playing of a drum, depending on the situation, which it is performed.

Another aspect of "kara öleñ" that is similar to "Ulan" is that in the folklore of both peoples, the "Ulan" is played side by side by boys and girls, and is performed on the basis of a debate. Unlike other songs, Ulan is never sung by a single performer, which means that its style of performance is collective, more precisely, it is unique in that it is sung by two groups or two performers who differ in gender.

The poetic basis of "kara öleñ" is a folk poem in four forms, the use of rhyming formulas in the form of verses 4 + 3 + 4 or 3 + 4 + 4 and the stability of the rhyme in the style of AABA is one of its leading artistic features. In these songs there is a vivid reflection of the formulaic properties of poetic speech, the active use of traditional phrases and stable verses in the performance of folk songs. In the "kara öleñ", as in the genre of death, the first two lines have the character of a poetic cliché - formulation, while the next two lines are an expression of the individual experiences of the performer:

Bazardan alyp kelgen tayly biye,
Demeseñ qūlymy yerkek sayly biye,
Azyğ'ym alshy iirgen deydi shige,
Betine pəstəuydyñ mayly kuye.

Bazardan alyp kelgen shay tostag'an,
Tar jerde kiyin yeken əñ tastag'an,
Sheshenñen seni tapqan aynalauyñ,
Bəygeden kelgen kerdey oyqastag'an.

In the genre of Uzbek folklore, the use of artistic constructions, which have become such a traditional poetic formula, can be observed:

Toshkentning bir bozori uzuk turar,
O'lanni shoir yigit qiziqtirar.
Er yigitning olgani bo'lsa yaxshi,
Qoshini qoqib, ko'zini suzib turar.

Toshkentning bir bozori kunda savdo,
Suvi bor Chirchiq degan bosh tovdā.
Yaxshi bilan turmush qilsang umring foyda,
Yomon bilan turmush qilsang kunda g'avg'o.

In Uzbek folklore, in contrast to the Ulan, in the process of performing the "kara öleñ" there is a case of the addition of verses that are not directly related to the main text. Performers call such "additional sayings" «qayuyğım», «qayuyğıma» [21].

The above data show that the genre of "kara öleñ" in Kazakh folklore is very similar to the genre of Uzbek folk art in terms of its genre, which has a lot in common with their historical and genetic roots.

Thus the fact that it is performed by young men and women in a debate, the place of performance is connected with the wedding ceremony, the poetic structure consists of four stanzas, the poetic structure is based on 11-syllable rhyming form, the rhyming order in the form of AABA, some in some cases, we believe that the historical roots of the genres of "Ulan" and "kara öleñ" have a common basis, such as the addition of the radif "yor-yor" to the text, without the accompaniment of a musical instrument and sometimes performed with a drum.

In short, one of the traditional genres of Uzbek folklore is a number of genres in the oral tradition of the Turkic peoples and has historical-genetic and historical-typological commonalities with such genres as "aytyñ", "öleñ", "qara öleñ", "qayuyğım öleñ", "joqtau öleñ", "salt öleñder", "uyleni öleñder", "muñsher öleñder", "qara öleñ", "tarixi öleñ", "aytyñ öleñder", "nauryz öleñder". It is performed by very eloquent young men and women, mainly at weddings, the poetic structure of which consists of four verses of 11 syllables each, the rhyming order is based on the AABA formula, often without a musical instrument, sometimes with a drum or flute. The genres of "Ulan" and "qara öleñ" are similar in terms of features such as maturity. Although the names of these genres are different, in fact, they are two examples of the same genre of folklore, which is traditional in the folklore of the two peoples, and have a common historical and genetic basis.

REFERENCES:

1. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т.1. Часть 2. – СПб., 1893. – С.1247.
2. Уйгурский-русский словарь. Составитель Амир Наджип. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – С.108.

3. Бокиев О. Уйгур халқ лирик шеърляти. – Тошкент: Фан, 1978. – Б.106, 108.
4. Ахметова Ф.В. По следам В.В.Радлова // Сибирские татары. Сборник статей. – Казан, 2008. – С.228.
5. Радлов В.В. Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Джунгарской степи. Т.III. – СПб., 1870. – С.23.
6. Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері . – Алматы: Ғылым, 1974. – Б.75.
7. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинения. Т.1. – Алмата, 1961. – С.199-200.
8. Аvezов М. Шығармалары. Т.ХІ. – Алмата, 1969. – Б.430.
9. Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері . – Алматы: Ғылым, 1974. – Б.233-234.
10. Бабалар сөзі. Жуз томдық. Т.70. Қара өлең. – Астана: Фолиант, 2011. – 504 б.; Бабалар сөзі. Жуз томдық. Т.71. Қара өлең. – Астана: Фолиант, 2011. – 416 б.
11. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинения. Т.1. – Алмата, 1961. – С.199; Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы, 1958. – Б.318-320; Ахметов З. Казахское стихосложение. – Алмата: Наука, 1964. – С.295-297; Уахатов Б. Қазақтың халық өлеңдері . – Алматы: Ғылым, 1974; Төрекулов Н. Қазақ халық поэзиясының жанрлік еркешеліктері. – Алмата: Ғылым, 1979. – Б.28-32.
12. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинения. Т.1. – Алмата, 1961. – С.199.
13. Байбек А.К. Жанр қара өлең в традиционной музыкальной культуре казахского народа // Изв. НАН РК, серия филологическая. – Алмата, 2007. – 4(164)7. – С. 51-54.
14. Сейдімбек А. Алғы сөз // Бабалар сөзі. Жуз томдық. Т.70. Қара өлең. – Астана: Фолиант, 2011. – Б.9.
15. Сейдімбеков А. Мынг бір маржан. – Алматы: Онер, 1989.
16. Қара өлең (құрастырған – Оразқұл Асқар. – Алматы: Жазушы, 1997.
17. Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошкент: Фан, 1974. – Б.161-184.
18. Байбек А.К. Песенный стиль арки в контексте этнософеджио (вузовский курс): Автореф. дисс. канд искусствования. – Алмата, 2009. – С.8.
19. Уйгур хәлиқ еғиз ижадийити. – Алмата: Наука, 1983. – Б.39.
20. Алавия М. Ўзбек фольклорида ўлан жанри // Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. 3-китоб. – Тошкент: Фан, 2010. – Б.58.
21. Байбек А.К. Песенный стиль Арки в контексте этнософеджио (вузовский курс): Автореф. дисс. Канд искусствования. – Алмата, 2009. – С.9.

Mammadova Aytan Jeyhun kizi

TEACHING TURKISH GRAMMAR AND LEXICOLOGY TO RUSSIAN SPEAKERS

Annotation. The aim of this article is to explore the principles of teaching Turkish vocabulary to native Russian speakers by means of using modern visual and auditory aids and related materials. With the development of educational tools in teaching foreign languages the audio-visual methods are newly and actively being developed. In this article both traditional and new teaching methods are examined and new finding are studied under certain headings for teaching Turkish lexical and grammatical material to Russian speaking students effectively.

Keywords: Audio-visual aids, vocabulary teaching, method, Russian speakers.

Actuality of the research: For centuries Turkey has been playing a role of the bridge between Europe and Asia. Nowadays millions of Russian tourists visit Turkey every year and the need to know bases of the country's language becomes essential. But learning of the Turkish language is a very complicated process for Russian speakers, since these two languages differ significantly from each other. And there are so many methods for relieving of the process but at the same time making more effective. The choice of method depends on a lot of factors, starting from private preferences and psychological features, for example a learner's memory type. But, according to practice, most people have a good visual and audial memory, that's why the method of visualization is a universal and important part of any educational process. This method can be used for stimulation of the congenital thinking ability of learners thanks to convenient presentation of the material and interactivity.

Introduction

Turkish language is one of the most harmonic and developed languages of the world, but since it shows certain difficulties for learners who are carriers of the Indo-European and Slavic languages with their inflectedness. Inflectedness means mobility of a word root, which is impossible in agglutinating languages, including Turkish.

In Turkish new words are created only by adding a lexical suffix to the word's root. Let us see the examples from Turkish and Russian languages:

Okul –школа (school).

Okulumuz – наша школа (our school).

Göz – глаз (eye).

Gözlük – очки (eye glasses).

As we see from the examples, in Russian it is necessary to add or even to change a word to create a new meaning, while in Turkish it is enough to add a suffix (some rare Russian words compose an exclusion from this rule, for example перед – передник). And the learners should remember all suffixes existing in the language if they wish to be able to communicate effectively. The structure of Turkish word order is quite different than Russian, so beginner level students try to

make similar sentences as in their native language, which cause mistakes in the target language, for example; students say “Ben okumak seviyorum” - I like read (as in their native language “Я люблю читать» instead of “Ben okumağı seviyorum” - I like reading” because it is difficult to change the verbs with suffixes to gerund and infinitive.

In such cases the subject of choosing the right teaching material becomes an essential issue. Since the question “How we can learn or teach in better way?” should be answered in accordance with the daily requirements. Since the learners should enter the process of learning not in some sort of the laboratory isolated from the daily life, but closely connected with all sides and manifestations of it. And teachers should provide the strategy which would increase motivation and interest of their students, helping them to be ready for the above-mentioned process. All of this is impossible to reach using only traditional tools such as books, pens and dictionaries. In the modern period the developed technical tools should be actively used for improving the teaching process, making it more creative and innovative.

The aim of teaching Turkish as a second language should consist of teaching it together with all cultural, social features, which have an unavoidable impact of the national mentality. Let us consider some methods of doing it in the most effective way.

1.1 Vizualization and auditing

The term «visualization» origins from the Latin «visualis» – something accepted visually. Visualization is mentioned in various pedagogical concepts, including the theories of schemes by R. Anderson and F. Bartlett. These scientists represent visualization as a removal of the image from internal plan into the

external one, using an associative range [1, 23]. It means that visualization plays an important role in remembering words and phrases, pronouncing them we should imagine their meaning virtually. For example, saying in Turkish «altın sonbahar» (a gold autumn) we connect the phrase with a bright autumn day, with yellow-leaf trees as if poured with gold, and when we repeat this phrase it becomes filled with an autumn gold. Even years later it will seem the same. But, this method is actual only for the cases when it is possible to easily select an associative range.

«Thanks to its visual clues and experiences that it creates, pictures and photos help learners improve their vocabulary easily and remember the words correctly»[5, 78].

We should underline the very usefulness of watching video materials, such as Turkish movies, series, presentations and animations with subtitles. This will make the learning process more interesting, since it is possible «to select the video files even in accordance with the learner’s age and interests» [2, 31]. Besides, this kind of visualisation enables the elementary level learner to accept and to copy pronunciation, since movies build an emotional bonding between learner and the language. Learners feel some closeness to the studied language thanks to movies, because these movies carry certain aspects of culture, traditions and literature of the language.[4, s.191]. For example, the picture below is a fragment of the historical series «The Magnificent Century. Kosem» about the 17-th century Ottoman Empire and can be described as “Padişah ve onun sevimli karısı aynaya bakıyorlar” (Султан и его возлюбленная жена смотрят в зеркало - The Sultan and his beloved wife look at the mirror).

This picture also can be an illustration to the difference in use of tenses in Turkish and Russian. The system of tenses is much more various in Turkish than in Russian, that causes the event of interfection: comparsion of the present future “bakarlar” (look) with a suffix –ar and the present continous “bakıyorlar”

(looking) with a suffix –yor (both times are indifferent in Russian and mean the present tense translated by the same verb “смотрят”).

The following one is from the same series and it describes action, so we can use here the verb «kavga etmek» (to quarrel):

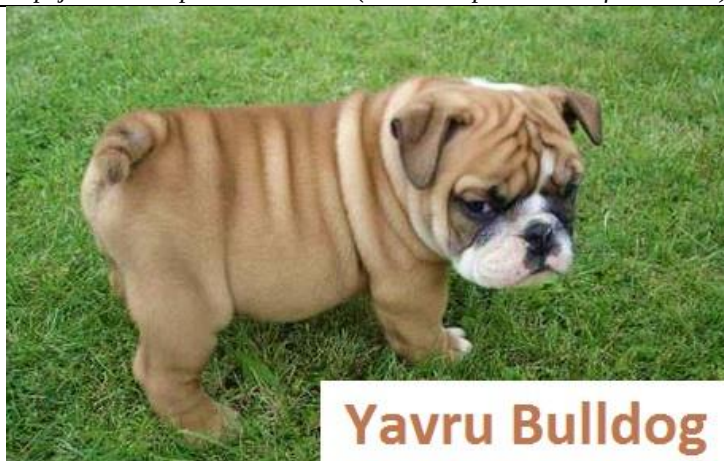
This picture can be called “Padishahın gözdeleri kavga ediyor” (The sultan’s favourite women quarrel). The picture also can be used to check how the students know the names of colors in Turkish. For example, a teacher says the word «mavi» (голубой - blue) or «kırmızı» (красный – red) and asks students to show the woman in the according colored dress. Using such method helps to avoid routine teaching by attracting the student’s attention.

Vizualization is also an essential part of the method of synectics, supporting use of private analogy for creation of visual association. As an example we can take an explanation of meaning of the Turkish word «durak» (bus station) to Russian learners. In Russian this word sounds absolutely identically, but means «fool». So, we can suggest Russian students to imagine some foolish guy waiting for a bus to remember meaning of this word in Turkish.

Another Turkish word «bardak» means glass, but in Russian the same word means «chaos», so Russian students can imagine some glasses put in chaotic manner. The expression «я вру» in Russian means «I

am lying» while in Turkish it is a whole word «yavru» and means a child. The illustration below can help to remember it by making a funny image of a big lying dog.

Analogies can differ from each other, they can be private, audial, etc.

Listening is also an essential part of the effective learning of the Turkish language. There are various CD's prepared by the Ankara University's TOMER

(center of Turkish Studies for Foreigners). These CDs are provided with words, exercises for better understanding of hear material for elementary, middle and advance level learners.

The term «audutng» was introduced into the scientific literature by the American psychologist Brawn. Auditing is an understanding of the heard speech, it represents a perceptive mnemonic activity. Auditing should be used as a method of learning/teaching at the elementary level, since it enables the learners to listen attentively to the sounding speech and to format the culture of listening and understanding the life sounds of the learned language. It makes a positive influence on development of memory which is so important for learning a foreign language.

A well-designed listening activity should be broken down into carefully sequenced "phases" that build on each other. The initial pre-listening phase should prepare students by helping them activate their background knowledge and clarify their expectations and assumptions about the text. An ideal pre-listening task is one in which the teacher, through composed questions, helps the students to activate the background information and language components needed to comprehend the text without "giving" this information to the students.

Intensive listening involves zeroing in on particular segments of the text, and this should come only after the students have developed global comprehension of the text. Intensive listening may target different goals such as

- getting more detailed understanding of some segments of the text,
- transcribing certain segments in the text,
- guessing the meaning of a word or phrase from context,
- looking at certain grammatical structures in the text to see how they can aid comprehension, etc.

Resume

Learning a foreign language grammar and lexicology entitles a number of subjective and objective difficulties resolution of which depends to a significant extent on a teacher. Only the teacher's open mindedness and flexibility of thinking can ensure positive results in the education process. As a result of our research we should note that the technology of visualization is one of the most advanced methods for both mastering the elementary level of the studied foreign language, but also for structuring of the received information. It is necessary to remember that inclusion of the visual aspects into the learning process can improve grammatical and lexical component of the learners' language competency, since «learning of grammatical rules should be accompanied by intensive development of grammatical skills» [3]. The better developed visual information provides higher degree of the cogitative activity during a process of learning a language. Teachers of Turkish as a foreign language may make use of these methods in their lessons. These

methods may also be used to grab the attention of learners whenever their attention shifts to something else and learners will add the target vocabulary in their mental lexicon unconsciously. Through these methods, learners will have the chance to practice and make use of the vocabulary they learn. Figures, images and pictures enhance the understanding of learners and the main task of the teacher is finding an optimal balance between presentation of visual and word information, since the best results can be achieved by interaction of them.

Literature:

1. Российская педагогическая энциклопедия / под ред. В.В. Давыдова. М., 1993. Т. 2. С. 608.
2. Собченко Т.А. Визуализация как способ структурирования знаний при изучении иностранного языка. Материалы VIII международной научно-практической конференции «Слово. Предложение. Текст: Анализ языковой культуры». 22 июля 2015 г.
3. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса. Кембридж, 1965. с. 247.
4. Зимняя, И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного

подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

5. Гушин, Ю. В. Интерактивные методы обучения в высшей школе / Ю. В. Гушин // Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна». – 2012. – № 2. – С. 1–18.

6. Макаренко, О. В. Интерактивные образовательные технологии в вузе / О. В. Макаренко // Высшее образование в России. – 2012. – № 10. – С. 134–139.

7. Хайруллина, Л. И. Интерактивные технологии обучения: преимущества модульной технологии в преподавании учебных дисциплин в вузе / Л. И. Хайруллина, Г. Н. Зиннатуллина // Вестник Казанского технологического университета. – 2013. – № 6. – Том 16. – С. 326–330.

8. Мухаметжанова, А. О. Интерактивные методы обучения в вузе / А. О. Мухаметжанова, К. А. Айдарбекова, Б. О. Мухаметжанова // Междун.-Крымскотатарская филология: проблемы изучения и преподавания. – 2017. 1. 129 родный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 2 (часть 1). – С. 84–88.

УДК 37.03

ГРНТИ 16.31.51

Калинина Екатерина Эдуардовна

кандидат филологических наук, доцент

доцент кафедры иностранных языков и удмуртской филологии

ФГБОУ ВО «Глазовский государственный педагогический институт имени В.Г. Короленко»

427621, г. Глазов, ул. К. Маркса, 29;

БИЛИНГВАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ЧАСТЬ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ BILINGUAL EDUCATION AS A PART OF MULTICULTURAL EDUCATION

Kalinina Ekaterina Eduardovna

PhD in Philology, Associate Professor

assistant professor of

Department of Foreign Languages and Udmurt Philology

Federal State Budgetary Institution of Higher Education

«Glazov State Pedagogical Institute named after V.G. Korolenko»

Russia, Glazov, Engels-Str, 16a-307

Аннотация. Поликультурное образование – важная составляющая развития современного мира, а также стремление России и других стран интегрироваться в мировое и европейское социально-культурное и образовательное пространство, сохранив при этом национальное своеобразие. Интеграционные процессы способствуют превращению стран в многоязычное пространство, в котором национальные языки имеют равные права. Иностранный язык – один из способов приобщения к культуре различных народов, диалог различных культур, способствующий осознанию людьми принадлежности не только к своей стране, но и к мировому культурному сообществу. Мы пришли к выводу, что одной из эффективных методик преподавания иностранного языка является билингвальное обучение, когда преподавание естественных и гуманитарных предметов в школе ведется на иностранном языке. При реализации обучения на билингвальной основе ведущим является содержание учебного предмета, в то время как в других методиках обучения иностранному языку содержание учебной дисциплины служит иллюстрацией изучаемых языковых структур.

Resume. Multicultural education is an important component of the development of the modern world, as well as the desire of Russia and other countries to integrate into the world and European socio-cultural and educational space, while preserving their national identity. Integration processes contribute to the transformation of countries into a multilingual space in which national languages have equal rights. A foreign language is one of the ways to

familiarize oneself with the culture of different peoples, a dialogue of different cultures, contributing to people's awareness of belonging not only to their country, but also to the world cultural community. We came to the conclusion that one of the effective methods of teaching a foreign language is bilingual education, when the teaching of natural and humanitarian subjects at school is conducted in a foreign language. When implementing training on a bilingual basis, the content of the academic subject is the leading one, while in other methods of teaching a foreign language, the content of the academic discipline serves as an illustration of the studied language structures.

Ключевые слова: поликультурное образование, билингвальное обучение, иностранный язык, билингв, система образования России, интеграция.

Key words: multicultural education, bilingual education, foreign language, bilingual, Russian education system, integration.

Выбор темы данной статьи связан с неоспоримой актуальностью понятий «билингвальное обучение» и «поликультурное образовательное пространство». Исследование проблемы поликультурного образования в российской и зарубежной педагогике представляется актуальным с точки зрения потребностей современного общества. На рубеже XX-XXI веков отмечается глобализация мира, предполагающая сближение народов, усиление их межкультурного взаимодействия, происходят миграционные процессы, которые увеличивают количество детей, для которых существует два или более родных языков. Более того, на территории России проживает свыше 150 национальностей, каждая из которых владеет собственным и/или государственным языком. Таким образом, билингвальное обучение помогает носителям общенациональной культуры осваиваться в многоэтническом обществе. Такое обучение позволяет осознать культурную, этническую идентичность и многообразие культур, этносов, приобщиться к общенациональным ценностям. Благодаря билингвальному обучению налаживается коммуникация разных этноязыковых групп, приобретаются дополнительные лингвистические компетенции как одна из гарантий социальной мобильности. Все вышеизложенное подчеркивает **актуальность** выбранной темы исследования.

В мировой педагогической науке при рассмотрении проблем воспитания в многонациональном социуме почти систематически используется термин «мультикультурное воспитание» (образование) (multicultural education – англ., education multiculturelle – фр., Erziehung multikulturell – нем.). В отечественной педагогике распространен также термин «поликультурное воспитание» (образование), который имеет российское происхождение. Оба термина синонимичны. Понятие «поликультурное (мультикультурное) образование» возникло в противовес рассмотрению образования с позиций монокультурности. Исходно поликультурное подразумевало многокультурность (греч. poly (πολύ) — много, лат. multum — много) [5, с. 29-30]. Под поликультурным образованием понимается обучение, гармонизация развития личности в процессе взаимодействия, диалога с другим –

другими людьми с иными ценностями, иным образом жизни, стилем поведения – как партнерами по общению, и в результате осознания, переосмысления, нового понимания себя через другого (через идентификацию и рефлекссию развивающейся личности) [6, с. 52]. В структуру содержания поликультурного образования входят открытый и вариативный комплекс знаний (о культурном и мировоззренческом разнообразии человечества, культурном и религиозном плюрализме современного общества знание государственного и родного языка), ценностей, навыков и компетенций.

Таким образом, поликультурное образование – процесс формирования личности, которая осознает себя частью мира, где живут люди других национальностей, имеющие свою культуру. К данной культуре необходимо формировать положительное отношение, иметь способность сравнивать свою и другую культуры и при этом стараться осмыслить ценное значение каждой из них.

Термин «билингвизм» происходит от двух латинских: bi – «двойной», «двойкий» и lingua – «язык». Таким образом, «билингвизм – способность владения двумя языками» [2, с. 156].

Согласно общепринятым представлениям, билингвизмом (или двуязычием) именуется свободное владение двумя языками одновременно. Тем не менее, данное определение не дает полной картины особенностей билингвизма. Это связано не только с многогранностью и сложностью данного явления, но и с тем, что многие науки дают собственную трактовку явлению билингвизма. «Билингвизм изучается в лингвистике, которая рассматривает данное явление в связи с текстом. Он является исследовательским предметом социологии, где первостепенное значение имеют проблемы, связанные с поведением или местом двуязычного человека или группы людей в обществе. Психология рассматривает билингвизм с точки зрения механизмов производства речи, и, наконец, билингвизм, рассматриваемый с позиции соотношения между механизмом речи и текстом, является предметом психолингвистики. Считается, что данные науки связаны с изучением билингвизма непосредственно. Чтобы подробнее проанализировать явление билингвизма, рассмотрим несколько определений этого явления, смежные понятия, а также варианты его

классификации, в основе которых лежат различные критерии.

В лингводидактическом энциклопедическом словаре А.Н. Щукина дается следующее определение билингвизма: 1) Способность индивида или группы пользоваться попеременно двумя языками; 2) Реализация способности пользоваться попеременно двумя языками; практика попеременного общения на двух языках. В первом случае имеется в виду умение человека пользоваться двумя языками в определенных сферах общения, во втором — процесс попеременного использования двух языков [9].

Л. В. Щерба в своей статье «К вопросу о двуязычии» дает следующее определение: «под двуязычием подразумевается способность тех или иных групп населения объясняться на двух языках». Он добавляет, что «так как язык является функцией социальных группировок, то быть двуязычным значит принадлежать одновременно к двум таким различным группировкам. Например, в старом Петербурге имелось довольно много людей, у которых "семейным" языком являлся немецкий язык, тогда как вся их общественная деятельность связана была теснейшим образом с русским языком» [8, с. 313 — 318]. В работах ряда исследователей [Дешериев, 1966, с. 402; Бертагаев, 1960; Авронин, 2000; Селиверстов, 2004] двуязычие или билингвизм определяется как свободное владение или просто владение двумя языками. Некоторые авторы [Бертагаев, 1960; Авронин, 2000; Селиверстова, 2004] акцентируют внимание на том, что билингвизм или двуязычие проявляется только в случае, если мы имеем дело с более или менее одинаково совершенным

владением двумя языками. Билингвизмом также называется практика попеременного пользования двумя языками, но не указывается степень владения этими языками [цит. по: 7, с. 66].

Исходя из определений, билингв — это человек, который может выполнять речевые операции на двух и более языках. В ситуациях, когда человек не пользуется одним из известных ему языков в течение долгого времени, говорят, что он «спящий» билингв.

Билингвальное обучение мы понимаем как целенаправленный процесс приобщения к мировой культуре средствами родного и иностранного языков, когда иностранный язык выступает в качестве способа постижения мира специальных знаний, усвоения культурно-исторического и социального опыта различных стран и народов. Билингвальное обучение изменяет ситуацию обучения: от изучения иностранного языка к обучению при помощи иностранного языка. Немецкий язык является языком билингвального обучения в некоторых школах РФ. Посредством использования иностранного языка на уроке дети изучают предметное содержание школьных дисциплин. При этом билингвальное обучение не заменяет преподавание иностранного языка, но существенно расширяет и дополняет его. На билингвальных уроках также используется и родной язык, лексика изучается на двух языках [11].

Ученые выделяют несколько типов билингвального обучения, каждый из которых преследует определенную цель, имеет особый курс обучения.

Тип билингвального обучения	Цель	Язык обучения	Вид куррику-лума	Политичес-кий и социокуль-турный контекст
Аккультурацион-ный	Аккультурация, вращение этнических меньшинств в доминиру-ющую языковую среду, господ-ствующую культуру	Второй (государствен-ный, официальный, иностранный)	Иммерсия, переходная программа	Естественная
		Доминирование второго при сохранении родного	Поддержи-вающие программы	Многоязычная среда, наличие доминирующей культуры
		Паритет обоих языков	Поддержи-вающие программы	
Изолирующий	Изоляция этнических меньшинств, социальная дезинтеграция	Доминирование родного языка	Коммуника-тивный минимум	Дискриминация сегрегация, расизм, национализм
Открытый	Интеграция в общеевропей-ское и мировое пространство, межкультурная коммуникация, поликультурное воспитание	Использование иностранного языка как средства изучения специальных дисциплин при сохранении родного языка	Обогащающие программы, куррикулы, в русле концепций партнерства, встречи и посредниче-ства.	Открытость общества, плюрализм культур, эко-номическое партнерство

Таким образом, билингвизм является распространенным явлением. Он встречается у многих народов мира. Однако конкретного определения понятию «билингвизм» до сих пор не существует, так как «билингвизм» – понятие многоаспектное, и его нельзя объяснить в рамках только одного критерия. Каждая наука рассматривает это понятие с определенной стороны. Определение «билингвизм», как смогли заметить, породило ещё одно понятие «билингвальное обучение», которое является одним из наиболее перспективных методов эффективного воспитания и образования. Во многих странах с крупными разноязычными общинами в системе образования установлено двуязычное, трехязычное и более обучение. В ходе билингвального обучения происходит взаимовлияние, взаимопроникновение, осознание общего и специфического носителей разных языков и культур. Для того чтобы билингвальное обучение было результативным и продуктивным, ученые создали типы билингвального обучения, которые преследуют определенные цели и содержат свой учебный план, который можно выбрать исходя из преследуемых целей системы образования.

Важнейшей составляющей поликультурного образования является билингвальное обучение. В создавшихся поликультурных условиях межкультурного взаимодействия на современном этапе все большее распространение получает модель билингвального обучения. Путем билингвального обучения приобретаются компетенции межкультурной коммуникации в многоязычном и многокультурном пространстве. В этой связи особое значение приобретает культурологическая направленность билингвального обучения, когда языки не только служат межкультурному общению, но и приобщают к способам мышления, чувствования, поведения, иным духовным ценностям различных субкультур [1, с. 33].

Билингвальное обучение позволяет осознать культурные, этнические идентичности и многообразие, приобщаться к общенациональным ценностям. Благодаря такому обучению налаживается коммуникация разных этноязыковых групп, приобретаются дополнительные лингвистические знания как одна из гарантий социальной мобильности. В ходе билингвального обучения происходит взаимовлияние, взаимопроникновение, осознание общего и специфического носителей разных языков и культур. Образное мышление ребенка формируются в тесной связи с языком, и двуязычие, выстроенное на сравнительных смыслах, позволяет адекватнее понимать ту и иную культуру, а, следовательно, и снимать межнациональные противоречия [10].

При реализации обучения на билингвальной основе ведущим является содержание учебного предмета, в то время как в других методиках

обучения иностранному языку содержание учебной дисциплины служит иллюстрацией изучаемых языковых структур. Должным образом организованное билингвальное обучение обеспечивает качественный скачок в культурном и интеллектуальном развитии обучающихся. Они накапливают культурный и языковой опыт, позволяющий успешно адаптироваться к иным культурам и социальному окружению [12, S. 120].

Сегодня, когда в России на волне социального обновления, стремления к открытому обществу и интеграции в мировое и европейское культурно-образовательное пространство появился первый опыт билингвального обучения, создаются научные и методические центры по данной проблеме, возникает естественный интерес к странам, являющимся пионерами движения билингвальных школ [4, с. 233-240].

Таким образом, поликультурное образование стало актуальным на рубеже XX-XXI вв., когда начался процесс глобализации и межкультурной коммуникации. В настоящее время столкновение культур, религий и взглядов, многонациональность и двуязычие придают особую значимость поликультурному образованию, которое в свою очередь расширяет идеи плюрализма, свободы, толерантности и культурного многообразия. Поликультурное образование направлено на развитие уважительного отношения и принятия других народов и наций, а так же оно преследует цель обеспечения равного образования, независимо от расы, цвета глаз, умственных и физических возможностей. Так, билингвальное обучение стало неотъемлемой частью поликультурного образования. Можно сказать, что обмен информацией на билингвальной основе способствует формированию единого межкультурного пространства. Совмещая в себе языковые и этнокультурные черты двух (или нескольких) языков, билингвизм способствует формированию у человека новой культуры восприятия современного мира. Билингвизм становится универсалией культуры, и необходимость осознания этого явления в контексте освоения культурных ценностей является важнейшей задачей современного этапа развития цивилизации [3, с. 15]. Использование иностранного языка как способа постижения мира специальных знаний, приобщения к культуре различных народов, диалог различных культур, способствующий осознанию людьми принадлежности не только к своей стране, определённой цивилизации, но и к культурному сообществу – все эти идеи билингвального образования имеют важное значение для российской школы, осваивающей гуманистическую парадигму образования.

Список литературы:

1. Балгазина К.С. Полиязычное образование. Вопросы и перспективы // Педагогика и психология. – Алматы, 2014. С. 30-41.

2. Белянин В.П. Психоллингвистика: Учебник / В.П. Белянин. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 232 с.
3. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма) / Е.М. Верещагин. – М.: Изд. МГУ, 1969. – 159 с.
4. Геллнер Э. Нации и национализм / Эрнест Геллнер; Пер. с англ. Т.В. Бердиновой, М.К. Тюнькиной; Ред. и послесл. И.И. Крупника. – М.: Прогресс, 1991. – 319 с.
5. Данилова М.В. Поликультурное образование: практикум / сост. М.В. Данилова. – Владимир: ВлГУ, 2014. – 63 с.
6. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование. – М.: Народное образование, 1999. – 208 с.
7. Певзнер М.Н. Билингвальное образование в контексте мирового опыта: Монография / М.Н. Певзнер, А.Г. Ширин. – Новгород, 1999. – 94 с.
8. Щерба Л.В. К вопросу о двуязычии / Л.В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 313-318
9. Щукин А.Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. – М. Астрель, Аст-Хранитель, 2008. – 746с.
10. <https://educ.wikireading.ru/12856>
11. <https://kp-tts.ru/principy-bilingvalnogo-obucheniya-bilingvalnoe-obrazovanie-izuchenie.html>
12. Karolije-Walz P. Metasprachliche Faehigkeiten bilingualer Kinder //OBST, 1981. – S. 204.

УДК 821(091)
ГРНТИ 17.09.21

Temirbolat A.B.

*Doctor of philology, professor,
Head of Department of Kazakh Literature and Theory of Literature,
Al-Farabi Kazakh National University*

ZHAMBYL ZHABAEV'S WORK IN THE CONTEXT OF THE LITERARY PROCESS OF KAZAKHSTAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX – FIRST HALF OF XX CENTURIES

Темирболат Алуа Берикбаевна

*доктор филологических наук, профессор,
заведующая кафедрой казахской литературы и теории литературы,
Казахский национальный университет имени Аль-Фараби*

ТВОРЧЕСТВО ЖАМБЫЛА ЖАБАЕВА В КОНТЕКСТЕ ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕССА КАЗАХСТАНА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКОВ

Abstract. The article is devoted to the work of the classic of Kazakh literature Zhambyl Zhabayev. His works are comprehended in the context of the historical-cultural process of the second half of XIX – the first half of XX centuries. Based on a comparative study of the works of Zh. Zhabayev and his contemporaries – B. Kozhagululy, A. Naimanbaev, A. Koramsauly, S. Tastanbekkyzy, S. Usauly, T. Eskozhauly, K. Erzhanuly, Orakbai, T. Esboluly, B. Ondasyuly – reveals the main tendencies and laws of development of Kazakh poetry of this period. Great attention is paid to the problem of the continuity of traditions in the work of Zh. Zhabayev. The influence of folklore, historical epoch, folk poetry is emphasized. The peculiarities of the ideological-thematic content of the works of Zh. Zhabayev, the originality of his worldview and approach to depicting reality are revealed. The skill and originality of the Kazakh poet is determined.

Аннотация. Статья посвящена творчеству классика казахской литературы Жамбыла Жабаева. Его произведения осмысляются в контексте историко-культурного процесса второй половины XIX – начала XX веков. На основе сопоставительного изучения произведений Ж. Жабаева и его современников – Б. Кожажулулы, А. Найманбаева, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбая, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы – выявляются основные тенденции и закономерности развития казахской поэзии данного периода. Большое внимание в статье уделяется проблеме преемственности традиций в творчестве Ж. Жабаева. Подчеркивается влияние фольклора, исторической эпохи, народной поэзии. Выявляются особенности идейно-тематического содержания произведений Ж. Жабаева, раскрывается своеобразие его мировоззрения и подхода к изображению действительности. Определяются мастерство и самобытность казахского поэта.

Key words: poetry, work, tradition, century, poet, aitys, fate, being, Kazakh literature

Ключевые слова: поэзия, творчество, традиция, век, поэт, айтыс, судьба, бытие, казахская литература

Постановка проблемы. На творчество историческая эпоха, в которую он живет и создает любого поэта огромное влияние оказывает свои произведения. Она обуславливает его

эстетические взгляды, отношение к явлениям действительности. Историческая эпоха определяет идейно-тематическое содержание художественных произведений. Ее влияние ощущается в построении индивидуально-авторской картины мира поэта, в жанрово-стилевом своеобразии его лирики.

Творчество Жамбыла Жабаева формировалось и развивалось во второй половине XIX – первой половине XX веков. Это был один из наиболее сложных и противоречивых периодов в истории Казахстана. Он ознаменовался революциями, сменой общественно-политического уклада, переоценкой духовных и нравственных ценностей.

В данный период складываются традиции реалистического изображения действительности, усиливается критический пафос, социальная направленность произведений.

Вторая половина XIX – начало XX веков характеризуются стремлением казахского народа к образованию, что обуславливается оживлением общественной жизни, активизацией деятельности казахской интеллигенции прежде всего в лице Ш. Уалиханова, Ы. Алтынсарина, А. Кунанбаева. Начинается формирование письменной литературы.

В художественной культуре второй половины XIX – начала XX веков сохраняется устная традиция. Она представлена, главным образом, айтысами. В них поэты выражали общественное мнение и свое отношение к происходящим событиям, отстаивали социальную справедливость, рассуждали о наиболее актуальных проблемах того времени. Нередко в айтысах наблюдалось обличение пороков отдельных личностей и социальных слоев.

Развитие устной и письменной традиции обусловило обновление жанрово-стилевого состава поэзии. Обогащается ее тематическое содержание, меняется структурная и языковая организация. Как отмечает Б.Б. Мамраев, «вся система художественно-изобразительных средств литературы конца XIX – начала XX веков» определяется «богатой многообразной фольклорной традицией и индивидуальной устной и классической поэзией XV-XVIII веков, отобранной в творчестве акынов и жырау» [1].

Художественный процесс данного периода обуславливается влиянием русской культуры. Она проникает благодаря развитию письменной традиции, деятельности казахских просветителей. Взаимодействие культур способствует обновлению сюжета, композиции и тематики произведений поэтов.

Актуальность данной работы заключается в том, что на основе сравнительного изучения творчества Ж. Жабаева и его современников, с одной стороны, выявляются основные закономерности развития казахской поэзии второй половины XIX – первой половины XX веков, с другой – определяются, особенности отражения тенденций историко-культурного процесса Казахстана указанного периода в произведениях

поэтов и, в частности, Ж. Жабаева. Раскрывается специфика его мировоззрения, подхода к изображению действительности. Проводится детальный анализ произведений поэта и его современников.

Анализ исследований и публикаций.

Творчество Жамбыла Жабаева рассматривается в работах таких ученых, как Х. Суюншалиев, К. Бейсембиев, А. Байтанаев, М. Балакаев, Е. Лизунова, Б. Кенжебаев, Е. Исмаилов, С.Каскабасов, М. Жолдасбеков, Р. Бердибай, У. Калижанов, С. Бегалин, М. Каратаев, С. Садырбаев, Ж. Дадебаев, М. Умбетаев, К. Жармаганбетов, Е. Сыдыков и другие. В своих работах они излагают его биографию, раскрывают поэтическое и импровизаторское мастерство. «Жамбыл, – пишет М. Жолдасбеков, – умел не только великолепно сочинять стихи экспромтом. Но и виртуозно играть на домбре, мастерски исполнять объемные эпические спевы, перепевать по памяти свои айтысы и партии других акынов, сказывать предания, генеалогии и сказки» [2, 15-6.].

Изучению проблемы преемственности и новаторства, влияния устного народного творчества, эпической традиции на поэзию Ж. Жабаева посвящена монография Е. Исмаилова «Акыны» [3]. Опираясь на сравнительно-типологический анализ, исследователь раскрывает особенности идейно-тематического содержания произведений великого акына, своеобразие его художественного мира и метода.

О сказительском и поэтическом таланте Жамбыла рассуждают Б. Кенжебаев [4], Х. Суюншалиев [5]. На основе анализа его произведений исследователи показывают многогранность дарования Ж. Жабаева.

Однако несмотря на пристальный интерес ученых к творчеству поэта, до сих пор некоторые аспекты его литературного наследия остаются недостаточно изученными. В частности, вопрос об особенностях отражения особенностей историко-культурного процесса Казахстана и преемственности традиций в произведениях Ж. Жабаева.

Цель статьи. Основная задача данного исследования заключается в выявлении основных закономерностей развития казахской литературы второй половины XIX – первой половины XX веков и их отражения в творчестве Жамбыла Жабаева.

Изложение основного материала. Тенденции развития историко-культурного процесса второй половины XIX – начала XX веков получили отражение в творчестве Биржана Кожагулулы (Биржан сал), Асета Найманбаева, Акана Корамсаулы (Акан сері), Сары Тастанбеккызы, Сауытбека Усаулы, Торебая Есқожаулы, Кылышбая Ержанулы, Оракбая, Тлемиса Есболулы, Базара Жырау Ондасыулы (Балкы Базар) и других. Все они являются современниками Жамбыла Жабаева, чем и обуславливается близость их литературного наследия как в идейно-

тематическом содержании, так и на уровне жанрового состава их поэзии.

Биржан Кожажулы, Асет Найманбаев, Акан Корамсаулы, Сара Тастанбеккызы, Сауытбек Усаулы, Торейбай Ескажулы, Кылышбай Ержанулы, Оракбай, Тлемис Есболулы, Базар Жырау Ондасыулы, Жамбыл Жабаев были поэтами-импровизаторами. Они неоднократно принимали участие в айтысах, в которых затрагивали социальные и злободневные проблемы того времени. В их творчестве получили отражение исторические события, описывается бытовой уклад казахского народа. Пример тому – произведения «Салиха – Самен», «Деревянный конь», «Три девочки-сироты», «Малик – Дарай» А. Найманбаева, «Азамат», «Купол песни» Б. Ондасыулы, «На жайлау» С. Тастанбеккызы, «Утеген батыр», «Табунчик» Ж. Жабаева.

Для творчества поэтов характерна обличительность. Они подвергают критике сложившиеся в обществе устои и порядки, поднимают проблему социального неравенства. Пример тому – айтыс Биржана Кожажулова и Сары Тастанбеккызы, считающийся одним из лучших в истории казахского поэтического искусства. В нем поднимаются, с одной стороны, вопросы, актуальные для общества конца XIX века; с другой – общечеловеческие проблемы.

Во время поэтического состязания Б. Кожажулы и С. Тастанбеккызы рассуждают о социальной несправедливости. Ими подробно описывается их родословная, упоминается быт казахского народа. Поэты размышляют о судьбе отдельной личности и общества в целом.

Большое внимание в айтысе уделяется теме женского неравноправия. Сара Тастанбеккызы рассуждает о своей судьбе. В айтысе говорится о праве выбора.

Тема женского неравноправия перерастает в тему счастья. В результате чего айтыс приобретает особое, пронзительное звучание. Частная проблема раздвигается до общечеловеческой.

«Сара милая и несравненная!

Знала мало история брeнная.

Твой позор – Есимбек с Турысбеком.

Ты у них была узница пленная.

Напугала народ ты слезами.

Бог с тобой и с бездарными нами!

Нет врага, чтоб тебя опорочить,

Чтоб сломать твоё гордое знамя!

Всех аргынов, найманов ты знаешь!

И меня среди всех отличаешь.

Как позорят казахи вас, женщин!

Ты же славу их ввысь поднимаешь» [6].

Тема любви является центральной в айтысе Тлемиса Есболулы и Канайи. В процессе поэтического состязания они раскрывают друг другу свои чувства, чем вызывают недовольство отца девушки. Она оказывается уже засватанной за бая, уплатившего за нее калым.

Тема любви соединяется в айтысе с проблемой женского равноправия. Поэты рассуждают о праве человека на счастье, возможности совершать выбор.

Данный айтыс, как и айтыс Б. Кожажулы и С. Тастанбеккызы, с одной стороны, раскрывает внутренний мир Тлемиса Есболулы и Канайи; с другой – затрагивает социальную проблему, актуальную для того времени. В процессе поэтического состязания поэты создают правдивую картину реальной действительности, нравов, характерных для общества конца XIX века.

Айтысы Б. Кожажулы и С. Тастанбеккызы, Т. Есболулы и Канайи по своей тематике близки айтысу Ж. Жабаева и Айкумыс. В процессе состязания поэты также рассуждают о печальной доле казахской девушки, о праве человека на счастье. Однако, затрагивая проблему женской судьбы, Ж. Жабаев переходит на описание собственных чувств, которые он испытывает к своей сопернице. Вследствие чего айтыс приобретает биографическое содержание. Ж. Жабаев раскрывает личные переживания, сомнения, мысли.

«Я мог ли к тебе, Айкумыс, не спешить?

Я молод, о скалы я бьюсь, чтоб любить,

Я ночью и днем лишь тобою живу,

Тебе ль для худого добычею быть» [7, с. 45].

Тема любви, женского равноправия поднимается в произведениях «Айтбай», «Моя любовь», «Влюбленная», «Ляйлим-светик» Б. Кожажулы, «У бессовестного брата», «Уныние», «Я в отчаянии» С. Тастанбеккызы, «Балкадиша», «Макпал» А. Корамсаулы, «Макпал», «Карагоз», «Три девочки-сироты» А. Найманбаева, «Вечное создание красоты...» Ж. Жабаева, «Акбопе» С. Усаулы. В своих песнях, стихотворениях, дастанах поэты рассказывают о судьбе казахских девушек. Они делятся собственными чувствами, мыслями, переживаниями. Нередко тема женского счастья перерастает в обличение устоев, сложившихся в обществе.

В творчестве С. Тастанбеккызы затрагивается проблема свободы. С одной стороны, она размышляет о праве девушек на счастье, их возможности самим выбирать свою судьбу. Тем самым говоря о любви по обоюдному согласию. С другой – размышляет о желании человека быть свободным. Интересна в этом плане поэма «Сердце». Обращаясь к старинным легендам и преданиям, С. Тастанбеккызы повествует о быте казахского народа. Она описывает общественные нравы, порядки. Сопоставляя прошлое и настоящее, С. Тастанбеккызы показывает значимость проблемы свободы личности.

Песни «Айтбай», «Моя любовь», «Влюбленная», «Ляйлим-светик» Б. Кожажулы автобиографичны по своему содержанию. Поэт описывает свои личные переживания. Он повествует о несчастной любви.

Данные произведения полны лиризма. Они отличаются глубоким психологизмом. Поэт

раскрывает свою душу, сердце. Он делится своими сокровенными мыслями.

В этом плане с ним сближается творчество А. Корамсаулы. В песнях «Желдирме», «Сырымбет» поэт рассказывает о своей любви к девушкам Актоты, Жамал. Обе они были выданы замуж за других. А. Корамсаулы делится в песнях своей печалью, горечью разлуки с любимыми девушками. Поэт сетует об их судьбе. По своему содержанию данные произведения напоминают элегию. Они полны драматизма.

В произведениях А. Корамсаулы часто используются риторические восклицания и вопросы. Они отражают душевное состояние поэта. Делясь своими чувствами, он пытается понять суть описываемых им явлений и событий.

Тема любви поднимается в творчестве А. Найманбаева. Он затрагивает ее в касса-дастанах, в стихотворениях. В своих произведениях А. Найманбаев описывает, с одной стороны, красоту казахских девушек, чувства, испытываемые к ним; с другой – размышляет об их судьбе. Его стихотворения характеризуются тонким лиризмом, красочностью и выразительностью образов. Нередко он строит свои произведения в форме обращений. Он будто беседует с девушкой, к которой описывает свои чувства. Такое построение способствует сокращению пространственно-временной дистанции между поэтом и читателем, создавая иллюзию диалога между ними. Пример тому – стихотворение «Карагоз»:

Тема женской судьбы является центральной в дастане «Акбопе» С. Усаулы. Ее основу составляет собственная история любви поэта, которая заканчивается драматически.

В своем произведении С. Усаулы воспевают красоту Акбопе. Он описывает свои чувства к девушке. При этом поэт подвергает острой критике социальные устои, обычаи. С огромной горечью он говорит о своей бедности и невозможности изменить сложившиеся обстоятельства.

История любви поэта приобретает социальную окраску. С. Усаулы размышляет о несправедливости общества, жестокости людей.

В дастане изображается историческая эпоха, в которую жил и творил поэт. Перед взором читателя предстают картины кочевого быта казахского народа.

Вследствие чего история любви поэта становится своеобразным мерилем духовности, нравственности общества конца XIX века. Сквозь призму личной драмы С. Усаулы подвергаются оценке традиции и обычаи казахского народа. В этом плане его дастан сближается с дастанами А. Найманбаева.

Тема женской судьбы рассматривается в произведениях Ж. Жабаева. Его некоторые стихотворения, как и дастан С. Усаулы, носят автобиографический характер. В них он рассказывает о своей любви, размышляет об общественных нравах, воспевают красоту казахских девушек.

Однако, в отличие от своих современников, Ж. Жабаев не только описывает их внешность и свои чувства, но и нередко проводит сравнения. Его стихотворения строятся на основе противопоставления. Использование данного приема способствует усилению воздействия на читателя, углублению его идейно-тематического содержания. Проводя сравнение, поэт, во-первых, подчеркивает красоту девушки; во-вторых, показывает значимость духовного мира личности; в-третьих, раскрывает относительность, преходящий характер бытия.

«Красой Кемшат душа моя хмельна!
В бобровой шапочке, кокетливо она
Лисицею алтайской изгибаясь,
Не подпускает близко скакуна.

<...>

Непривлекателен я внешне, но душа
У вольного поэта хороша.

Лицо с душой не сходны иногда –
Должна она понять, моя Кемшат.

Весенний не увянет ли цветок?
Красы прелестниц не пройдет ли срок?
Не кажется ли тусклым целый мир,
Когда закат приходит на порог» [7, с. 26].

Значительное место в творчестве поэтов отводится социальным проблемам. Б. Кожагулулы, А. Найманбаев, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы, Ж. Жабаев описывают жизнь баев и бедняков, обличают властных. Они создают объективную и реалистичную картину своей эпохи.

Тема социального неравенства осмысливается в творчестве поэтов на нескольких уровнях. Во-первых, через описания быта казахского народа. Б. Кожагулулы, А. Найманбаев, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы, Ж. Жабаев детально описывают жизненный уклад аулов. Большое внимание ими уделяется темпоральному ритму представителей различных слоев общества. Поэты раскрывают взаимоотношения между баями и кедеями. При этом Б. Кожагулулы, А. Найманбаев, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы, Ж. Жабаев часто используют прием противопоставления, позволяющие создать наглядную картину изображаемых ими явлений.

Во-вторых, тема социального неравенства рассматривается сквозь призму судьбы казахских девушек. Поэты показывают положение женщины в обществе, ее место и роль. В этом плане тема социального неравенства получает особое звучание. Поэты нередко проносят ее через свой чувственный мир, связывая с темой несчастной любви.

В-третьих, в произведениях Б. Кожагулулы, А. Найманбаева, А. Корамсаулы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбая, Т. Есболулы,

А. Найманбаева, Ж. Жабаева изображаются волостные. Поэты описывают их внешность, характер, отношение к людям.

В произведениях Б. Кожагулулы, А. Найманбаева, А. Корамсаулы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбая, Т. Есболулы, Ж. Жабаева волостные чаще всего предстают как злые, малообразованные, недалекие и алчные люди. Они становятся воплощением темного начала. В них поэты видят причину тяжелого положения народа. Пример тому – стихотворение «Жанбота» Б. Кожагулулы.

Критике подвергает волостного А. Найманбаев. Его стихотворение написано в ироничной форме. Путем красочных и образных сравнений поэт дает яркий портрет волостного Жасболата:

Интересно произведение Ж. Жабаева «Шалтабая». В нем поэт не просто дает характеристику поведению волостного, но и выражает свое собственное отношение к нему, тем самым раскрывая свой внутренний мир.

«Взором мрачным смотришь в дали,
Думая, что ты один.
Волостных мы повидали
И немало, господин!» [7, с. 34].

Данное стихотворение строится на основе противопоставления. Ж. Жабаев сравнивает поведение Шалтабая до и после выборов в волостные. Поэт показывает его двуличность. Подобно хамелеону, Шалтабай в зависимости от обстоятельств меняется. Пока идут выборы, он внимательно и доброжелательно относится к жителям аула. После его назначения в волостные Шалтабай перестает общаться с людьми. Он погружается в собственный мир, проявляя пренебрежительное отношение к народу и к самому Жамбылу Жабаеву.

Произведение содержит красочные сравнения. Описывая Шалтабая, поэт говорит, что он напоминает баксы. Такое сравнение подчеркивает, с одной стороны, невежество волостного, ограниченность его кругозора, с другой – неадекватность его поведения. Он меняется, как баксы во время мистического ритуала, тем самым удивляя людей, вызывая их недоумение.

Выражая собственное отношение к волостному, Ж. Жабаев отмечает, что поведение Шалтабая является причиной его гнева и изумления народа. Тем самым поэт показывает, во-первых, свое единство с жителями аула; во-вторых, объективность собственных суждений; в-третьих, усиливает наглядность поступков изображаемого им лица. Ж. Жабаев подчеркивает, что поведение Шашубая настолько изменилось, что это стали замечать все.

Стихотворение содержит риторические восклицания и вопросы. Они способствуют раскрытию душевного состояния поэта. Риторические восклицания и вопросы отражают эмоции, охватывающие Ж. Жабаева. Они помогают понять, что поэт полон гнева и обиды. Его душа

болит от созерцания двуличности человека, его темной двойственной природы. Риторические восклицания и вопросы создают накал страстей, бушующих в его внутреннем мире, тем самым позволяя читателю прочувствовать настроение и состояние поэта.

Обобщенный портрет волостных создается в стихотворении Ж. Жабаева «Манке». Его основу также составляет противопоставление. Поэт показывает двуличность волостных. По его словам, они обижают одних и убаживают других.

Двойственность волостных, как указывает Ж. Жабаев, проявляется в их поведении, в речи:

«Говорят они и хитро, и протяжно,
Раздирая горло свое болью.
Где пожива видится неважной,
Там несут мешок, набитый солью» [7, с. 33].

Создавая обобщенный портрет, поэт подчеркивает значимость и актуальность социальных проблем, их общечеловеческий характер. По мысли Ж. Жабаева, такое поведение характерно для всех волостных Казахстана. Ибо их приоритетом было обогащение, а не справедливое управление народом.

В айтысах и произведениях Б. Кожагулулы, А. Найманбаева, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбая, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы, Ж. Жабаева описывается жизнь простого народа. Поэты изображают быт людей, раскрывают их внутренний мир. Пример тому – «Салиха – Самен», «Деревянный конь», «Три девочки-сироты», «Малик – Дарай», «Жамсап», «Кешубай» А. Найманбаева, «На жайляу», «Прощай, мой аул» С. Тастанбеккызы, «Азамат» Б. Ондасыулы, «Табунщик» Ж. Жабаева.

Описывая жизнь простых людей, поэты выражают свое отношение к ним, делятся мыслями относительно исторической эпохи, социальных проблем, судьбы народа. В этом плане интересны стихотворения Ж. Жабаева «Черный указ» и «Песня гневного сердца». Они посвящены событиям 1916 года, когда вышел царский указ о мобилизации казахов на тыловые работы.

Данные произведения полны драматизма. Ж. Жабаев выражает свою боль за судьбу народа. Он характеризует состояние жителей аула. Поэт описывает их отношение к происходящему. При этом его чувства соединяются с описанием реакции жителей аула. Тем самым Ж. Жабаев показывает свое единство с народом.

Стихотворения «Черный указ» и «Песня гневного сердца» содержат множество риторических восклицаний. Они способствуют более глубокому постижению душевного состояния самого поэта и окружающих его людей.

Произведения включают диалоги. Ж. Жабаев вставляет в структуру стихотворений реплики волостного и жителей аула. Диалоги придают правдивость, достоверность содержанию произведений.

В процессе изложения событий Ж. Жабаев обращается к народу:

«... Мой родной народ,
Ненависть в сердце твоём растёт!
Воздух горит, и пылает солнце...
Гнев твоё сердце жжёт!» [7, с. 43].

Такое построение, с одной стороны, создаёт впечатление, будто поэт обращается к читателю, с другой – способствует более глубокому раскрытию его внутреннего мира, пространства его души и сознания.

Оба стихотворения строятся в повествовательной форме. Поэт детально описывает события, связанные с мобилизацией. В произведениях дается характеристика волостным, баям, жителям аула. Показано их противостояние.

Описывая участь бедняков, Ж. Жабаев вставляет собственные размышления о вечных и общечеловеческих проблемах. Это придает глубину и емкость содержанию его произведений. Так, в стихотворении «Доля бедняка» поэт рассуждает о категории времени, о судьбе, о законах бытия.

О вечных проблемах, смысле жизни рассуждают в своих произведениях Б. Кожагулулы, А. Найманбаев, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы. Обращаясь к историческому прошлому казахского народа, широко включая народные предания, поэты показывают преемственность поколений, связь времен, взаимообусловленность судеб отдельных людей и народа.

Нередко в произведениях Б. Кожагулулы, А. Найманбаев, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы, Ж. Жабаева предметом размышлений становятся такие понятия, как «счастье», «старость», «время». В этом плане раскрываются особенности мировосприятия и мироощущения поэтов. Отражается их система духовных и нравственных ценностей. Некоторые произведения поэтов являются своеобразным итогом их философско-эстетических исканий. Пример тому – «Последнее слово» А. Найманбаева.

В своем произведении поэт выражает свою печаль о безвозвратно ушедших годах, рассуждает о смысле жизни. В стихотворении подчеркивается относительность бытия, стремительность течения времени. А. Найманбаев сожалеет, что не успел многое сделать и сказать.

Произведение строится на основе риторических вопросов и восклицаний. Автор обращается к народу, молодежи и читателям, предлагая им задуматься вместе с ним о быстротечности жизни человека, о значимости и ценности времени и о необходимости его рационального использования.

В процессе рассуждений поэт подробно описывает свое душевное и физическое состояние.

В стихотворении упоминается образ врача. Говоря о старости, поэт утверждает, что нет такого специалиста, который способен предсказать, когда

и какая наступит смерть. В этом плане раскрывается авторская идея о том, что человек не может знать свою судьбу.

В процессе размышлений А. Найманбаев несколько раз обращается к Богу. Тем самым в стихотворении проводится мысль о земном и небесном мирах. По мнению поэта, Бог управляет судьбой людей и лишь Ему ведомы особенности их жизненного пути. На этом уровне границы изображаемого поэтом мира существенно раздвигаются, а произведение приобретает глубокий философский подтекст.

Произведение А. Найманбаева «Последнее слово» по своему содержанию сближается со стихотворением Ж. Жабаева «Завещание». Его основу составляют размышления поэта о старости, о жизни и смерти. Как и А. Найманбаев, Ж. Жабаев рассуждает о смысле бытия.

Стихотворение «Завещание» строится в форме наизидания. Поэт наставляет молодежь. Он объясняет, в чем заключается подлинный смысл жизни человека. В этом плане происходит раздвижение пространственно-временных границ произведения. Обращение поэта адресовано всем молодым поколениям независимо от эпохи, в которой они живут.

Стихотворение содержит противопоставление. Поэт рассуждает о рождении и смерти человека. По его словам, люди появляются на свет «со звонким голосом», а уходят из жизни молча.

В произведении проводится мысль об относительности бытия людей. Как утверждает поэт, мир, в котором живет человек, «бренный». Люди в нем подобны кочевому каравану. Они проходят «через свой перевал вековой» и оставляют «веселый мир».

В процессе рассуждений поэт выражает собственное отношение к жизни. Свое стихотворение он начинает словами: «Эх-ма, эх, бренный мир – непокой». В словах поэта чувствуется горечь, сожаление. Поэт, с одной стороны, скорбит по ушедшему из жизни Самбету; с другой – раскрывает свое мировоззрение, свое понимание сути человеческого бытия.

В творчестве Б. Кожагулулы, А. Найманбаева, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасыулы, Ж. Жабаева часто возникают образы известных батыров, реальных исторических лиц. Обращаясь к прошлому, поэты показывают преемственность времен и поколений. Сквозь призму истории они осмысливают актуальные проблемы современности. Описывая жизнь и судьбу прославленных батыров, поэты наставляют молодежь. В этом плане интересно произведение Т. Есболулы «Сказанное в доме Шабды». Оно посвящено Утегену батыру. Поэт подробно описывает его родословную, биографию. В поэме воспроизводится историческая эпоха, в которую жил Утеген батыр, упоминаются имена реальных исторических лиц – Райымбека, Наурызбая, Абылая, Самена, Тауасара, Жолбарыса, Толе би и других.

Большое внимание Т. Есболулы уделяет внешности народного героя. По словам поэта, Утеген батыр уже с детства был особенным человеком. При создании его портретной характеристики автор широко использует гиперболу. Она придает выразительность описанию героя, усиливает акцент на его качествах.

В произведении Т. Есболулы повествуется о реальных исторических событиях. Автор описывает борьбу казахского народа с калмыками. При этом в центре внимания поэта оказывается поединок Утегена батыра и Тайшыка.

На уровне данного эпизода Т. Есболулы не только раскрывает силу народного героя, но и дает оценку его смелости. По словам поэта, поединок – это испытание человека на его моральные и физические качества. По нему народ судит о мужестве батыра. Более того, в произведении указывается, что участие в поединке – издревле сложившаяся традиция. Каждый мужчина должен уметь сражаться с врагом, проявляя свои лучшие качества и готовность защищать родину. Тем самым автор показывает преемственность поколений, значимость древних традиций в духовном развитии общества и отдельной личности. По мысли поэта, каждый человек должен уважать историю, культуру, обычаи своего народа.

В произведении описывается природа. Поэт характеризует временные периоды, в рамках которых разворачиваются события. Он показывает бытовой уклад казахов. При этом Т. Есболулы снова делает акцент на образе Утегена батыра. В произведении упоминается, как народ советуется со своим героем.

Такой подход обуславливается стремлением поэта полно и всесторонне раскрыть образ батыра, показать его нравственные качества. Т. Есболулы подчеркивает, что Утеген не только защитник казахской земли и народа, но и мудрый, многогранный человек, обладающий богатым внутренним миром.

В произведении описываются Абылай, Толе би, Толен. Поэт дает их портретную характеристику. Он рассуждает об их поступках, отношении к ним народа.

Обращение поэта к образам Абылая, Толе би, Толена, во-первых, придает достоверность авторскому повествованию; во-вторых, углубляет историзм произведения; в-третьих, позволяет получить более полное представление об изображаемой эпохе; в-четвертых, способствует раскрытию новых граней личности Утегена батыра. Соотнося центрального героя произведения с окружающими его людьми, Т. Есболулы показывает величие его души, мудрость и силу характера. Пример тому – эпизод, в котором описываются Абылай и Утеген батыр.

Интересен финал произведения. Поэма заканчивается встречей Утегена батыра и Толе би. Получив благословение, народный герой отправляется в путь, чтобы дальше защищать свою родину от врагов.

Финал по сути является открытым. Он показывает незавершенность авторского повествования и пути батыра. Автор подчеркивает, что рассказал не обо всех подвигах героя, а поведал лишь о наиболее важных событиях из жизни Утегена и исторического прошлого казахского народа.

В структуру произведения включены риторические восклицания, диалоги и реплики героев. В поэме четко прослеживается отношение поэта к описываемым им событиям. Произведение носит воспитательный характер. На примере образа Утегена батыра Т. Есболулы показывает, какими качествами должен обладать человек, раскрывает, в чем заключается смысл таких понятий, как «долг», «любовь к родине», «патриотизм».

Примечательно название произведения. Оно носит обобщенный характер. Автор как бы изначально говорит о том, что повествование об Утегене батыре – лишь одна из страниц многовековой истории казахского народа.

Произведение имеет четкую композицию. В нем прослеживаются вступление, основная часть и заключение. Такое построение способствует целостному и последовательному раскрытию образа главного героя произведения.

Утегену батыру посвящена одноименная поэма Ж. Жабаева. Как и С. Аронулы, Т. Есболулы, он воспевают подвиги народного героя. Произведение начинается с авторского вступления. Ж. Жабаев сообщает, откуда он взял сюжет поэмы и почему решил поведать историю жизни Утегена батыра. В этом плане он придерживается эпических традиций, характерных для устной казахской литературы.

В основной части поэт рассказывает биографию батыра, описывает его внешность, характер. Как и Т. Есболулы, он использует гиперболы, метафоры, сравнения, которые придают выразительность и красочность содержанию и языку произведения.

В поэме Ж. Жабаева изображается историческая эпоха, в которую жил батыр. Автор конкретно указывает, что описываемые им события разворачиваются в XVIII веке.

Поэт описывает бытовой уклад казахского народа. В произведении подробно объясняются причины похода Утегена батыра. Упоминаются реальные исторические события. Поэт отмечает, что отправиться в поход Утегена батыра побудил царский указ.

Однако в отличие от Т. Есболулы, сделавшего акцент на создании правдивой картины действительности, воспевании победы батыра в борьбе с каракалпаками, Ж. Жабаев вплетает в сюжет поэмы предания о Коркыте и народные сказки. В результате чего его произведение приобретает философское содержание. В процессе повествования поэт размышляет о таких категориях, как добро и зло, жизнь и смерть.

В произведении Ж. Жабаева Утеген батыр отправляется на поиски благодатной земли, где

казахский народ мог бы жить счастливо. Подобно сказочным героям, он проходит испытания. По пути он сражается с жезтырнаками, Акжыланом, помогает дракону (айдахару).

Преодолев огромные расстояния, Утеген батыр находит прекрасную землю. Она цветет, наполнена солнцем. Но, присмотревшись, он понимает, что на этой счастливой земле нет травы для коней. Утегена батыра одолевает печаль. Его путь оказывается напрасным.

Такой финал несет в себе глубокое символическое значение. Поэт указывает, что счастье – понятие относительное.

Однако произведение оптимистично по своему содержанию. Завершив повествование об Утегене батыре, Жамбыл Жабаев обращается к нему. Поэт рассказывает об изменениях, произошедших в Казахстане после смены общественно-политического строя. В этом плане происходит своеобразный диалог поколений, исторических эпох.

Отмечая позитивные изменения, произошедшие в жизни общества и страны, Ж. Жабаев показывает, что счастье, несмотря на его относительный характер, достижимо. Он раскрывает содержание данного понятия. По мнению поэта, счастье имеет общественное значение. Человек обретает его лишь тогда, когда гармонично и благополучно живет народ.

Ж. Жабаев связывает народное эпическое сказание с современной ему действительностью. Обратившись к древним преданиям, сказкам, образу Утегена батыра, поэт раскрывает значимость перемен, произошедших в общественной жизни Казахстана. В его интерпретации сказание получило совершенно новое содержание.

Выводы и предложения. В творчестве Б. Кожажулулы, А. Найманбаева, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасулы, Ж. Жабаева представлены произведения различных жанров. Их перу принадлежат дастаны, стихотворения, песни, толгау, терме. Такое многообразие объясняется широтой затронутых поэтами проблем. В своих произведениях они размышляют о вечных и актуальных для их эпохи темах, описывают жизнь и бытовой уклад казахского народа, воспроизводят реалии действительности. Б. Кожажулулы, А. Найманбаев, А. Корамсаулы, С. Тастанбеккызы, С. Усаулы, Т. Ескожаулы, К. Ержанулы, Оракбай, Т. Есболулы, Б. Ондасулы, Ж. Жабаев воспевают красоту и величие человеческой души, обличают и рассуждают о социальной несправедливости. Их произведения полны лирической проникновенности и философских раздумий. Нередко они наставляют молодежь.

Таким образом, Жамбыл Жабаев впитал в себя лучшие традиции устного народного творчества, художественного наследия поэтов-сказителей. Их

влияние ощущается как на уровне содержания, так и на уровне построения его произведений.

Будучи знатоком и ценителем народного эпоса, Ж. Жабаев переложил понравившиеся ему фрагменты и эпизоды на музыку и добавил в них свое понимание, мироощущение. Его поэтическое и литературное наследие охватывает такие известные произведения, как «Тысяча и одна ночь», «Шахнамэ», «Лейла и Меджнун», «Манас». В его интерпретации звучали поэмы «Орак батыр», «Кабанбай», «Богенбай», «Ерназар и Бекет», «Батыр Шора», «Кыз Жибек». Ж. Жабаев является автором эпических произведений «Утеген батыр», «Суранши батыр», в которых совершенно очевидно раскрываются традиции казахской народной поэзии.

Как и его современники, поэт неоднократно принимал участие в айтысах, тем самым демонстрируя свое импровизаторское мастерство. Виртуозно владея словом, он обнажал наиболее острые и актуальные проблемы современности. Айтысы показывают неразрывную связь творчества Ж. Жабаева с устной традицией.

В произведениях поэта описываются социальные перемены. Он размышляет о прошлом, настоящем и будущем казахского народа и страны. Ведущими темами его творчества являются социальное неравенство, общественная справедливость. Большое внимание он уделяет проблемам счастья, добра и зла. Особое звучание получает тема любви к родной земле.

Однако, в отличие от его современников, поднимавших в своих произведениях социальные и философские проблемы, раскрывавших быт, духовные устремления казахского народа, воспевавших красоту родной земли, призывавших к свободе и независимости, Ж. Жабаев вносит в поэзию совершенно новые мотивы. Он соотносит прошлое и настоящее, преломляя происходящие в стране изменения сквозь историю, древние предания и сказания.

Творчество Ж. Жабаева является отражением историко-культурного и литературного процесса второй половины XIX – первой половины XX веков. Его произведения фактически представляют собой летопись той эпохи. Все наиболее значимые события, произошедшие во второй половине XIX – первой половине XX веков, были переосмыслены и описаны поэтом в его айтысах, поэмах, стихотворениях, толгау, песнях.

Список литературы:

1. Мамраев Б.Б. Казахстан. Символизм в казахской литературе / [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://sozvuchie.by/literaturnyj-kazakhstan/simvolizm-v-kazakhskoj-literature.html>
2. Жолдасбеков М. Жамбыл и его поэтические традиции: автореферат диссертации доктора филолог. наук: 10.01.02. Бишкек: КГУ, 1993. 39 с.
3. Исмаилов Е. Акыны. – Алматы: Художеств. лит., 1956. 340 с.

4. Кенжебаев Б. Жамбыл Жабаев – казахский народный сказитель. – Алматы: Казахское гос. изд-во, 1955. 32 с.

5. Сүйіншалиев Х. Жамбыл Жабаев – великий поэт казахского народа. Алматы: Казахское гос. изд-во, 1955. 42 с.

6. Жилкибаев Б. Айтыс Биржана и Сары // Тамыр. Алматы, 2006. № 17. URL: <http://tamyg.org/?p=1315>

7. Джабаев Д. Избранные произведения. Алма-Ата: Жазушы, 1980. 400 с.

References:

1. Mamraev B.B. Kazakhstan. Symbolism in Kazakh literature / [Electronic resource]. Retrieved from: <http://sozvuchie.by/literaturnyj-kazakhstan/simvolizm-v-kazakhskoj-literature.html>

2. Zholdasbekov M. Zhambyl and his poetic traditions: the author's abstract of the thesis doctor's. Bishkek: KSU, 1993. 39 p.

3. Ismailov E. Poets. – Almaty: Artistic Literature, 1956. 340 p.

4. Kenzhebaev B. Zhambyl Zhabayev – Kazakh folk storyteller. Almaty: Kazakh state edition, 1955. 32 p.

5. Suyinshaliyev H. Zhambyl Zhabayev – great poet of Kazakh people. Almaty: Kazakh state edition, 1955. 42 p.

6. Zhilkibaev B. Aityys of Birzhan and Sara // Tamyr. Almaty, 2006. № 17. URL: <http://tamyg.org/?p=1315>

7. Dzhabaev D. Selected works. Alma-Ata: Zhazushy, 1980. 400 p.

#9(61), 2020 część 3
Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)
Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#9(61), 2020 part 3
East European Scientific Journal
(Warsaw, Poland)
The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Reprezentacja czasopisma naukowego w krajach afrykańskich.

Republika Angoli.

ADAMSMAT_SU_LDA,

Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z, N*23, Município: BELAS, província: LUANDA

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n* 5417331007

Tel:+244-929527658

Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)
Kehan Schreiner(Hebrew University)
Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland"

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>

Representation of a scientific journal in African countries:

Republic of Angola

ADAMSMAT_SU_LDA,

Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z, N*23, Município: BELAS, província: LUANDA

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n* 5417331007

Tel:+244-929527658